

Ovidiu PECICAN

ROMÂNIA ȘI UNIUNEA EUROPEANĂ

Onisiu Colta,

„Gând despre timp”, 2003

lemn, carton, nisip, aracet, 49/40,5/25 cm.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României PECICAN, OVIDIU

România și Uniunea Europeană / Ovidiu Pecican Cluj-Napoca: Eikon, 2003 Bibliogr.

ISBN 973-7987-05-5 341.217(4) UE

©Editura EIKON

3400 Cluj-Napoca, str. Dâmbovitei nr. 45, ap. 11

tel. 0740187109, E-mail: eikon@email.ro

: http://edituraeikon.netflrms.com

Ovidiu PECICAN

ROMÂNIA ȘI UNIUNEA EUROPEANĂ

h

CUPRINS

Introducere.....	7
Prefață la Ediția 1.....	19
I. EUROPE DE VISAT.....	23
„Europa e făcută din mai multe Europe”.....	25
Secolul european și secolul american.....	59
1. începutul modernității.....	60
a. Renașterea în Europa.....	60
b. Conflictul intercultural.....	62
c. Reforma și contrareforma.....	63
2. Apoteoza Europei.....	64
3. Europa în secolul american.....	68
Europele marginii terestre.....	73
1. O limită mișcătoare.....	73
2. A poseda, adică a fi.....	75
3. La Răsărit de Vest și la Răsărit de Răsărit de Vest.....	79
4. Est și Sud-Est.....	82
5. George Schopflin și Europa de Sud-Est.....	84
6. Centru și Sud-Est.....	88
Europa între două orizonturi.....	93
Cele două Europe.....	101
Călătoria mea.....	105
în boxe: Statul.....	119
Biserica, globalizare și postistorie: anti-babel sau eră apocaliptică?.....	133
Bibliografie.....	140
II. EUROPA ÎNTRE RESPINGERE ȘI ATRACȚIE.....	141
Ortodoxie și... avangardă? rolul Bisericii în integrarea europeană a României.....	143
Bibliografie.....	154
Cele două români și societatea de supraviețuire. Studiu de caz.....	155
Meditații althusiene.....	163
1. Generozitatea ca liant social.....	163
2. Reflexe althusiene la români.....	166
Europa cu mai multe viteze în gândirea românească interbelică.....	169
Modelul cultural european al lui Constantin Noica.....	175
Adrian Marino și Europa.....	181
Oraș, sat, supus, cetățean.....	187
Centre fără periferii.....	191
Capitala.....	195
„Bucureștiul trebuie să devină un centru de atracție”: un proiect universitar interbelic pentru integrarea României în Comunitatea științifică internațională.....	204
împotriva Europei, pe față.....	215

1. Reacție la un discurs reacționar.....	215
2. Copilăriile domnului Radu Portocală.....	222
O provocare: Europa.....	231
1. De la margine la frontieră.....	231
2. Arthur și noii lui cavaleri.....	233
3. Avertismente și reacții.....	237
Uniunea Europeană: un alt pas înainte.....	241
Multiculturalismul liberal.....	245
Reliefuri sociale.....	249
Fabrica de europeni.....	253
Notă bibliografică.....	269

INTRODUCERE

Cartea Europa, o idee în mers, a răsărit din necesitățile unei reflexivități de tip didactic. Ea s-a născut în contextul activității mele profesionale la Facultatea de Studii Europene din Cluj. Finanțată printr-un program TEMPUS, ea a putut apărea grație atmosferei dinamice și creative asigurată de profesorii Andrei Marga, rectorul universității noastre, și Nicolae Păun, decanul facultății. La ora la care ea a fost concepută, cu câțiva ani în urmă (1996), la facultatea unde lucrez - ca și, în general, în România - era nevoie de o analiză și o regândire a proiectului unificării europene din mai multe direcții. Se cerea, în primul rând, o acomodare a publicului românesc - mai larg și mai specializat, deopotrivă -, cu o temă prioritară a politicii noastre din anii '90, reiterată mereu în discursul public al clasei politice și jurnaliștilor. Alături de mulți jurnaliști, experți în diverse domenii ale vieții (economic, social, securitate colectivă, filosofi, comparatiști etc.) am crezut că este de datoria mea, ca profesor al Facultății de Studii Europene, să contribui, după puteri, la pregătirea atmosferei optime pentru aceste dezbateri, bruiaute prea adeseori de neînțelegerea unor chestiuni nu o dată elementare. Deși câmpul acesta de studiu nu prezenta, din perspectiva formației mele de istoric și al opțiunilor proprii în materie de specializare, cel mai înalt grad de atractivitate, totuși o elementară etică profesională, ca și sentimentul unei anumite datorii civice, m-au ajutat să depășesc inhibițiile, încercând o reflecție proprie cu privire la destinul românesc în Europa și la viitorul comun al continentului. Pe mine m-a interesat, așadar,

8

Ovidiu PECICAN

mai ales cum se vede acest gând al Lumii Vechi din perspectiva experienței istorice a spațiului românesc. Apăruseră deja, în acest sens, unele contribuții notabile, care au și intrat în bibliografia românească obligatorie a subiectului, dar mai era - și mai este încă! - destul de lucru. Adrian Marino este deschizătorul incontestabil al acestui drum prin feroarea argumentației și claritatea ideatică din manifestul său Pentru Europa (1995). Tot el a oferit o primă antologie de europenistică postdecembristă care, prin includerea câtorva dintre textele de rezistență ale unor autori dinainte de 1989, se recomanda, într-un sens mai larg, ca o adevărată antologie postbelică. Prin urmare, Europa, o idee în mers își propunea ca obiective minimale, însăilarea, într-o manieră succintă, a unei viziuni personale, dar întemeiate pe analiza unui întreg trecut, asupra proiectului Europei comune și, totodată, într-o secțiune secundă, o primă antologie a câtorva dintre contribuțiile românești interbelice semnificative în domeniu. O provocare importantă pentru mine în sensul scrierii acestei cărți a fost o vizită la Milano, unde lumea universitară a întâmpinat cu scepticism ideea existenței unei tradiții europeniste a gândirii românești. Mi-am spus atunci că singurul răspuns posibil este publicarea unei antologii din europeniștii români, altfel spus relevarea unei dimensiuni uitate ori necunoscute a dezbaterii publice de la noi.

Pe de altă parte, cartea mea încerca să articuleze o viziune complementară celei occidentale, care trecea - mi se părea și mi se mai pare - cu prea multă ușurință peste „Europele” concepute la răsărit. Ceea ce a rezultat în final a fost o alcătuire „bicefală” ori, dacă vreți, în oglindă. Sigur că, prin însuși acest fapt, cartea polemiza cu o întreagă istoriografie autohtonă care impusese în prim-plan imaginea unei Români cu o singură opțiune, naționalistă, între războaie. Redăm, în acest fel, vizibilitate unei întregi linii ideologice românești, reprezentată de politicieni, economiști, sociologi/ istorici, esești literari, preoți și jurnaliști, fără o conștiință clară a lor că tendința pe care o exprimau depășea niște opțiuni

România și Uniunea Europeana

9

personale și, câteodată, conjuncturale; o serie de gânditori nu mai puțin interesați, prin aceasta. În ciuda faptului că piața de desfacere pentru o asemenea carte se reducea în esență la totalitatea euro-peniștilor în stătu nascendi din țara noastră, cuprinzându-i aproape în exclusivitate pe studenții care optaseră pentru specializarea în cauză, ecourile favorabile nu au lipsit nici din presă. Adrian Marino însuși, în viziunea mea liderul incontestabil al domeniului, la noi, și, totodată, decanul de vârstă al europeniștilor români, a salutat cu mai multe ocazii, în scris, apariția volumului meu, iar Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj a oferit cărții Premiul pentru Integrare Europeană pe anul 1997. De asemenea, editura clujeană Limes, condusă de poetul Mircea Petean, a preluat, în 1999, cu bucurie misiunea publicării unui al doilea tiraj al cărții, răspunzând astfel cererii. Finanțarea proiectului revenea, pe jumătate, prietenului tipograf Gabriel Pamfil. Tuturor le exprim aici recunoștință. În fine, o terță ediție a apărut - fără modificări în raport cu cea precedentă - în anul 2002, la Ed.

Fundației Deșire, ca urmare a unui interes, încă neepuizat, al publicului.

Ultimii ani au adus însă România într-o nouă etapă a integrării europene. De astă dată, stadiul dinainte, „eroic”, a fost depășit printr-o abordare pragmatică. Începutul noii etape îl anunța, din punct de vedere instituțional, crearea unui Minister pentru Integrare Europeană, dar noul pas s-a făcut din momentul în care au demarat negocierile propriu-zise ale României cu Uniunea Europeană. Așa după cum decurge, procesul se anunță dificil și nu tocmai scurt. Dar aceasta nu înseamnă că el îi privește numai pe tehnicienii însărcinați oficial cu purtarea negocierilor. Dimpotrivă, cred că eforturile tuturor celor interesați, într-un fel sau altul, de accesul României în UE, vor trebui intensificate și direcționate cât mai precis spre gândirea creatoare a acestui proces. Încă nu s-a spus totul în acest domeniu, marcat de salturi de anvergură, iar țările occidentale nu sunt singurele chemate să contribuie la elaborarea strategiilor viitorului comun. în laborator

10

Ovidiu PECICAN

unificării continentale pasionații ideilor sunt așteptați cu cele mai serioase soluții pentru viitor, chiar dacă, aparent, ei nu fac, uneori, decât să viseze.

O tradiție de descoperit

Există deja sinteze care reconstituie - mai mult sau mai puțin complet și punând în mod diferit accentele - preocuparea pentru reflecția cu privire la Europa printre români. Survenită în epoca modernă, pe măsură ce noțiunea aceasta, de străveche descendență helladică, înlocuia mai vechiul concept ecumenic de Creștinătate, meditația despre Europa a apărut și în paginile autorilor români. Într-un articol deschizător de perspectivă, un tânăr coleg bucureștean, Laurențiu Vlad, alcătuită o antologie sumară a primelor mențiuni, utilă mai mult prin inventarul textelor decât prin comentariile însoțitoare („Despre ideea de «Europa»” a apărut în Dilema, an. IV, nr. 159, 26 ianuarie - 1 februarie 1996, p. 7). O pledoarie pasionată - și pasionantă - referitoare la români și recuperarea dimensiunii europene a civilizației lor făcea, în urmă cu câțiva timp, și Adrian Marino în volumul său de eseuri Pentru Europa (Iași, Ed. Polirom, 1995), incluzând și contribuții despre vârsta iluministă a culturii noastre. Desigur, A. Marino reînnoia astfel strălucit - și cu vervă polemică - o tradiție inaugurată prin întreprinderea sistematică a lui E. Lovinescu din Istoria civilizației române moderne (1924-1926). Publicarea, în 1996, a tezei de doctorat susținute de George Ciorănescu la Universitatea din Cluj în 1946 (România și ideea federalistă, București, Ed. Enciclopedică), aducea în circuitul public o contribuție utilă, care elucida multe dintre faptele relevante dintre 1848 și sfârșitul celui de-al doilea război mondial. În 1997 publicam și eu Europa, o idee în mers (Cluj-Napoca, EFES), incluzând o copioasă antologie din gândirea interbelică românească centrată în jurul Europei, între timp au mai apărut cărți notabile vizând arealul

România și Uniunea Europeană

11

autohton. Menționez astfel antologia lui Adrian Marino Revenirea în Europa (Craiova, Ed. Aius, 1996), dând o perspectivă asupra dezbaterii așa cum s-a conturat ea în România posttotalitară, și numărul special Europele din Europa al revistei Secolul XX (10-12/ 1999 - 1-3/ 2000), incluzând noi poziționări ale intelectualilor umaniști. Cum se vede, a doua parte a anilor '90 și, cu deosebire, anii 1995-1997 a adus tentative care au contribuit la reconstituirea, în linii mari, a principalelor etape ale dezvoltării unei conștiințe a apartenenței la Europa a românilor. Explicațiile pentru acest interes concertat vin din mai multe părți. Ele vizează cadrul politic intern, de deschidere democratică, de după decembrie 1989, noile coordonate ale politicii externe românești (anume: orientarea către integrarea în Comunitatea Europeană) și, nu în ultimul rând, redescoperirea tradițiilor de gândire europeniste autohtone.

În paralel cu acest proces de focalizare asupra problematicei europeniste detectat în rândul aparițiilor de carte trebuie menționate și contribuțiile publicistice - de critica ideilor - datorate lui A. Marino. Într-un mănunchi de ziare și reviste de atitudine, de la Cuvântul și 22 la România liberă, autorul a salutat consecvent, amendându-le acolo unde i s-a părut necesar, volumele meritorii din domeniu.

Totodată, anul 1997 a marcat și apariția, la Cluj, a Editurii Fundației pentru Studii Europene, al cărei program era tocmai impulsivarea tipăririi de cărți conținând problematica europenistă. În acest fel, prin cele circa douăzeci de titluri publicate până astăzi, în diverse limbi și, din păcate, în tiraje mici și mijlocii (între o minimă de 150 și o maximă de 2000 de exemplare), EFES furniza pieței de carte din România argumente pentru o pledoarie pro-europenistă. Cărțile incluse în colecțiile acestei edituri vizează atât palierele economic și po^c cât și cel istoric, cultural, antropologic ori religios, apărând, unele, în limba română, altele, în limbi de circulație internațională ori chiar în formule bi- și trilingve. Pe lângă cărțile de autor sunt de pomenit și actele unor seminarii

12

Ovidiu PECICAN

internaționale (Women and Men in East-European Tmnsition, European Studies Today, România and the European Integration, Church and Society), punându-se astfel cu promptitudine la dispoziția publicului savant și contribuțiile cercetării celei mai recente în domeniu, găzduite de alma mater napocensis.

Se pot distinge deja câteva linii de dezbateri majore în domeniu. Una dintre ele, cea - să-i zicem - a ideii europene, include, alături de cartea lui A. Marino Pentru Europa, și de mai sus-menționata carte a subsemnatului,

apariția postumă a lui Al. Duțu *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene* (București, Ed. AU, 1999) și eseurile lui Răzvan Theodorescu, din volumul *Picătura de istorie* (București, Ed. Fundației Culturale Române, 1999). Plasând discuția în planul eseisticii culturale, mai mult sau mai puțin polemic și angajat, mai mult sau mai puțin structurat, fiecare dintre contribuțiile menționate îmbogățește peisajul europeanisticii cu accentele unei înțelegeri proprii, în mod declarat răsăriteană și românească.

Un alt câmp dovedit tentant și fertil este cel al construcției europene. Autorii vizibili în acest sector se preocupă de istoria agregării macrostructurii comunitare din Occident sub diverse aspecte. Fără a intra, deocamdată, în detalii, menționez aparițiile identificate până astăzi: Nicolae Păun și Ciprian Păun, *Construcția europeană modernă* (Cluj-Napoca, EFES, ed. I: 1998; ed. II: 2000) și, respectiv, *Europa unită, Europa noastră* (Cluj-Napoca, PUC, 2003, scrisă împreună cu Georgiana Ciceo), ambele însoțite de câte un consistent corpus de documente, esențiale pentru înțelegerea procesului; apoi cartea lui Liviu-Petru Zăpârțan, *Construcția europeană* (Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2000), cursul lui Ioan Horga intitulat *Construcție europeană. Tradiție, realitate, perspectivă* (Oradea, Editura Universității, 2000) și cursul bilingv al lui Ladislau Gyemant *Preistoria construcției europene* (Cluj-Napoca, EFES, 1999).

O direcție aparte de investigații privește filosofia. În mai multe cărți succesive, Andrei Marga își propunea să atace tema

România și Uniunea Europeană

13

unificării europene, racordându-și tentativele la cele ale filosofiei occidentale. Gânditorul se interesa astfel de Specificul cultural european (în volumul *Universitatea în tranziție*, Cluj-Napoca, Biblioteca „Apostrof”, 1996, p. 23-39) și de tema filosofică a apartenenței la Europa (în aceeași carte, la p. 193-204). Explorările sale urmau să se concretizeze în sinteza *Filosofia unificării europene* (Cluj-Napoca, Biblioteca „Apostrof”, ed. I: 1995; ed. a II-a 1997).

Tot Andrei Marga inaugura un demers complex, practic fără corespondent în România, abordând unificarea europeană sub raportul necesității de reformare a învățământului academic românesc în relație cu modelul oferit de Occident. În acest sens sunt de notat studii precum *Cultura învățământului în Europa actuală* (apărut în engleză, în culegerea de autor *Philosophy in the Eastern Transition*, ed. adăugită, Cluj-Napoca, Biblioteca „Apostrof”, 1995, p. 156-197), *Universitatea „Babeș-Bolyai”*. Tradiție, modernizare și integrare europeană (tot în engleză, în *Universitatea în tranziție*, p. 99-130) și altele. Paralel cu reflecția, autorul - decan la facultatea de profil și apoi rector al universității clujene - a inovat și instituțional, prezidând înființarea unei Facultăți de Studii Europene Comparate, conferind universității un profil multicultural inconfundabil și promovând o politică de compatibilizare multiplană a instituției pe care o conducea cu universitățile prestigioase ale Vestului. Coerența acestui efort a fost asigurată de numirea lui Andrei Marga ca ministru al Educației Naționale

Mai buna cunoaștere a europeanisticii autohtone a fost

înlesnită de aparițiile de carte care, fără a-și propune cuprinderea unei problematice vaste, întinse pe spații și perioade mai ample, elucidau un aspect sau altul al chestiunii.

Așa a fost, de pildă, volumul lui Ștefan Delureanu *Geneza Europei comunitare. Mesajul democrației de inspirație creștină* (București, Ed. Paideia, 1999), în centrul căruia se aflau eforturile tenace ale exilatului român George Ciorănescu, ori ucrarea mai veche - însă tipărită abia acum - a lui George Iorănescu însuși, *Românii și ideea federalistă* (București, Ed.

14

Ovidiu PECICAN

Enciclopedică, 1996). Alături de aceste pagini, ce umplu cu un dens material golul dinainte, vine și grupajul de texte și comentarii dedicat de același Ștefan Delureanu prestației de europenist a altui exilat român de marcă, Grigore Gafencu într-un număr al revistei de cultură *Secolul XX*, dedicat integral Europei (*Europele din Europa*, nr. 10-12 din 1999 și 1-3 din 2000 adică nr. 415-420). De altfel, tot aici și acum, alte secțiuni completeau informația cu alte antologii de texte românești focalizând asupra aceleiași problematice (*Mitul Europei*), ofereau noi abordări ale noțiunilor comunitare (*Fals dicționar de noțiuni comunitare*), aduceau în atenție răspunsuri ale unor europeniști occidentali marcanți la un chestionar românesc (*Au parlement européen a Strasbourg et au Centre Européen de la Culture a Geneve*) și repuneau în discuție chestiunea multiculturalismului prin voci interne și din străinătate.

Secolul XX nu era singura revistă elaborată de elitele culturale și adresându-se unui public de intelectuali, care dezbătea chestiunea. Revista clujeană *Provincia*, apărând în două ediții paralele - română și maghiară -, a consacrat pagini numeroase, încă de la apariție, chestiunilor europene fierbinți.

Un eveniment l-a constituit organizarea de către revista *Liga Pro Europa*, în colaborare cu Fundația Pentru o Societate Deschisă, a unui concurs de eseuri pe tema integrării europene. Festivitatea de premiere, derulată în vara lui 2001, a pus în lumină pe cei mai buni autori. Eseurile câștigătorilor concursului au fost publicate într-un

număr al Revistei de Studii Internaționale, în română și engleză, iar ulterior, împreună cu alte câteva eseuri notabile, au apărut într-un volum separat. Este semnul indiscutabil că în acest moment în România există nu doar interesul și piața de idei necesare dezvoltării europenisticii, ci și autorii pregătiți să privească accesul României la UE într-o manieră realistă și într-o abordare tehnic viabilă. Cu alte cuvinte, în acest moment asistăm la formarea unei categorii de gânditori și tehnicieni care, fără a fi politicieni (ori chiar fiind), pot aborda cu

15

România și Uniunea Europeană

sabilitate, dar și cu necesarele cunoștințe, problemele vizând joncțiunea României cu Comunitatea Europeană. Europa, o chestiune personală

în acest context, care a însemnat și continuă să însemne o crescândă focalizare a interesului public și științific asupra chestiunii unificării europene, aporturile autorului paginilor de față la dezbateră din agora au luat cele mai diverse înfățișări cu puțință. Dincolo de orele de curs și seminar, aureolate de discursul analitico-sintetic și de dialogul de ținută academică, transformările prin care societatea românească trece nu aveau cum să rămână fără ecou. Rezultatul au fost o serie de conferințe și intervenții publice, lansări de carte și participări la simpozioane naționale și internaționale, publicistica europenistă militantă de pe poziții civice, fără o înregimentare politică, polemicele intelectuale cu miză politică și chiar ideologică.

Cele mai notorii dintre acestea au fost legate de momentele scandalurilor din jurul manualelor alternative de istorie (octombrie 1999) și al Memorandumului cu privire la organizarea României pe criterii regionale, lansat de grupul „Provincia” (decembrie 2001). Dar au mai existat și altele, ca de pildă scrisoarea deschisă a lui Gaspar Miklos Tamas adresată intelectualilor români, ori critica europenismului federalist întreprinsă de publicistul eurosceptic Radu Portocală. O importantă tribună de dezbateră a europenismului s-a dovedit presa democratică clujeană, de la lunarul Provincia (2000-2002) la Ziua de Ardeal și Bună ziua, Ardeal (2003). Ca secretar de redacție al primei publicații și unul dintre editorialiștii celei de a doua, am dezbătut, atunci când s-a conturat contextul potrivit, sub diverse aspecte, chestiunea integrării României în structurile comunității Europene.

S-au conturat astfel serii de texte care, pornind din Perspective diverse, abordând paliere diferite și argumentând

16

Ovidiu PECICAN

în variante poduri, structurează, până la urmă, un ansamblu coerent g^{at} în jurul chestiunii europene. Le adun astfel în volumul de față, punându-le la dispoziția cititorilor și sporindu-le poate, semnificația, printr-o coerență suplimentară, datorată construcției ansamblului. Menționez, totodată, că multe alte texte - cele scrise direct în limbi străine, dar și paginile derivate într-o manieră secundă din ce e prezente>.- au rămas u, ^ra selecției de față. Ele se vor regăsi altă dată, în

alte contexte- „ , , , , £ ^

A cum se conturează portretul lui din volumul de față, autorul rămâne neschimbat în opțiunile lui dinainte. Acestea au devenit« probabil, mai vizibile și mai intrigante pentru cititor, datorită laturii lor contrastante. Sunt pentru democrație, dar difer de mulți adepți ai acesteia de la noi prin aceea ca nu o văd rezervată doar pe seama romanilor, ortodocșilor și băbăuor maturi. Cred că ea îi privește cel puțin l[^] fel și pe membrii celorlalte grupuri etnoculturale din România pe cei cu alte convingeri religioase (și chiar fără astfel de 'convingeri), pe femei, pe tineri, pe minoritarii gender și pe pensionari. Aparent, este vorba despre o mărturisire care tinVde așnumita „corectitudine politică” și merge în direcția unora dintre garanțiile constituționale. De fapt, însă nu e deloc simplu o știm cu toții pe propria piele, să treci de la exercițiul retoric la punerea în practică a acestui tip de opțiuni. În plus, orice s[^]ar spune, prin întregul ei trecut și prin multe aspecte ale prezentului țara noastră este atât de departe de corectitudinea politică -mcât va trece multă vreme până când o asemenea opțiune - modă intelectuală superficială, poate, în alte părți - să 'se tWizeze cu totul și să devină plicticoasă aici.

C d apoi că poți fi patriot fără a pune m joc reflexe tribale, parohiale și fără'excesele complexelor de superioritate ori inferioritate. Asum romanitatea mea ca pe un dat aproape neutru al nașterii mele, dar adaug că atunci când alegerea liberă a devenit posibilă, am rămas tot la ea, ca la o stare de fapt ^ptimă realizării mele ca ființă umană. Aceasta nu în virtutea ei mă simt îndreptățit la excese ori mă

România și Uniunea Europeană

17

simt absolvit de rigori. Dimpotrivă, cele bune și cele rele care i se pun în cârcă mă obligă cu atât mai mult la dibuirea unei căi proprii care, ajutându-mă să fiu ceea ce sunt, nu mă expune la consecințe nedorite, de natura

hybris-ului sau frustrării. În acest punct, mă regăsesc ca pe un egal, împreună cu romanitatea mea, în contextul celorlalți europeni, indiferent de apartenența lor etnoculturală. Nu urăsc pe nimeni și rămân potențial deschis către toți cei dimprejur, pe cât îmi stă în putință. Am mai învățat că poți iubi România chiar criticându-i statul sau pe unii dintre politicieni, tot așa cum poți fi proeuropean declarându-te împotriva birocrăției excesive a Europei ori a reflexelor ei de cetate asediată. Și mai cred că regionalismul nu este necesarmente îndreptat împotriva statului național, ci mai degrabă împotriva hipercentrausmului acestuia; după cum nu este nici doar un complement al globalizării ori o expresie a tendințelor antiglobalizante.

Privind retrospectiv grupajul care urmează, constat că el îmbină analiza cu prognoza și reflecția critică cu îndemnul la acțiune. S-ar putea ca autorul lor să fi devenit pe nesimțite un... activist europeanist, deși nici temperamentul, nici vocația primordială nu îl împingeau către o asemenea evoluție. La drept vorbind, însă, atunci când ești bărbat, atingi vârsta maturității și, privind la derapajele din jur, simți că îți pasă, dacă nu vrea altcineva să asume asemenea disponibilitate, ești, probabil, silit să o asumi tu însuși. Deși continuu să scriu proză și să investighez cu aceeași pasiune trecutul medieval, faptul că trăiesc în România acestor ani explică stăruința mea în a articula niște puncte de vedere proprii pe teme precum descentralizarea, regionalismul, democratizarea în România și integrarea în Uniunea Europeană. Datorită acestui fapt, se poate spune că toate aceste - modeste - contribuții sunt dedicate celor pentru care au fost scrise: aceia care, nereșemnându-se, continuă să sperie, acționând în sensul aspirațiilor lor de ameliorare a propriilor vieți și ale tuturor celor dragi lor. Fiecare dintre cititori va lua de aici ceea ce crede că i se potrivește. La urma urmei, există cărți a căror

18

Ovidiu PECICAN

importanță e mai mare prin refuzul pe care îl suscită decât prin emulația pe care ele o stârnesc. Fie ca aceasta să nu se numere printre ele, dar dacă aceasta s-ar întâmpla... voi privi înainte cu tot atâta seninătate.

Unele texte au fost reluate din volumul România și Uniunea Europeană din 2001 fără nici o schimbare. Altele au fost modificate, revizuite și completate, iar altele, iarăși, apar pentru prima dată în volum. În cazul fiecăruia dintre ele se va specifica locul, contextul și data apariției.

Autorul mulțumește Editurii Eikon pentru interesul manifestat față de această carte și le este recunoscător prietenilor săi Vasile Dâncu și Valentin Ajder, editorii.

Cluj, 10 august 2003

PREFAȚĂ LA EDIȚIA I

Prezentul grupaj de texte își datorează apariția, aici și acum, domnului Mihai Pătrașcu, fostul meu student, autor -deja - al mai multor volume publicate. Proiectul s-a înfiripat într-un context mai amplu, vizând întreprinderile mici și mijlocii în relația lor cu Europa. Existența acestui tip de întreprinderi este, în România posttotalitară, direct legată de visele și realitățile economice ale așa-numitei tranziții. La ieșirea dintr-o economie dominată de coloși industriali artificial creați, întreaga economie românească a părut să se prăbușească. Singurele unități economice productive a căror viabilitate părea să îndreptățească speranțele erau tocmai întreprinderile mici și mijlocii. De ce? Pentru că, într-o economie creată în manieră voluntaristă, fără o amplasare judicioasă în teritoriu - în funcție de resursele naturale și de

1 Ediția inițială, de numai 82 de pagini, a fost publicată de Fundația CDIMM Maramureș, al cărei obiect de activitate îl formau tocmai întreprinderile mici și mijlocii. În cadrul acestei organizații non-guvernamentale funcționează Centrul Euro Ittfo Baia Mare RO824 care „își propune să dea o mai bună înțelegere fenomenului integrării în structurile europene și să promoveze aderarea la aceste structuri, din care centrul însuși face parte”, după cum se anunța pe coperta a IV-a a respectivei ediții.

Pe parcursul primăverii și verii lui 2003 am avut prilejul să colaborez din nou cu fundația băimăreană în cadrul proiectului „Acasă înseamnă Europa” care, antrenând și Fundația Maramureșul Istoric din Sighet, a permis instalarea unui Centru de Informare Europeană și în acest din urmă oraș. Am colaborat excelent, în calitate de expert al programului, cu Radu Big și Mihai Pătrașcu (ambii de la Fundația CDIMM Maramureș), Claudia Gampe, Spiridon Pralea, Ionică Mariș și Amalia Lumei (Centrul de Informare Europeană din Sighet). Un cuvânt de căldă mulțumire și Ioanei Zamfirescu de la Comisia Europeană din București, precum și doamnei primar al Sighetului, Profesoara Eugenia Godja.

20

Ovidiu PECICAN

potențialul uman existent deja în zonă - a fabricilor, combinatelor și uzinelor, crearea lor a implicat, pe de o parte, dislocarea unor mulțimi de oameni din mediul lor de proveniență (preponderent sătesc), iar pe de altă parte, legarea destinului acestora, ca și al industriei înseși, de importul resurselor (materii prime și energie). După destrămarea sistemului economic care susținea acest tip de activitate productivă era imposibil să nu se configureze o situație în care mulțimea muncitorilor foștilor mamuți să nu rămână fără loc de muncă, iar marile unități producătoare să nu intre în stare de colaps din motive ca lipsa de materii prime, energie, ori piață de desfacere. Relansarea -imposibilă în afara unei regândiri integrale a economiei, și presupunând o nouă legislație, infuzii de nou capital, o nouă concepție managerială și o viziune diferită asupra muncii și împărțirii bunurilor - trenează de aproape zece ani. Dintr-o dată, spațiul industrial românesc s-a îngustat, rămânând la dispoziția

integrală a actorilor mici și mijlocii. Avantajele acestora sunt notabile și provin chiar din limitările pe care categoria căreia îi aparțin le presupun: număr mic de angajați, volum mai mic de investiții, mobilitate mai pronunțată în arealul economic.

În acest fel, populând cu preponderență sfera producției de valori materiale într-un moment de reorganizare - care este, vai, și unul de dezorganizare! -, întreprinzătorii mici și mijlocii mențin în viață, regândesc, ba chiar și dezvoltă activitatea care poate și trebuie să vertebralizeze o întreagă economie, având rolul eroic al unor cercetași și exploratori. Oricât de mică ar fi ponderea realizărilor lor, ea este reală. În plus, nu trebuie uitate obstacolele reale și contradicțiile pe care le aliniază contextul socio-istoric și politic românesc de astăzi în fața lor. Între un stat slăbit de corupție și o legislație care se ajustează lent, chiar incoerent adeseori, în raport cu sistemul legislativ european și capitalist, fiind siliți să apeleze la serviciile unui sistem bancar friabil, expus, nesigur - după cum au demonstrat-o scandalurile legate de Banca „Dacia Felix”,

România și Uniunea Europeană

21

Bancorex, Banca Internațională a Religiiilor ori F. N. I. -, acești adevărați ultimi producători autohtoni dintr-o epocă a consumului prin excelență, își merită pe deplin epitetul de „eroici” cu care i-am gratificat.

Bizuiindu-se adeseori pe propriile eforturi și nebeneficiind de un sprijin substanțial al statului, întreprinderile mici și mijlocii își dezvoltă proiectele uneori cu sprijinul unor organisme internaționale, însă cel mai adeseori pe cont propriu. Și într-un caz și într-altul, alături de tentativa de a răspunde nevoilor pieței interne, foarte importantă rămâne activitatea de cooperare cu unul sau mai mulți parteneri străini, importul și exportul. Din acest punct de vedere, privilegiați se dovedesc - deocamdată - partenerii europeni, ca fiind mai aproape geografic și provenind dintr-o arie culturală care este, fundamentalmente, aceeași cu a noastră. Dacă trăsăturile esențiale ale firii noastre nu diferă radical de setul de valori pus de europeni la baza existenței lor, nu este însă mai puțin adevărat că suntem și în posesia unor trăsături specifice ale gândirii, simțirii și acțiunii noastre. Acestea ne disting de ceilalți indivizi ai Europei, diferențiindu-ne și în bine, și în rău. Este, în altă ordine de idei, cunoscut că „omul sfințește locul” și că el imprimă propriul său fel de a fi și instituțiilor pe care le însușește. Prin urmare, ceea ce oferă întreprinderile românești mici și mijlocii partenerilor străini nu sunt doar mărfuri ori materii prime. Ele pun la dispoziție și un stil de muncă, o concepție specifică despre viață, contacte umane personale și formal- oficiale, directe sau mediate de corespondență (telefoane, scrisori, faxuri, epistole electronice), un univers de idei și imagini proprii culturii din care provenim.

Iată de ce, deși aparent fără o legătură ținută cu activitatea întreprinderilor mici și mijlocii, paginile care urmează pot fi de un real folos în conturarea unei imagini mai corecte și mai nuanțate asupra eforturilor noastre de a intra corect în Europa, de a ne apropia de ea și de a ne racorda la valorile ei. Nu am ocolit nici constatările incomode - vizând

22

Ovidiu PECICAN

carențele unui proces dificil de desprindere de trecut și imagine creatoare a viitorului propriu -, nici entuziasmele, când am crezut că ele pot fi susținute cu temei (în cazul personalităților, cărților ori instituțiilor importante pentru modelarea viitorului în sensul racordării la Europa). Nu mi s-a părut util nici să escamotez dificultățile pe care Europa însăși le întâmpină (excesul de birocrație, structura de club exclusivist a Comunității Europene, criza Europei adusă de secolul XX față de apoteoza marcată de secolul XIX etc). Angajarea Europei Occidentale pe calea unificării continentale, ca și a României în sensul aderării la Uniunea Europeană nu sunt procese line, scutite de dificultăți. Iar aceste dificultăți provin adeseori dintr-o insuficientă clarificare a propriilor obiective, mijloace și limite.

Numai cineva neatent la lumea în care trăiește poate crede că ideile nu pot influența ambianța social-politică și economică în care trăim. De fapt, dintr-un anumit punct de vedere, climatul înconjurător este exact rezultatul capacității noastre personale și inter-personale de a proiecta lumini și umbre împrejurul nostru. Marile elanuri, ca și prudența, suspiciunea și temerile, ca și deschiderea, încrederea, ne colorează toate atitudinile, opțiunile și deciziile. Ce anume a transformat România dintr-un grănar îmbelșugat într-o țară a jocurilor televizate? Printre altele, și viziunea noastră despre muncă și profit. A credita nu este un verb care desemnează doar livrarea de către o bancă spre un client al ei a unei sume de bani în anumite condiții și pentru o anumită perioadă, ci și capacitatea cuiva de a-și investi încrederea. Oare criza noastră actuală nu este determinată și de sărăcirea orizontului nostru de gândire, de utilizarea unui vocabular rămas numai la sensurile lui curente, ca și de o deteriorare a capacității noastre de a ne proiecta inteligent și imaginativ vietele?

Vă las, dragi cititori, să răspundeți dumneavoastră acestei întrebări. Pentru mine vor încerca să răspundă întrucâtva textele care urmează și pe care vi le ofer, mulțumind, încă o dată, celor care le-au mijlocit apariția.

?.* 6.

-I-

EUROPE DE VISAT

„EUROPA E FĂCUTĂ DIN MAI MULTE EUROPE”

— Domnule conferențiar^, cartea dumneavoastră este o sinteză asupra unui proiect în continuă edificare. Vă

întreb, prin prisma deselor tentative de unificare europeană înregistrate sau doar clamate, se poate afirma că

ideea europeană este o permanență a istoriei continentului nostru?

— Cartea la care vă referiți, Europa, o idee în mers, a răsărit din necesitățile unei reflexivități de tip didactic. La ora la care ea a fost concepută, cu patru ani în urmă, la facultatea unde lucrez - ca și, în general, în România - era nevoie de o regândire a proiectului unificării europene din mai multe direcții. Pe mine m-a interesat cum se vede acest gând al Lumii Vechi din perspectiva experienței istorice a spațiului românesc. Apăruseră deja, în acest sens, unele contribuții notabile, care au și intrat în bibliografia românească obligatorie a subiectului, dar mai era - și mai este încă! - destul de lucru. Am pomenit cele două cărți majore ale lui Adrian Marino, Pentru Europa și Politică și cultură, ca și sinteza lui Andrei Marga, Filosofia unificării europene. O provocare importantă pentru mine în sensul scrierii acestei cărți a fost o vizită la Milano, unde lumea universitară a întâmpinat cu scepticism ideea existenței unei tradiții europeniste a gândirii românești. Mi-am spus atunci că singurul răspuns posibil este publicarea unei

tervii realizat de Alexandru Pintelev, colaborator la Radio Cluj.

26

Ovidiu PECICAN

antologii din europeniștii români, altfel spus relevarea unei dimensiuni uitate ori necunoscute a dezbaterii publice de la noi.

Pe de altă parte, cartea mea încerca să articuleze o viziune complementară celei occidentale, care trecea - mi se părea și mi se mai pare - cu prea multă ușurință peste „Europele” concepute la răsărit. Ceea ce a rezultat în final a fost o alcătuire „bicefală” ori, dacă vreți, în oglindă. Eseul meu, de aproximativ o sută de pagini, este urmat de o antologie a contribuțiilor românești interbelice la europenistică. Cum exista deja o alta, a lui Adrian Marino, vizând aporturile de după 1989, imaginea se completa, cred, salutar.

Astăzi, la o distanță de două tiraje de momentul inițial al încercării mele, aş rescrie total eseul şi aş mai adăuga nişte nume antologiei. Pe măsură ce investigațiile mele prin biblioteci au avansat, noi autori s-au impus atenției. Au apărut și alte cărți între timp, care permit o selecție mai amplă (a fost restituit AI. Ciorănescu, de pildă, dar mai recent s-au publicat și texte concepute de Grigore Gafencu).

Pentru a răspunde însă mai direct întrebării dumneavoastră, cred că, într-o manieră proteiformă, ideea unei unități europene a fost prezentă în multe dintre etapele dezvoltării culturii și vieții publice românești. Trebuie să știm însă cu precizie despre care dintre ipostazele ei vorbim în fiecare dintre cazuri, fiindcă uneori o identificăm la nivelul civilizației, ca fundal, alteori în forme politico-militare (prin racordarea oștilor domnilor români la „cruciada târzie”), iar alteori cu trimitere directă la construcția europeană propriu-zisă.

— S-puneți, în cartea dumneavoastră, atât de sugestiv intitulată Europa, o idee în mers, că, practic, creștinismul este fundamentul spiritual al unității europene. Este istoria Europei o

România și Uniunea Europeană

27

istorie a creștinismului însuși? Convulsiile care au marcat biserica acestui mileniu creștin (marea schismă și Reforma) au subminat unitatea spirituală a continentului?

— O viziune oarecum tradițională referitoare la unitatea spirituală a Europei pune la baza acesteia trei componente esențiale: cultura antică greacă, cea romană și religia creștină. Mai recent, luându-se în considerare nu doar fundalul îndepărtat, ci și realitățile Europei moderne și contemporane, fără îndoială decisive pentru chipul actual al Europei, savanți americani precum David Gress consideră că nu se poate neglija cu nici un chip nici aportul spiritualității nordului germanic și scandinav.

În această linie se poate constata o tendință de lărgire a înțelesului specificității europene prin înglobarea unor zone lipsite de prestigiul antichității clasice, dar valorizate divers de contemporaneitate. Ca să mă fac mai bine înțeles, voi rămâne la componenta nordică pentru a spune că, începând cu romantismul german - care valoriza masiv mitologia vechilor germani - și până la nazism, care (să nu uităm!) voia să construiască o Europă întemeiată pe ideea imperială germană, mitologia ariană și cultul forței virile, acest areal spiritual a intrat în prim-planul atenției constructorilor Europei. Fiindcă, trebuie să o spun cât se poate de tranșant, chiar dacă astăzi este la modă și a triumfat un model al unității europene întemeiat pe alte valori, inspirate de Franța și America revoluțiilor burgheze, modelul napoleonic și cel hitlerist nu este mai puțin unul de unitate continentală. Un clasic francez al acestei problematice, Jean-Baptiste Duroselle, distingea între Europele întemeiate pe forță și cele întemeiate pe unitatea în jurul unui principiu. Cred că, dacă este să ne referim la ultimele, rămânând la exemplul nordic invocat adineaori, atunci aportul nordului se poate vedea în ceea ce Max Weber numea „etica protestantă”. Câtă vreme ea a produs

28

Ovidiu PECICAN

prosperitatea economică pe care o știm, avansul tehnologic redutabil din secolul XIX, și a uimit lumea cu nivelul ei înalt de viață, achizițiile nordului nu pot fi trecute cu vederea. Nu?

Dar părerea mea este că pe parcurs, această proiecție asupra Europei spirituale va fi întregită. Deocamdată mulți occidentali o confundă nu cu întregul creștinism, ci cu partea lui catolică și protestantă. Cu timpul, însă, s-ar prea putea ca Europa să redevină ceea ce anunța ea înaintea de Marea Schismă de la 1054. Astăzi, Samuel P.

Huntington întrezărește printre ochii mijiți un „conflict între civilizații” precum cea catolico-protestantă occidentală și cea ortodox-răsăriteană. Lărgirea Comunității Europene s-ar putea însă ca în curând să îl contrazică, reunind cele două orizonturi creștine într-o singură, deși diversă, construcție.

Deocamdată, marele „dușman” nenumit al Europei pare să fie Islamul. Moștenirea lui Carol Martel, care îi învingea pe arabi, alungându-i din Europa, moștenirea Cidului Campeador, eroul Reconquistei spaniole, ca și cea a cneazului Lazăr pe Câmpia Mierlei, ori a lui Iancu de Hunedoara, învingătorul de la Belgrad, rămâne actuală. Priviți la implicarea Occidentului în dezmembrarea Iugoslaviei și luați aminte la intervenția rusă din Cecenia. „Cruciada”, la drept vorbind, continuă într-un spirit care cunoaște și accente medievale. Nu trebuie însă trecute cu vederea nici celelalte semne, care par să indice - pe termen mediu și lung - o includere a Islamului, atâta cât există în cuprinsul Europei, în unitatea politico-administrativă și economico-culturală care se conturează. Mă refer la calitatea de membru al N.A.T.O. a Turciei, am în vedere existența comunităților turce și maghrebiene din țările occidentale. În acest sens s-ar prea putea ca și teoretizările contemporane să aibă un cuvânt de spus în pregătirea acestei opțiuni. O investigație cum este cea a lui Edward

România și Uniunea Europeană

29

Said despre Orientalism poate ridica în parte, de pe ochii elitei intelectuale, vâlul suspiciunii și al necunoașterii; dacă nu cumva a și făcut-o în parte. La fel, un alt argument, încă și mai profund, în favoarea unei asemenea evoluții, îl poate constitui originea comună a religiilor așa-numite abrahamice: iudaismul, creștinismul și mahomedanismul. Din acest punct de vedere, deci, Europa nu a ajuns încă la stadiul în care să se confunde integral cu creștinătatea continentului, dar viitorul ar putea rezerva surpriza unei Europe permeabile și la celelalte două religii înrudite prin origine. Cred că holocaustul nazist a lecuit pe oamenii bătrânului continent de fantasma purității rasiale și a antisemitismului, și sper că se va găsi până la urmă și calea către o conciliere cu Islamul. Europa ar putea reveni astfel în fruntea umanității, inventând o nouă cale de a coexista armonic.

— Istoricul francez Jean Baptiste Duroselle vorbește de patru tipuri de proiecte încercate în decursul timpului pentru realizarea unității europene: (1) unitatea după un principiu, în speță cel religios; (2) unitatea în diversitate; (3) unitatea prin forță; (4) unitatea prin acord reciproc. După părerea dumneavoastră, domnule Pecican, care au fost tipurile de unitate europeană obținute în istorie până astăzi, cine au fost actorii principali și care a fost soarta acestor inițiative?

— Pe când scriam Europa, o idee în mers, mi se părea că unificarea prin forță reprezintă un caz particular al unificării în jurul unui principiu. Aceasta fiindcă principiile pot fi, așa zice, nu doar cele validate de o morală a iubirii și toleranței - cum este cel al unității religioase în jurul ideii creștine, de care tocmai am vorbit -, ci și altele, centrale din punctul de vedere al unei ordini virile, pasionale, active, aventuroase. Cât despre unificarea prin acord reciproc, s-ar putea oare susține că ea exclude respectarea diversității, a diferenței? Tocmai dimpotrivă. De aceea, în cartea mea de

30

Ovidiu PECICAN

acum patru ani reduceam la doar două tipurile de unitate ale lui Duroselle.

Sigur însă că întrețerea dumneavoastră se oprește nu asupra motivațiilor ce se pot întrezări a posteriori, ci vrea să aflu câte tipuri de unificare s-au întreprins în Europa până astăzi. În conformitate cu intenția asta, voi spune că principalele caracteristici ale tentativelor de până astăzi au fost caracterul parțial al unificărilor, incompletitudinea, voluntarismul. Acesta din urmă nu se regăsește însă în proiectul actual, ai cărui părinți - Jean Monnet, Konrad Adenauer, Altiero Spinelli ș.a. - au preferat, în fața dezastrului european din cel de-al doilea război mondial, să încerce calea mai fructuoasă a negocierilor diplomatice.

Ceea ce am spus a fost o încercare de caracterizare globală. Dar, firește, elanurile unificatoare consumate de-a lungul istoriei în spațiul european sunt de o diversitate deconcertantă și de anverguri diferite. Dacă nu ne vom rezuma la identificarea acestor încercări la apus, și vom considera și tentativele regionale, atunci dintr-o dată se va vedea că tendința a fost mereu prezentă. Este aproape o lege, cum li s-a părut istoricilor că poate fi și legea creșterii și descreșterii puterii imperiilor și a civilizațiilor. Sau cum s-a spus despre marile antreprize economice, urmărind o concentrare și centralizare mereu crescândă a capitalului lor. De la Giambattista Vico și Herder, până la Marx și Lenin, mulți gânditori au văzut o asemenea aspirație a macroorganismelor sociale și economice ca pe o certitudine. Iar când Friedrich Nietzsche identifica în stat un monstru rapace, care strivește viețile pentru propria lui împlinire și glorie, el generaliza, probabil, pornind de la experiența de două ori grăitoare a Germaniei: în calitatea ei de moștenitoare a programului Imperiului medieval și ca agregat statal federal în jurul Prusiei militariste.

România și Uniunea Europeană

31

Este de observat că actorii acestui tip de cutezanțe sunt întotdeauna mari; niște giganți care ocupă scena. Uriași ai economiei, sau întruchipări masive ale statului, ei sunt singurii care au o gură suficient de mare și un stomac suficient de puternic pentru a măcina pietrele dificile pe care le furnizează această digestie care este unificarea. Cine s-a înfățișat, în majoritatea timpurilor trecute, drept singura formă statală cu intenții globaliste, universalizante, printre atâtea altele, mai modeste? Imperiul, în dubla sa formă: ecleziastică și laică. Iar în trena lui, pentru succesiunea lui, s-au învălmășit cele mai puternice și mai ambițioase regate și republici. Cele două

ecleziei creștine - cea apuseană, Papalitatea, și cea răsăriteană, Patriarhia - au supraviețuit înseși cataclismelor istorice ale prăbușirii statelor care le dăduseră viață și pe care se sprijiniseră (Imperiul Roman de Apus, în primul caz, Imperiul Roman de Răsărit, în al doilea caz, la mai bine de un mileniu distanță de primul). Era semnul unei mari vitalități, nici astăzi epuizate, după un secol și mai bine de avans al ateismului. Iar apoi, imperiile înseși: mai întâi cele din răsăritul și centrul Europei (Bizanțul, Imperiul Habsburgilor, mai pe urmă Imperiul țărilor moscoviți), apoi cele occidentale (Imperiul napoleonian, Reichul lui Hitler)... Dar nici regatele nu s-au resemnat, încercând să crească și să se dezvolte permanent, pe seama vecinilor: Ungaria, Polonia în centrul continentului, orașele-state italiene - precum Veneția și Genova -, Republica Franceză girondino-iacobină... Iar astăzi, nucleul dur al unificării tot două dintre marile protagoniste ale modernității îl constituie, înhămându-se la remodelarea Europei: Franța și Germania, fostele rivale ireductibile...

— Suntem în pragul unui nou mileniu în care ideea unei Europe unificate, dincolo de deosebirile sale cultural-istorice și politice, este tot mai pregnantă. Putem vorbi de un profil

32

Ovidiu PECICAN

inconfundabil al Europei? Care ar fi elementele de bază ale Europei culturale și artistice?

— Desigur, Europa nu poate fi confundată cu nici una dintre bastardele ei, SUA ori Australia, care și-au descoperit căi noi de dezvoltare spectaculară. Cu atât mai puțin ea se lasă confundată cu protagoniștii de excepție ai altor civilizații (dintre cele sofisticate tehnologic, Japonia și Coreea de Sud, de exemplu).

Profilul inconfundabil al Europei transpare din mai multe aspecte. Întâi, cultural vorbind, el este plămădit din elementele pe care le aminteam ca provenind din antichitate, tripleta care ne îmbogățește prezența spirituală, conferindu-ne un profil tridimensional. Peste acestea, însă, se așează toate celelalte bogății rezultate dintr-o continuă generare de valori și o continuă suprapunere de straturi culturale, nu o dată dihotomice, adverse. Raționalitatea greacă nu contrazice, ci completează fervoarea credinței creștine și - cu un termen din Blaga - „cunoașterea dogmatică”. Dovada o face strălucita tradiție a scolasticii, din care și astăzi încă mai extragem profituri. Platon și Aristotel populau nu doar mintea teologilor occidentali, ei pot fi întâlniți și pe zidul exterior al mănăstirii Sucevița, ctitoria lui Ieremia Movilă.

Dar caracterul unic al Europei îl conferă poate amestecul, greu separabil în componentele sale, de cunoaștere, aventură, cucerire și joc. Toate se înrutesc prin aceea că presupun o miză, un risc și o opțiune ce survine prin substituirea înțelepciunii pasive printr-o atitudine activă, de temeritate. Toate sunt fațete ale unui tip spiritual febril, activ, mânat de nevroza înfăptuirii și a afirmării de sine. Este exact ceea ce remarcă Joseph Mitsuo Kitagawa atunci când pomenea colonizarea europeană. Noii veniți nu purtau peste mări valorile creștinismului ci, tocmai pe dos,

România și Uniunea Europeană

33

creștinismul era purtătorul valorilor europene în teritoriile nou cucerite.

— Așa cum arătați în cartea dumneavoastră, dintre epopeile succesive ale dominației europene, care marcau și un adevărat export de europenism, se distinge descoperirea Americii. A fost America de dinaintea primului război mondial o simplă prelungire pe alt continent a culturii europene?

— Dacă astăzi se distinge mai pregnant aventura americană este pentru că între timp ea a devenit saga unui enorm succes, un experiment social și politic, religios și comunitar, cu o deschidere glorioasă. Nu a fost însă întotdeauna așa și, dacă ne-ar cădea în mână reflecțiile lui Jean-Jacques Rousseau, bunăoară, cu privire la America, am constata că acest autor considera Lumea Nouă drept un soi de hinterland dubios, plin de mlaștini și - prin emanațiile acestora - dăunător sănătății, conducând la degenerescenta rasei umane. Astfel de prejudecăți, de „mitologii” -negative, dar câteodată și pozitive - au însoțit dintotdeauna experiența umană atunci când ea s-a aventurat dincolo de orizontul previzibilului și cotidianului. Marco Polo și Sir John of Mandeville, în narațiunile călătoriilor lor orientale, au inserat elemente fantastice, dintre care unele se regăsesc până și în Alixândria românească. Sunt, deci, de considerat ca un soi de efect secundar al imaginarului european în curs de recalibrare la scara unor noi realități, după ce se formase în anumite tipare de gândire și reverie.

Dar nu trebuie uitat că amiralul Cristobal Colon pornise cu corăbiile sale în căutarea unui nou drum al mirodeniilor pentru ca maiestățile lor catolice să nu rămână mai prejos de Regatul Portughez, pentru care, cu prețul vieții, Fernao de Magalhaes, ocolise Africa, ajungând la bătrâna și imuabilă, parcă, Indie. La ce bun atâtea eforturi? Pentru purul motiv că Mahomed al II-lea cucerise la 1453

34

Ovidiu PECICAN

Constantinopolul, ajungând să controleze, împreună cu aliatul lui, hanul tătarilor, vechiul traseu al mirodeniilor. America nu a fost însă în nici un fel o simplă copie europeană, măcar pentru faptul că europenii ajunși aici erau marginalii și proscrisii Lumii Vechi. Ei veneau în acest fel cu un enorm bagaj de frustrare, dornici să reînceapă totul de la capăt, pe un pământ virgin. Foști persecutați politici ori posesori ai unei altfel de sensibilități religioase, pragmatici din vocație ori de nevoie - ca unii ajunși într-un mediu receptat ca ostil -, americanii aveau în bagaje unele idei de extracție europeană cu privire la organizarea societății. Au devenit vizibile odată cu Revoluția coloniilor la 1784, în actele fundamentale ale momentului - de la Declarația de independență la

Constituție și la Federalist -, numai că, pe lângă acestea, natura locului, convingerea superiorității proprii religii și nevoile economice i-au adus în situația de a depăși orizontul de acasă. Exterminând progresiv populația amerindiană, într-unui dintre marile genociduri ale umanității, albi de origine europeană din America de Nord au importat în schimb populație africană, tratând-o cu sclavaj. Motivul nu era că, vezi Doamne, americanii ar fi fost cu toții pirați ori prieteni de-ai acestora. El venea tot din educația europeană care exalta modelul atenian de democrație. Or, în republica ateniană, în antichitate, sclavajul era la ordinea zilei. De aceea, mai recent, părinții fondatori ai Statelor Unite sunt judecați drastic măcar de o parte a cetățenilor nord-americani ca importatorii prea zeloși ai unei ideologii europene revoluate. Prin asemenea procese, America încearcă să se dezică o dată pentru totdeauna de o anume Europă pe care, totuși, o poartă în sânge și a infiltrat-o în instituții.

— După a doua conflagrație mondială, relațiile foarte strânse dintre America și Europa de Vest au lăsat imaginea a două vase comunicante, aceste spații fiind în permanentă legătură. Considerați

România și Uniunea Europeană

35

că se poate vorbi de o civilizație și o cultură euro-americană raportată la celelalte culturi?

— Așa-numitul postmodernism face mare caz de cultura de consum universalizată după un impuls american. Se vorbește, după cum știți, despre o „cocacolizare” și o „macdonaldizare” a întregii lumi. Este drept că America a venit cu un curent artistic - pop art-ul -care expunea piramide de cutii de conserve cu fasole produse de firma Campbell și benzi desenate conținând aventuri polițiste și pasionale. Este la fel de adevărat că Hollywoodul a livrat lumii, o dată cu peliculele sale, un întreg model de reprezentare a vieții, care astăzi face parte și din universul fantasmatic european. Cu toate acestea, rămân încă multe diferențele specifice. Să nu uităm că și în Japonia tinerii îi copiază uneori vestimentar pe James Dean ori pe Marilyn Monroe, ceea ce nu înseamnă că Japonia și-ar fi aruncat peste bord tradițiile.

Ceea ce a livrat însă America în mod esențial Europei a fost, mi se pare, o altă experiență a conviețuirii. Acolo problematica națională, cu bune și cu rele, care a măcinat istoria europeană a ultimelor două secole, este irelevantă, datorită pluralității de națiuni implicate în malaxorul american, ca și a multitudinii de rase. Cum-necum, trecând prin problematica abolirii sclavajului, a unui război civil și a Ku-Klux-Klan-ului, Statele Unite au izbutit cumva să depășească acest tip de crize sociale și politice, forjând o națiune atipică, unitară în felul ei, caracterizată de multiculturalitate, pluriconfesionalism și, în linii mari, democrație și toleranță politică. Modelul acesta a devenit un standard de viață în Europa occidentală de după '89, anul revoluțiilor anticomuniste, părând să conțină răspunsul la interogațiile cu privire la devenirea ulterioară a continentului nostru. Cu toate că Europa a devenit conștientă încă dinainte de al doilea război mondial că

36

Ovidiu PECICAN

șansa nemarginalizării ei va fi unificarea, modelul federalist de tip american s-a impus cu evidentă abia ca o consecință a aprecierii lucide a dezaștelor conflagrației mondiale. Dar este mai greu să importi și adaptezi acest model într-un teritoriu cu o multiplicitate de tradiții glorioase și prestigioase, decât să îl experimentezi din start pe un loc viran! În multe dintre țările europene există obiecții încăpățănate ba împotriva ideii de a se delega parte din suveranitate pe seama unui organism suprastatal, ba contra pluralismului confesional, ba în chestiunea vizând drepturile și libertățile individuale (feminism, homosexualitate).

În răsăritul Europei, cel puțin, unde civismul și valorile lui nu au înlocuit niciodată în mod radical vechea raportare de tip feudal, pe clanuri, înrudiri și relații de vasalitate, marea majoritate a oamenilor încă ezită. Ei refuză - ori sunt incapabili - să înțeleagă deocamdată că, de fapt, nu se negociază o modă culturală, ci un alt mod de viață, mai permisiv, care să îngăduie evitarea degradării calității vieții în Europa și izbucnirea unor noi conflicte devastatoare.

Avem, deci, o cultură comună cu a Americii, dar adevărata comuniune se află, cred, abia la începuturile ei.

— Raportându-ne la istoria noastră, putem vorbi de o conștiință tradițională a apartenenței la Europa? Vă invit să vă opriți asupra câtorva repere.

— În această privință aș da un răspuns nuanțat. Mai întâi pentru că nu știm despre care dintre Europe discutăm. Așadar, vă referiți la Europele geopolitice? Altfel spus, la Europa tripartită (Apuseană, Centrală și de Răsărit)? Dacă da, atunci voi observa că românii s-au considerat permanent ca parte a uneia dintre ultimele două. Ei au oscilat între postura lor de componentă a Europei Răsăritene, unde au avut și momente de asumare a conducerii ei spirituale, după cum remarcă Nicolae Iorga în

România și Uniunea Europeană

37

cartea lui fundamentală despre Bizanț după Bizanț, și Europa Centrală, unde epopeea lui Mihai Viteazul îi propulsa în prim-planul acțiunii politico-militare a Ligii Sfinte. Au fost însă și momente când, deși rămași decis în sfera Răsăritului european, Occidentul îi identifica pe români ca pe un soi de principali aliați în confruntarea cu Islamul (cazul domniei lui Ștefan cel Mare).

În orice caz, această conștiință a apartenenței la Europa au avut-o românii - la nivelul elitelor lor - de fiecare dată când amenințarea îndreptată împotriva lor a venit din afara Europei și a creștinismului. Și cum tătarii și turcii au presat mereu, în evul mediu și în epoca modernă, asupra țărilor române, mobilizarea în numele creștinătății și a modului european de viață a avut loc cvasi-permanent.

Privind acum lucrurile din direcția opusă, adaug și că, totuși, după expediția din Moldova a lui Soliman cel Mare, la 1538, și până la 1821, românii au cunoscut o orientalizare și levantinizare treptată a orizontului lor. Ei au ajuns, în anumite momente, să perceapă Europa ca pe o putere agresivă, care își ducea războaiele pe teritoriul lor. Întregul secol XVIII este plin de confruntările ruso-austro-turce pe teritoriile Moldovei și al Țării Românești, iar în acest context nu întotdeauna domnii români au fost de partea creștinilor. Presiunea militară a acestora a fost, și ea, valorizată diferit și este semnificativ, de pildă, că întâlnim mulți panduri olteni înrolați în armata țarului, la începutul sec. al XIX-lea, dar nu-i regăsim în aceeași măsură și în armata împăratului de la Viena. (Aici slujeau transilvănenii și bucovinenii, dar nu neapărat din entuziasm proeuropean!)

În trecutul mai îndepărtat, atunci când încă nu se vorbea despre Europa, ci despre Respublica christiana, românii au fost adeseori solidari cu aceasta. Dar această solidaritate în jurul unei idei catolice s-a manifestat mai cu seamă în momentele de criză politică, în legătură cu

38

Ovidiu

avansul otomanilor către centrul Europei. Când nu era vorba despre confruntarea cu păgânii, românii se simțeau solidari cu răsăritul ortodox, situându-se pe poziții (je adversitate în raport cu catolicismul. Nici nu se putea altfel câtă vreme misionarii papali, ca și ordinele monahale preocupate de convertire, i-au tratat consecvent pe români drept „schismatici”, adică despărțiți de dreapta credință, abătuți de la ea. Cu Reforma relațiile au fost mai complexe, iar cercetarea lor sistematică se află abia la începuturi în istoriografia noastră. Capii confesiunilor reformate s-au interesat îndeaproape de convertirea românilor, dar nu i-au tratat pe aceștia ca pe niște dușmani, ci mai curând ca pe un aliat prielnic dospirii, asupra căruia se simțeau chemați să-și exercite acțiunea binefăcătoare. Așa se explică de ce mecenai calvini au susținut, în secolele al XVI-lea - al XVII-lea, traducerea de carte și tipărirea ei în limba română, și tot așa se poate înțelege de ce, în loc să radă de pe fața pământului mănăstirile ortodoxe, cum s-a străduit mai târziu să facă generalul Buccow - un catolic - în Transilvania, au preferat să-și subordoneze ierarhia ortodoxă, punând-o sub autoritatea suprintendentului calvin.

În fine, cred că important de remarcat este faptul că, în afară de această conștiință - premodernă, respectiv incipient modernă - a apartenenței la Europa, o dată cu dezvoltarea conștiinței naționale românești, în principal prin intermediul operei reprezentanților Școlii Ardelene, dilema „Orient sau Occident?” este tranșată în folosul unei solidarități cu Occidentul. Ea poate fi, desigur, înțeleasă ca izvorând și din programul confesional al acestor cărturari greco-catolici. Dar o asemenea interpretare ar fi limitativă, câtă vreme reacția împotriva levantinizării era prezentă cu vârf și îndesat în principate. Acesta este deci momentul decisiv al nașterii conștiinței solidarității cu Occidentul romanic, pe baza înrudirilor genetice și de limbă, iar

și Uniunea Europeană

39

ritudinea va fi ulterior afirmată hotărât de generația agOptistă. Pașoptiștii au preluat de la iluminiști - pe calea riimva oblică a masoneriei - idealul luminării poporului, dar l-au susținut cu un patos romantic, în forme de gândire și de acțiune revoluționară. Încolo, subscriu total demonstrației strălucite pe care o face E. Lovinescu în Istoria civilizației române moderne, atunci când arată în ce măsură sugestiile occidentale au modelat salutar evoluțiile sociale, politice, morale și intelectuale ale românilor. Dintr-un orizont de gândire subsumat esențialmente viziunii religioase, raportarea românilor la Europa a ajuns să se înscrie într-un alt orizont, mai laic și mai pragmatic. De aici mai departe, prin bunele raporturi cu Franța lui Napoleon al III-lea, prin opțiunea pentru o dinastie de extracție europeană, ca și prin adoptarea moravurilor publice occidentale, românii s-au înscris deliberat pe o orbită de dezvoltare vestică. Chiar și în perioada interbelică, atunci când pretutindeni în Europa extrema dreaptă se instala la cârma statelor, România s-a aliniat la tendința majoritar exprimată a Occidentului. Abia ocupația rusă a Europei Răsăritene a deconectat de la cursul istoric occidentalizant țara noastră care, azi, își caută din nou fâgașul privind către Apus.

— Secolul al XIX-lea este pentru români secolul luptei pentru crearea unui stat național independent. Poate fi considerată această perioadă ca moment al redescoperirii europene și al sincronizării cu Europa după secolul levantinizării din timpul domniilor fanariote?

— Oare care dintre secolele scurse de la apariția poporului român pe harta etnică nu a fost unul dedicat luptei pentru crearea unui stat independent? Un mare succes a fost crearea țării Asăneștilor, la sfârșitul secolului al XII-lea. A fost, preț de aproape un secol, până la venirea tătarilor, un stat cât se poate de independent. Dar configurația lui „constituțională” a presupus coabitarea și

40

Ovidiu PECICAN

cooperarea a trei etnii: vlahii, bulgarii și cumanii. Când, în secolul al XIV-lea, apăreau la nordul Dunării, mai întâi Țara Românească, iar apoi Moldova, succesul era însăși agregarea lor ca state; nu însă și independente. Pe toată durata existenței lor, cele două țări s-au zbatut să-și obțină independența, dar înscrierea lor tardivă pe hartă - în vremea evului mediu dezvoltat, când alte puteri dominau zona și și-o disputau (Ungaria și Polonia, Hanatul Tătar iar mai apoi Turcia) -, a făcut imposibilă emanciparea visată. Epopeea românească premodernă a fost, pe cât de eroică, pe atât de tristă, ea eșuând definitiv o dată cu instalarea atât de temeinică a turcilor în Europa Centrală. Sfărâmarea Ungariei la Mohacs a fost atât de netă, încât Poarta Otomană nici nu a mai avut nevoie să

anihileze total țările române, mulțumindu-se să le domine economic și politic prin domnii lor, iar mai apoi prin interpuși greci, ținând de turcocratie. Restaurarea domniilor autohtone, după eșecul marșului lui Tudor Vladimirescu asupra Bucureștiului, n-a însemnat nici pe departe independență. Dar nici unirea principatelor sub Cuza Vodă nu a avut altă semnificație, din acest punct de vedere, vai, decât o avusese domnia lui Petru Cercel cu trei secole înainte: ambele guvernări au însemnat, de fapt, concesii făcute de Turcia Franței. Independența rămânea pe mai departe un ideal.

Rămâne să decidem, așadar, că spațiul de manifestare independentă a României se întinde între 1878 și 1940, altfel spus, între Congresul de la Berlin și încheierea tratatului economic cu Germania hitleristă. Acest segment temporal a fost, într-adevăr, unul al regăsirii Europei. Mai întâi al unei Europe liberale care, în paranteză fie spus, visată la 1848, nu mai exista deja la 1878. Se instala astfel un decalaj între „visarea liberală” și realitățile politice ale timpului, marcate de replierea conservatoare a Austriei în direcția dualismului austro-maghiar, și de sfârșitul visului de

România și Uniunea Europeană

41

mărire latin, odată cu căderea, la 1871, a imperiului micului Napoleon. De pe urma acesteia, o bună bucată de vreme, Europa devenea un continent dominat de grandoarea prusacă. (Între noi fie vorba, având în frunte un rege eerman, România se aranja, și ea, pentru o clipă istorică, de partea învingătorilor.) Intrată în alianța celor puternici, alături de suveranii germanici, România dobânda ticuri de arbitru zonal cu prilejul războaielor balcanice, și chiar mai apoi, după ce schimbase în război tabăra, căzând iar printre învingători, când primea mandatul Antantei pentru a stârpi comunismul din Ungaria (în 1919). Dacă, deci, ne gândim la moravurile - și năravurile - marilor puteri din epocă, atunci, da, România făcea salturi către o integrare europeană prin imitarea modelelor occidentale: arbora orgolii cu panaș, copia instituții (criticate, culmea, de Maiorescu și Carp, doi junimiști cu admirație pentru Germania, a cărei copiere nu-i putea, deci, incomoda, în principiu).

Mai apoi, după ce a schimbat foaia - sarcină ușurată prin sistemul rotativei guvernamentale, în virtutea căreia liberalii îi înlocuiau pe conservatori (ori pe succesorii lor) și viceversa -, când gloria germană părea suficient de veștejită pentru a lăsa conservatorismul politic românesc să cadă în desuetudine, România s-a aliniat la Occident în varianta democrată și burgheză, copiată după Franța și Anglia. Nici nu avea cum altfel să procedeze, pentru că Occidentul îi dăruise cadrul ce consfințea unirea din 1918. Dar America președintelui Wilson era, deocamdată, prea departe de malurile Dâmboviței. Germania era mult mai aproape, la fel ca și Rusia, devenită peste noapte URSS, prin grija unui strateg genial care ne vizitase țara: Troțki. Acum Europa devenea, de la o zi la alta, tot mai brună și mai disprețuitoare cu mecanismele democratice. Vrând-nevrând, România s-a aliat și cu această Europă, plătind

42

Ovidiu PECICAN

însă la Viena costurile acceptării ei - în pământ ardelenesc și în oameni -, după cum la București, prin tratatul cu Germania, urma să plătească în țitei, grâne românești și... iarăși oameni.

Scurtă, glorioasă și mizerabilă, totodată, independență!... în mai puțin de un secol, România luase ființă ca stat unificat și independent, își dublase teritoriul și populația, își pusese la punct vecinii (la sud și la vest), iar apoi începuse să se prăbușească în haos intern și sub lovituri externe. Ea avusese răgazul să descopere ambele Europe: cea democrat-burgheză, parlamentară, modelată de idealurile Franței revoluționare, și cealaltă, fascistă, intolerantă, arogantă și distructivă.

— în acest context, ce rol atribuiți Transilvaniei care a beneficiat, sub raport cultural, de apartenența la un spațiu occidental, în esență - Monarhia Austriacă?

— Vreți să vorbim despre Imperiul Habsburgilor în acești termeni? Mă întreb de unde până unde putem merge pentru a caracteriza drept occidental acest stat. Înșiși austrieccii au avut de furcă, cu un secol în urmă, cu acest subiect. Atunci când s-a pus cu tărie, în numele ideii naționale, problema unificării tuturor germanilor, între ideologi s-a purtat o dispută. Unii dintre ei vedeau în Austria nucleul predestinat unei atare misiuni. Alții îl zăreau la curtea din Berlin, în Prusia. Cei din urmă au avut dreptate (măcar din motivul că, pe când Hitler realiza așa-numitul Anschluss, adică anexa Austria, nu erau foarte mulți austriecci care să încerce să i se opună). Se pare că vocația statului austriac nu a fost aceea de a agrega o națiune germană, ci aceea de a întreține o unitate supranațională. Expansiunea austriacă s-a făcut pe seama sud-estului european, privirile Habsburgilor s-au îndreptat constant către răsărit. Este oare vorba despre un stat occidental? Gândindu-mă la cunoscuta lui caracterizare

România și Uniunea Europeană

43

drept „închisoare a popoarelor”, ori la cea care îl desemnează drept o extinsă birocratie polițienească, situându-mă deci pe orizontul lui Jaroslav Hasek (și nu al lui Marx ori al vreunui militant naționalist, fie el și românul Goldiș), n-aș băga mâna în foc. Astăzi guvernarea haideriană vine să ne reamintească bogata tradiție șovină a Austriei. Dar nici ea nu poate fi absolutizată, pentru că au existat reformismul terezian și iozefinismul care, în felul lor, de sus și limitat, dar neîndoios, au încercat o reformare, o relaxare a rigidității societale austriece. Fără îndoială, prin bogăția straturilor ei de experiență istorică, Austria face parte din oricare dintre Europele posibile, de la cea geografică și geopolitică la cele culturale ori economice. Dar coexistența contrariilor, a

balansului dintre vocația națională și cea supranațională, dintre cea reformistă și cea autoritarist-birocrațică fac din ea o Europă occidentală incompletă care, totuși, este mai mult decât o Europă Orientală. Cred că tocmai am definit Austria ca Europă Centrală prin excelență.

Acum m-aș putea referi și la ceea ce ați întrebat, situând Transilvania în Europa pentru că a făcut parte din blocul austriac. Păreră mea este că Transilvania a fost europeană și înainte de anul 1690, când generalul Heissler și-a adus ostile la iarnă în Ardeal, pentru a rămâne acolo până la finalul Monarhiei devenite Bicefale, în 1918. Ea s-a afirmat astfel prin participarea la războiul de treizeci de ani la încheierea căruia, în 1648, la Munster și Osnabriick, a și semnat tratatele în nume propriu. (Nu e mai puțin adevărat că, deja, pe atunci, Transilvania era un principat cu o autonomie limitată de stăpânirea turcească!) Că place sau nu/ Transilvania a devenit europeană - în sensul de "Occidentală" - o dată cu creștinarea maghiarilor, după așezarea acestora în Panonia. Adoptarea religiei catolice e către noii stăpâni ai țării a atras în sfera moravurilor

44

Ovidiu PECICAN

occidentale, măcar în parte, și mai vechea feudalitate româno-slavă, ba chiar și avară ori bulgară, din Ardeal, făcând-o părtașă la problematica politico-militară, ca și la civilizația de tip occidental. Oscilația maghiară între influențele nomade ale răsăritului și sugestiile vestului a luat sfârșit o dată cu moartea lui Ladislau IV Cumanul, către finalul secolului XIII, și mai ales în timpul dinastiei angevine, în secolele al XIV-lea și al XV-lea.

Sigur, însă, că nici Ungaria nu și-a epuizat adeziunea la vest, experiența maghiară fiind apropiată prin incompletitudine de cea austriacă pe care o aminteam adineaori. Aș spune, totuși, decis că Transilvania are trăsături vestice mai apăsate decât restul țării noastre, tocmai prin contactul intim cu cele două experiențe central-europene care, la 1867, s-au contopit într-una comună: cea austriacă și cea general-maghiară.

— România întregită în 1918 a făcut pași însemnați spre modernizare și occidentalizare, fie și dacă amintim numai de Constituția - profund democratică - din 1923. Și totuși, perioada interbelică a fost marcată în câmpul dezbaterilor intelectuale de faimoasa dispută în jurul chestiunii specificului național și a apartenenței la cultura și civilizația europeană. Cum caracterizați dumneavoastră această polaritate din punctul de vedere al integrării europene?

— Personal, diagnostichez modernizarea și occidentalizarea românească la două niveluri, din păcate relativ superficiale, amândouă: nivelul comportamental și de mentalitate și cel economic. În această privință semănăm mult cu fenomenul constatat în țările islamului, unde importul de tehnologie și de know how din Occident nu a modificat în profunzime modul de a fi al arabilor. S-a dovedit în mod clar că industrializarea și occidentalizarea tehnologic-industrială pot exista foarte bine cu o mentalitate tradițională și o adeziune religioasă intolerantă,

România și Uniunea Europeană

45

dogmatică. Românii se pot asemăna cu islamicii prin acest tip de coexistență a fondului lor profund arhaic, întemeiat pe solidarități de clan, provenind din realitatea de până mai ieri a obștilor sătești ancestrale, cu modernizarea inițiată de stat și de elite începând cu 1848. Sigur, în România, această supraviețuire milenară a unor legături de sânge ori simbolice (cumetriile, nașitul), întărită de prelungirea unei feudalități îndelungi și de o modernizare incompletă, nu a atins radicalitatea conștientă a unei religiozități. Ea se ascunde - și colcăie uneori - la adăpostul creștinismului, deși vine dintr-un alt orizont, mai vechi (ruralitatea neolitică, cea tracică, scită și slavă). S-a adaptat și s-a menținut, colectând aluviuni istorice de pretutindeni, și va mai rezista o vreme, deși, între timp, satul românesc tradițional, ceea ce a fost el odinioară, a dispărut, iar obștile din vechime s-au spart, sub impactul modernității. Din cealaltă parte, nici modernizarea tehnologică nu a fost una radicală. Românii n-au fost prinți ai petrolului, ca arabii, astfel încât modernizarea exploatarea resurselor să îi intereseze direct și personal, determinându-i să își investească banii și timpul în această direcție. Cu industrializarea cel mai departe au mers comuniștii, ei au dat lovitură mortală satului mitizat de poeți și de prozatori. Dar fiind făcută pe baze staliniste și în contextul satelizării României în raport cu Moscova, ea nu s-a bucurat nici de popularitate reală, și nici nu a supraviețuit căderii regimului comunist și a URSS. Astăzi, raportul dintre sat și oraș, pe care ultimii ani de socialism îl echilibraseră, nemaifiind un decalaj enorm, ca în trecut, între lumea uriașă a satului românesc și cele câteva insule citadine, s-a răsturnat din nou. Zece ani de cădere economică „liberă” au fost suficienți pentru a alunga pe orașenii de primă și secundă generație înapoi în sate unde, nu e nici o îndoială, numai săteni nu vor mai fi.

46

Ovidiu PECICAN

Aflați în trecut la întretăierea imperiilor otoman, austriac și țarist, situați într-o Europă burgheză de rangul doi până la a doua conflagrație mondială, înglobați în centura satelită a URSS în jumătatea de veac postbelică, românii plutesc astăzi în derivă printre recifurile desprinse periculos din lumea care nu mai este și căutând prin lunetă lumea care nu a sosit încă. Din păcate, o asemenea condiție marginală - nu lipsită de avantaje! - este negată de aproape toată lumea, împotriva evidențelor. Alți periferici au știut să fructifice mai bine situarea lor similară întrucâtva cu a noastră.

Fostul ambasador al Finlandei, domnul Mikko Heikinheimo, a prezentat anul trecut, în cadrul unei conferințe

internaționale desfășurate la Cluj, într-un atelier pe care îl moderam eu, o teorie demnă de interes. Potrivit domniei sale, există o serie de state ale periferiei Europei legate prin multe fire nevăzute. Printre ele s-ar număra țările aparținând periferiei sudice (Portugalia și Grecia), și celei nordice (Finlanda). Tot o periferie este și România, una sud-estică. Numai că, încadrând-o între celelalte avanposturi - sau puncte terminus - ale Europei, ea își pierde trista singularitate și devine unul dintre nodurile esențiale ale unui spațiu comunitar în continuă devenire; cu bogata lui specificitate și, nu mai puțin, cu angoasa lui dezvoltare.

Vin acum la problema Constituției din 1923, despre care s-a spus că este cea mai democratică din istoria noastră. Ea s-a născut într-o democrație burgheză marcată de multe imperfecțiuni, semnalate și nesemnalate. Un autor competent cum este Eliodor Focșeneanu, care a făcut o Istorie constituțională a României, înclină să argumenteze același lucru. În primele zile ale deceniului zece, imediat după revoluție, atunci când chestiunea unei noi constituții a României devenise o temă de dezbatere publică pasională,

România și Uniunea Europeană

47

Gabriel Liiceanu a republicat conferințele ținute la Institutul lui Dimitrie Guști, în organizarea acestuia, la începutul anilor '20. Ele erau menite să pregătească publicul intelectual românesc pentru ceea ce urma să fie Constituția pe care ați pomenit-o. Încă din acel moment, la puțină vreme de la Marea Unire, unii dintre conferențieri găseau destule pricini de exprimare a îndoielilor cu privire la legea fundamentală a României interbelice. Un bucovinean critica, de pildă, lipsa de flexibilitate a Bucureștiului, deplângând administrația concepută unitar, fără o atenție acordată diferențelor regionale, care aveau, totuși, o bază istorică. Aș spune în completarea acestei viziuni că, până astăzi, există obiecții în acest punct, și ele nu sunt exprimate neapărat de maghiarii din Transilvania, pe care i-am putea expedia superficial, sub pretextul iredentismului camuflat în obiecția pe care o aduc sintagmei „stat național unitar”. Luna trecută, aflându-mă în vizită la Suceava, printre profesorii disciplinelor socio-umane, cineva dintre gazde remarcă sugubă că în guvernele de după 1990 nu s-au rătăcit nici din greșeală moldovenii! Se sugera că muntenii fac unele concesii - la nivel ministerial - ardelenilor, dar niciodată moldovenilor. Dreaptă sau ba, asemenea remarcă semnalează existența unei frustrări moldovenești care poate explica inițiativa domnului Simirad, de pe vremea când era primar al Iașiului, de a înființa un Partid al Moldovenilor. Firește însă că problema unei dominații administrative a centrului asupra provinciilor a rămas și va mai rămâne în atenția publică, iar dezbaterea va lua tot mai mult chipul unei discuții a elitei majoritare sub raport etnic, nu pentru că minoritățile și-ar fi pierdut între timp interesul pentru redefinirea și regândirea termenilor, ci fiindcă nici un bun român plătitor de impozite nu poate fi indiferent cu privire la repartitia sarcinilor publice și a redistribuirii bugetului.

48

Ovidiu PECICAN

Deocamdată, modul cum concepem unitatea națională are, mi se pare, ceva din spiritul lui Moș Teacă. Totuși, Constituția din 1923 a avut și alte slăbiciuni. Dacă ele nu ar fi existat, regele Carol al II-lea nu și-ar fi putut instala atât de simplu dictatura personală, debransând România de la rețeaua democrațiilor burgheze. Totodată, breșele pe care le-a lăsat, ca și tipul de stipulări cuprinse acolo au permis - prin omisiuni ori formulări prea laxe în unele cazuri, prea tranșante într-altele - derapajele pe care înșiși oamenii legii le-au provocat. Nu uit, de pildă, argumentul unui bătrân legionar, astăzi mort: dacă I. G. Duca și Armând Călinescu, instigați de Carol al II-lea, nu ar fi procedat abuziv și antidemocratic, arestând, ucigând legionari și interzicând mișcarea acestora, crima politică nu s-ar fi perpetuat în România interbelică așa cum s-a petrecut. Poate că bătrânul acela exagera, luând partea legionarilor, dar este limpede că sistemul constituțional în vigoare nu a fost apt să creeze un cadru cu adevărat democratic de viață statală. Corupția, politicianismul și bunul plac al stăpânirii - de astă dată românești, nu străine - s-au manifestat din plin în ambianța României dintre războaie.

Iată de ce, atunci când o parte a noii clase politice ridicate după '90 a pledat pentru restaurarea Constituției din 1923, eu am păstrat o anumită rezervă. Am socotit că este timpul să ne croim viitorul căutând cu privirile nu la trecut, dornici să-l reproducem în condiții masiv modificate, ci către prezent, plin de sugestii. Din păcate, nici o forță politică activă în acest deceniu nu a fost capabilă să metabolizeze acele sugestii, iar astăzi, după zece ani de sistem parlamentar și pluripartit, singurele partide cu bază de masă sunt cele care reproduc trecutul apropiat - nu cel interbelic -, într-o formă atenuată, luând precauțiunea de a asigura populația că vor încetini și înmuia pe cât posibil orice eventuală schimbare radicală. Nu este de mirare: cât

România și Uniunea Europeană

49

timp relansarea economică întârzie, oamenii nici nu se mai gândesc decât cum să nu piardă ceea ce au, nu-și mai pun problema prosperității și ameliorării nivelului vieții.

Revin însă la dialogul interbelic pe tema național-universal... Pledoaria cea mai strălucită pentru necesitatea ocupării unui loc în concertul de națiuni europene a făcut-o g. Lovinescu, autorul teoriei sincronismului. Dar sincronizare doreau, în felul lor, și Cioran, cel din Schimbarea la față a României, după cum arată o exegeză recentă, ori Corneliu Zelea-Codreanu (recuperat, de asemenea, de gânditori italieni precum Claudio Mutti din perspectiva altei tradiții). Locul ocupat de această problemă în ansamblul mișcării de idei interbelice l-a prospectat în două rânduri istoricul ideilor Zigu Ornea, și cărțile lui rămân esențiale. Însă o antologie a europeniștilor și antieuropeniștilor interbelici cum este cea pe care am încercat eu să o alcătuiesc are avantajul că

oferă argumente suplimentare, dintr-o perspectivă mai precis circumscrisă, aducând în prim-plan și o serie de nume noi. Ea implică și abordări „tehnice”, în cazul cărora autorii prospectează căile de integrare (M. Manoilescu, I. G. Duca, O. C. Tăslăuanu, D. Guști), instituțiile care ar putea duce povara unui proces atât de complex (Societatea Națiunilor), spațiile-pilot (Europa răsăriteană) etc. La fel, și pozițiile celor care neagă validitatea discursului integrator merg până la demolarea sistematică a însăși ideii de Europa (cazul lui Nae Ionescu). Dacă, deci, rămânem la discuția generală, așa cum a reconstituit-o Zigu Ornea, atunci totul pare redus la planul unei simple polemici - oricât de amplă și de bogată în nuanțe -, cu implicații politice imediate sau nu, dar în orice caz centrată mai ales pe discuția cu privire la tradiție și modernitate, autohtonism și cosmopolitism, național și antiromânesc (semit, maghiar, comunist ș.a.). doborârea la nivelul particular al dezbaterii despre

50

Ovidiu PECICAIN

unificarea europeană aduce surpriza unei perfecte consonanțe cu Occidentul. Cu mențiunea, însă, că problematica nu a angajat altfel decât ocazional, sporadic, energiile și inteligențele publice românești, ea rămânând marginală în raport cu obsesiile momentului. Momentul notabil al luărilor de poziție a fost cel de la sfârșitul anilor '20 și începutul deceniului următor, când inițiativa lui Aristide Briand și propaganda contelui Coudenhove-Kalergi au atras atenția și în România, în mediile politice liberale. Ulterior, ascensiunea europeană a extremei drepte a mutat discuția pe același plan al culturalului și civilizației. Nu aș vrea, totuși, să se înțeleagă că minimizez contribuția românească la pregătirea opiniei publice inteme pentru receptarea inițiativelor europeniste. Dar trebuie recunoscut că această contribuție s-a materializat în conferințe adresate elitei, discuții cu presa, articole fără prea mare ecou, publicate în reviste obscure sau specializate (Ideea europeană, Observator, Arhiva pentru știința și reforma socială etc).

— Cortina de fier a fracturat pentru aproape o jumătate de secol unitatea tradițională a Europei. În ciuda puternicei presiuni ideologice venite dinspre Moscova, care considerați a fi cauzele slabei integrări economice a statelor foste socialiste comparativ cu procesul desfășurat în Europa occidentală în cadrul Pieței Comune?

— După mine, cauza acestei situații este lipsa de performanță a clasei noastre politice. La sfârșitul evului mediu, boierimea română a fost tot mai mult înlocuită în funcții de clientela grecească de la Istanbul cu care se însoțeau pretendenții la domnie în lupta lor pentru dobândirea tronului. De bine, de rău, unii dintre grecii boieriți în acest fel ajungeau, la a doua sau a treia generație -când nu chiar mai devreme - niște autentici reprezentanți ai intereselor țării (cazul, de exemplu, al Cantacuzinilor). După 1821, elita boierească s-a re-românizat, dar un secol

Rotnânia și Uniunea Europeană

51

Ap exercițiu politic în stil occidental a fost prea puțin pentru fixa bine regulile democrației. De altfel, chiar și în perioada cea mai stabilă și mai prosperă, în timpul lungii domnii a lui Carol I, sistemul de funcționare al vieții politice implica în mod expres voința regelui în numirea executivului. Cu alte cuvinte, monarhia constituțională a românilor avea și trăsături autoritare pe care doar educația germană a monarhului le-a păstrat în limite, totuși, echilibrate. Decapitarea clasei politice interbelice de către comuniști a făcut ca totul să reînceapă din alt punct: a trebuit să se creeze o altă elită, cu alte reflexe, incluzând copios - în numele internaționalismului proletar - membri ai altor etnii (maghiari și evrei), cel puțin în prima etapă. Până la cotitura de la mijlocul anilor '60, această elită, nelegată prin nimic de trecutul României, ci gestionând-o doar în numele integrării ei în sistemul vasal al URSS, a înfeudat economia și viața socială românească Moscovei. După 1965, liberalizând parțial, sub control politic și polițienesc, societatea, și făcând joncțiunea cu naționalismul interbelic - sub impresia invadării Cehoslovaciei și a nevoii de legitimare mai largă a regimului Ceaușescu -, Partidul Comunist a devenit preponderent românesc. Lipsite însă de ghidajul ideologic marxist, elitele statului și cele partinice (de fapt, aceiași oameni) au copiat instinctiv relațiile sociale și politice cunoscute din mediul de proveniență. Altfel spus, ele au refăcut într-un cadru ideologic de dominație aparent marxistă relațiile vasalice din întârziata noastră feudalitate, brodate, la rândul lor, pe tirania legăturilor de clan de tip rural-ancestral. Formula „clasică” a acestei combinații a dat-o dictatura Ceaușescu, a lui Nicolae în principal, a cuplului în al doilea rând, a clanului de la Scornicești în al treilea rând, și a vasalilor dinafară familiei în al patrulea rând (mă gândesc la Emil Bobu, la Dăscălescu, Ilie Verdeț și

52

Ovidiu PECICAN

Dincă, la Popescu-Dumnezeu, ideologul principal al echipei).

Dacă înainte de 1965 integrarea profundă în sistemul sovietic a fost obstaculată de moștenirea naționalista interbelică, de spiritul prudent și conservator al țărănimii (dominante încă!) și de aversiunea față de ruși, care invadaseră fri trecut de peste zece ori teritoriile românești, smulgându-le părți semnificative (ca Basarabia și nordul Bucovinei), după aceea însăși ideologia lui Ceaușescu a împiedicat aceasta. Detașarea lui de Moscova s-a făcut în numele independenței românești, dar tot aceasta - ca și amprenta ideologiei roșii - a împiedicat România să aibă o atitudine consecvent europenistă. Europa a devenit o marotă a discursului politic al dictatorului, termenul fiind utilizat în mai multe dintre înțelesurile sale și doar pentru a indica un alt pol ideologic, ca și SUA,

ori ca și URSS. Fiindcă România lui Ceaușescu s-a orientat treptat mai curând către așa-zisul bloc al țărilor nealiniat, sperând să poată contrabalansa astfel influența Moscovei chiar fără a părăsi lagărul socialist. Nu s-a pus deci în mod real problema unei integrări europene înainte de 1990.

Interesant de remarcat este însă și faptul că nu s-a încercat nici o integrare regională. Pe plan militar, deși membră a Tratatului de la Varșovia, România s-a pronunțat adeseori împotriva deciziilor comune ale membrilor acestuia (cum s-a întâmplat în 1968, când a fost invadată Cehoslovacia, ori în 1980, când a început agresiunea împotriva Afganistanului). Economic, deși membră a CAER, România nu a depășit, în vreun fel sau altul integrarea economică stipulată prin deciziile comune, nici nu a avut inițiative care să o adâncească. Tratatelor bilaterale nu au suspendat vămile dintre România și vreunul dintre vecinii săi, și nici alte schimburi semnificative (de forță de muncă, să zicem) nu au avut loc. Obstacolul principal a fost,

România și Uniunea Europeană

53

red spaima de o diluare a națiunii române, poziția naționalistă a elitei politice a momentului, chiar dacă îmbrăcată într-un strai comunist.

Astăzi, același naționalism suspicios cu străinii, fie ei și născuți în țară, împiedică realizarea unor asemenea obiective. S-au făcut totuși, printr-un efort al Comunității Europene, fie că a fost unul fățiș, fie că s-a materializat în sugestii de culise, substanțiale progrese. S-au încheiat tratatele de bună vecinătate și prietenie cu Ungaria și Ucraina, creându-se astfel o importantă premisă pentru colaborarea viitoare. Dar s-a inaugurat și existența așa-numitelor euroregiuni, structuri aflate încă la începutul existenței lor, care înglobează zone ale mai multor țări învecinate și se vor cadre efective de derulare ale unor programe comune. Aș menționa, pe lângă aceste noutăți relative, și intrarea universităților românești în comunitatea academică europeană cu inaugurarea sistemului de credite transferabile și cu felurile programe comune (TEMPUS, SOKRATES). Calea integrării într-o cooperare zonală, văzută ca etapă a accederii integrale în Uniunea Europeană, înregistrează deci progrese notabile, deși adeseori mai puțin perceptibile imediat.

Cred că integrarea în Europa comunitară își va urma cursul în perioada următoare. Dar mai cred și că acest curs va fi unul lent, ezitant, plin de obstacole venind dinspre prejudecățile politice ca și dinspre penuria care ne azvârle în trecut, alimentând atitudinile ezitante. Societatea civilă are și ea un cuvânt de spus. Mă gândesc, de pildă, la programul „Est-Est” al Fundației pentru o Societate Deschisă, care acordă sprijin instituțiilor și inițiativelor care pun în contact și propun cooperări între cetățeni ai mai multor țări estice. La fel, școlile de vară organizate de Universitatea Central-Europeană de la Budapesta adună elitele din mtregul spațiu ex-sovietic și al foștilor sateliți, contribuind

54

Ovidiu PECICAN

la forjarea unei noi mentalități intelectuale, comune, însă non-comunistă, democrat-liberală ori social-democrată.

— După ce în ultimii ani ai regimului ceaușist România s-a îndepărtat nu numai de Europa occidentală, ci și de varianta sovietică a socialismului, tinzând spre un despotism comunist de tip asiatic, după 1989 se produce reinsertia, nu fără ezitări, printre statele cu o opțiune prooccidentală. La un an de la începerea negocierilor de aderare la Uniunea Europeană, cum apreciați situația economică și politică a României, șansele sale de a fi parte a familiei europene democratice și prospere?

— Reinsertia de care vorbiți se produce, negreșit. Dar nu neapărat la nivelul calificat pentru aceasta. Ca să mă înțelegi mai bine ce vreau să spun, am să evoc doar discursul contradictoriu, ambiguu sau tranșant - dar contrazis de fapte - al guvernanților noștri. Un singur caz, flagrant: în timp ce presa internațională și guvernele occidentale luau act de declarațiile parlamentare și ale șefului statului român cu privire la participarea țării noastre la boicotarea regimului Miloșevici, „cu voie de la poliție” embargoul era încălcat și românii, simpli particulari dar și trenuri de marfă livrate de instituții, făceau parte Iugoslaviei din rezervele noastre de petrol și benzină. Menționez - deși o știe toată lumea - că faptul se petrecea pe vremea guvernării celor mai declarat pro-occidentale forțe politice ale țării. Ce să mai spui de ceilalți, moderați până și la nivelul declarațiilor?!

Cu economia la pământ, gata să fim colonizați și să invadăm Occidentul cu mâna noastră de lucru ieftină, astăzi apărem în ochii țărilor prospere de la vest ca o autentică bombă cu efect întârziat, dar cu o forță devastatoare. Într-o apreciere realistă, în ritmul în care se derulează negocierile, cred că integrarea noastră în Comunitatea Europeană nu se va petrece în durată scurtă.

România și Uniunea Europeana

55

Dacă Uniunea Europeană ar fi o federație de state A temeiată numai pe principii social-democrate, liberale ori restine, problema integrării noastre în această structură ar fi fost rezolvată aproape din momentul abolirii dictaturii în România. Dar comunitatea este și un club select al bogaților, precaut în a primi la ospăț invitați zdrențăroși și anemici. Iar adevărul este că anemia ar dăuna și părții de efort comun permanent, în raport cu care ospățul rămâne un moment privilegiat, dar totuși excepțional. Vreau să spun prin acestea că primirea noastră instantanee în Uniune ar pulveriza, pur și simplu, rămășițele de industrie românească, piața noastră de produse agricole ar fi și ea copleșită de marfa mai competitivă și mai ieftină a altora -de la vinuri la grâne și pui -, iar normele calitative și reglementarea regională a ramurilor economice practică de Uniunea Europeană ne-ar

azvârli în plin haos economic. Rămâne deci de meditat mai profund care ar fi strategia cea mai potrivită de urmat.

Grav este însă că lucrurile se fac și de astă dată cu o anume lipsă de profesionalism. Să vă spun ce știu eu, în calitate de dascăl la Facultatea de Studii Europene a Universității clujene. Facultatea noastră pregătește, încă din anul 1994, viitorii experți în integrare. Paleta bogată de cursuri, colaborările internaționale, stagiile studenților prin marile instituții ale statului și cele ale profesorilor în universități occidentale asigură per ansamblu o bună pregătire de specialitate absolvenților noștri. Cu toate acestea, puțini dintre ei își găsesc locuri de muncă în domeniul pentru care s-au pregătit. Oamenii noștri politici Și cei din administrație mai cred încă, din răspuțeri, că mandatul de deputat conferă și competențe, sau că angajarea într-o prefectură cu o diplomă de economist ori jurist te face automat expert în integrare economică ori legislativă. O eroare mai mare nici că se poate. Este limpede

56

Ovidiu PECICAN

că acest tip de studii nu duc foarte departe fără experiență. Dar soluția nu este ca România să se dispenseze de asemenea specialiști, apelând la experiența unor oameni neinstruiți în domeniu, ci să dea prilejul acestor tineri să dobândească necesarul rula.

Câtă vreme România își va permite să ignore specialiști capabili de o expertiză corectă, stăpâni pe mijloacele lor, costurile vor fi ridicate, strategii vor bâjbâi încurcați în generalități, iar oportunitismul și lipsa de moralitate în politică vor rămâne neîngrădite.

— Tratatul de la Maastricht din 1992 asupra Uniunii Europene, creșterea în 1995 la cincisprezece a numărului statelor membre ale Uniunii și îmbrățișarea dorinței de integrare a noilor democrații din est sunt semnele ce prevestesc Europa unică de mâine. Există oare pericolul ca naționalismele sau exacerbarile etnice să fie o frână a acestui proces sau chiar să-l mineze?

— Evident că acest pericol există. Una este să asumi o identitate națională bine precizată, să simți și să acționezi în numele și în beneficiul unei națiuni, alta să te prevalezi de acest discurs pentru a acționa ostil altor popoare sau contra instanțelor supranaționale. Într-o Europă care face, ea însăși, eforturi imense pentru a nu se periferiza, noi, cei aflați la periferia acesteia, ar trebui să privim cu luciditate această șansă de a nu ne petrece restul existenței istorice în marasm. Astăzi lumea este unipolară, iar Europa, la concurență cu alte regiuni ale globului, încearcă să redevină un partener de discuție din linia marilor puteri. Nu întrezăresc nici o șansă ca România să găsească o altă cale. La urma urmei, ce i-ar rămâne ca alternativă viabilă? Rusia are probleme uriașe de supraviețuire și nu poate oferi nimic pentru o bună perioadă de timp. Iar o poziție de neutralitate „elvețiană” nu este posibilă în cazul României, după cum cred că este evident.

România și Uniunea Europeană

57

în aceste condiții singura mobilizare pe care are sens ca statul nostru să o încerce în raport cu cetățenii săi este pentru integrarea europeană. Numai că statul este deocamdată prea preocupat să-și prezerve moștenirea, măcar ca ea este oarecum contraproductivă. Cu toate că avem un stat laic chiar de la nașterea sa - Cuza secularizând averile mănăstirilor, dacă vă amintiți -, astăzi unii visează la un stat ortodox. Deși prin unirea Transilvaniei cu România am înglobat în statul nostru mai multe minorități etnice, continuăm să vorbim doar în numele etniei dominante, fiind majoritară (anume, românii). Nu cred că prin discursul său partizan românesc și ortodox statul actual își poate mobiliza toți cetățenii în sensul dorit. Mai degrabă va crea clivaje sociale grave între ortodocși și neortodocși, între români și neromâni. Nici convertirile, și nici asimilarea nu mai sunt, după cum istoria secolelor trecute și a secolului acestuia a demonstrat-o, de perspectivă. Efectele negative ale unor astfel de politici sunt nocive și de durată. Cred că adevărații patrioți ai României de astăzi vor asuma cu responsabilitate sarcina regândirii statului nostru și a cetățenilor lui.

SECOLUL EUROPEAN ȘI SECOLUL AMERICAN

Ce poate însemna Europa și moștenirea europeană astăzi, când trăim în intervalul dintre o lume acut polarizată, care tocmai a dispărut, și o lume ale cărei contururi ezită încă să se decanteze? Desigur, idei, credințe și sentimente mai noi și mai vechi, a căror circulație seamănă când cu o confruntare pe viață și pe moarte, când cu vizita unei bunicuțe candide la naivii ei nepoți. Unele dintre aceste prezențe au un aer apocaliptic, altele unul salvator. Multe altele arborează un aer tehnic și științific menit să impună. Dar ce se ascunde îndărătul lor și cărei nevoi corespund? Pentru David Gressl acest conglomerat de idei e în conflict. Binele social vine în opoziție cu drepturile individuale, iar libertatea e contrazisă de control. Europa ar putea fi, așadar, și istoria imaginării, alcătuirii, dezvoltării și instituționalizării anumitor mitologii istorice.

O parte dintre eforturile generației active actualmente în cultură se îndreaptă spre înțelegerea mai adâncă a raporturilor dintre Europa și America de-a lungul timpului. Fiecare dintre părțile acestei ecuații se luminează mai bine o dată pusă în contrast cu cealaltă. În cele ce urmează, să-mi fie îngăduit să prezint câteva reflecții despre „lumea veche” și „lumea nouă” în preambulul, iar apoi în chiar epoca marii împliniri a celor două civilizații: secolele XIX și XX.

' David Gressl, From Plato to NATO: The Idea of the West and its Opponents, blm°n&Schuster, 1998.

1. Începutul modernității

a. Renașterea în Europa

Înainte de apariția lumii moderne, Europa nu a avut destulă distanță pentru a se defini coerent pe sine. Sfârșitul veacului al XV-lea a adus însă noutatea descoperirii Americii, ca și pe aceea a alungării maurilor și a evreilor din Spania. Doar puțin mai târziu, Renașterea era completată (ori poate cumva deturnată) de Reformă, și evenimentul marca trecerea de la un tip de imaginar la cu totul altul. Europa accedea în acest mod la un soi de autodefinire prin excludere ca și prin comparare cu America, și dobânda uneltele necesare regândirii de sine în alte forme. Noile realități erau oare rezultatul unei traume, ori niște victorii demne de invidiat?

Europa s-a configurat o dată cu interesul reînnoit pentru antichitate, în secolul al XVI-lea. Acum artiștii și gânditorii stăruie asupra mitului răpirii Europei, iar cartografi încep să traseze hărți ce plasau Europa în centrul lumii. Noile pânze ale lui Titian, Rafael și Hans Holbein semnalează, la rândul lor o sensibilitate continentală, nouă, afirmată deopotrivă în proto-capitalismul comercial și în viața intelectuală. În lumea de zi cu zi a controlului social, a prejudecăților, a bolii și a morții, a apărut o nouă definiție a vieții civilizate, iar cunoașterea retrospectivă a lumii a fost revoluționară¹. Popoarele europene au dobândit astfel, în acest secol, conștiința că, deși în mod precar încă, totuși erau o entitate coezivă. Era o Europă marcată deocamdată de antipatiile unor state împotriva altora, cu mini-economii insulare, dar cu o dinamică remarcabilă a alianțelor².

1J. R. Hale, *The civilization of Europe in the Renaissance*, Touchstone Books, 1995-2 Ibidetn.

România și Uniunea Europeană

61

Aflată la începuturile afirmării sale peste mări, Europa fost însă, chiar din acest stadiu incipient, contradictorie. Ea nu a purtat cu sine doar valorile europene, ci și limitele unui mod de a fi. Încă din prima sa călătorie americană Cristofor Columb a fost implicat în problematica sclavajului. La a doua sa întoarcere purta în calele corăbiilor sute de sclavi. Așa începea o activitate a cărei consecință a fost depopularea Americii. Fiindcă europenii au adus și bolile proprii cu ei, de la gripa porcească până la ciuma bubonică. În America de Nord și de Sud aborigenii au fost uciși prin acest efort conjugat, voluntar și involuntar, în proporție de 95% în primul secol al colonizării (circa 100 de milioane de morți, conform estimărilor curente)¹. David E. Stannard leagă această baie de sânge din Lumea Nouă de asalturile creștine împotriva altor grupuri de necreștini, percepute ca subumane, inferioare, secole de-a rândul (evrei, musulmani, triburile din Africa). În acest fel ar apărea la suprafață un model consistent al exterminării bazate pe preferința rasială, ascetismul sexual și credință. Din acest model ar fi crescut în mod logic, nicidecum accidental, Soluția Finală nazistă. Față de o altă posibilă concluzie, mai generală, după care toate genocidiurile au o rădăcină comună în ideea superiorității proprii (în conformitate cu rasa, religia sau orice alt criteriu), David E. Stannard se mulțumește să identifice modelul genocidar numai în cadrul civilizației europene. Dar interpretarea sa aduce în atenție principalele provocări americane sau, mai larg, occidentale, ale momentului: multiculturalism, feminism, cultură gender (homosexualitate și lesbianism) în numele ideii de toleranță a diversității.

Întregul rechizitoriu la David E. Stannard, *American Holocaust: Columbus and Conquest of the New World*, Oxford University Press, 1992.

62

b. Conflictul intercultural

Anul 1492 nu a marcat doar începutul descoperirii „Lumii Noi”, ci și victoria decisivă a Spadei creștine asupra Islamului. Se încheiau astfel patru secole de lupte între musulmani și creștinătatea occidentală în Peninsula Iberică. Una dintre primele urmări a fost expulzarea, șase luni mai târziu, a evreilor spanioli. Toate acestea au avut repercusiuni profunde asupra celor trei civilizații monoteiste (creștină, musulmană și iudaică). Deși alungați din occident, musulmanii au încetat să constituie o amenințare serioasă la adresa acestuia abia începând cu 1683, când au fost respinși din fața Vienei pentru ultima oară.

De fapt, civilizația creștină și cea musulmană s-au oglindit adeseori una într-alta. După opinia lui Bernard W. Lewis¹, cruciadele pot fi perfect de bine subsumate conceptului de jihad (război sfânt), iar Renașterea europeană a fost precedată cu circa cinci secole de o înflorire, remarcabilă, a culturii arabe. Cât despre evrei, mare parte din cei expulzați de occidentul iberic și-au găsit adăpost în Imperiul Otoman. Dacă vestul a învins până la urmă răsăritul în cursă a fost dintr-o multitudine de cauze printre care stU* de numărât avansul tehnologic (utilizarea prafului de pușcă/ mai puțin răspândit în lumea musulmană), dar și atitudinea diferită față de problemele lingvistice (dezvoltarea culturii în limbile vernaculare și renunțarea la latină în occident, ceea ce a condus la o receptivitate accelerată față de noutățile culturale, în timp ce Islamul a cultivat pe mai departe araba clasică, rămânând înlănțuit de propria tradiție)- m ^e' un ^ facto1 demn de luat în calcul este curiozitatea activă a gânditorilor occidentali, singurii din istorie interesați și de alte culturi decât cea pe care o reprezentau².

1 Bernard W. Lewis, *Cultures in Conflict: Chris*«s' Muslims and Jews in the Age of Discovery*, 1994.

2Ibidem.

;

c. Reforma și contrareforma

Conform lui Ioan Petru Culianu, Renașterea n-a însemnat numai - ori în primul rând - redescoperirea clasicității. Mai mult decât atât, caracteristica esențială a acestui moment al istoriei civilizației europene a fost vivacitatea și exuberanța imaginarului. Despre ea mărturisește esențialmente interesul pentru magie al renaștătorilor, din acest punct de vedere Renașterea venind ca o continuare a preocupărilor lumii medievale. Reforma a instituit, la începutul secolului al XVI-lea, o cenzură drastică la acest nivel, repudiind superstițiile, ereziile, vrăjitoria și în general tot ceea ce putea fi o manifestare a idolatriei. Aceeași atitudine cenzurantă a manifestat-o și contrareforma catolică. Împreună, Reforma și Contrareforma s-au opus activ moștenirii Renașterii, prohibind-o și pregătind mutația de mentalitate care a prezidat modernitatea. În cadrul acesteia accentul se va pune pe rațiune, iar fantezia și dimensiunea imaginară vor fi refulate. Nu este întâmplător că, formând un nou spațiu imaginar - care a fost și un spațiu etic, și un topos al praxisului -, Reforma s-a regăsit, în urma confruntărilor religioase și a atâtor tipuri de intoleranță, nu doar în nord-vestul Europei, ci și în America de Nord. În măsura în care a fost albă și europeană, umanitatea coloniilor nord-americane s-a definit ca protagonistă a unei mari aventuri, derulată pe alte coordonate decât cea europeană. Imaginarul american, confruntat cu vastele întinderi ale preeriei și cu civilizațiile amerindiene a urmat alte căi decât liriaginarul european, împărțit între religiile creștine Protestantă, dar și catolică și ortodoxă. În timp ce

spiritul
1994- tr "h"11 ("ulianu' fros ?' magie în Renaștere. 1484, București, Ed. Nemira, paris' pf Ucerea fierării Ioan P. Couliano, Eros el magie a la Renaissance. 1484, ' Iamnarion, 1984.

Ovidiu PECICAN

american s-a născut prin contactul cu exoticul la el acasă, gloria spiritului european a devenit vizibilă cu pregnanță în afara Europei.

2. Apoteoză Europeană

Veacul trecut a fost marele moment istoric al Europei, Nici înainte, nici după el, prestigiul civilizației și culturii bătrânului continent nu a cunoscut vreodată aceeași strălucire. Purtat în cele patru zări de bărbatul alb, cutezător și adeseori agresiv și crud, cu mustață în furculița și caschetă colonială, acest duh al Europei, deopotrivă detestat și admirat pe celelalte continente, a transformat întreaga lume a secolului în teatrul unei neasemuite aventuri, celebrate de opere literare (prin condeie de diverse mărimi, de la Karl May și Jules Verne până la Edgar Allan Poe, Al. Dumas-pere și Emilio Salgari), creații muzicale faimoase (Madame Butterfly) și picturi celebre. Nu degeaba vorbea reputatul istoric al religiilor Joseph Mitsuo Kitagawa, în legătură cu experiența misionară europeană în Asia și Africa, mai curând despre un export al ideologiei europene decât de o tentativă de prozelitism creștin. Creștinismul n-ar fi fost decât veșmântul pe care l-ar fi îmbrăcat „europenismul” în tentativa sa de a se impune altor civilizații. Paradoxal, însă, exact în această clipă măreață a apogeeului, Europa lua cunoștință mai curând de diversitatea decât de unitatea sa. Spiritul ei de aventuri avea drept complement spiritul de competiție și dorința & subliniere a specificității etno-lingvistice și zonale. Nu e & mirare că epoca despre care vorbim e tocmai cea a gloriei

1 Joseph Mitsuo Kitagawa, în căutarea unității. Istoria religioasă a o București, Ed. Humanitas, 1994.

ia și Uniunea Europeană

duelurilor individuale, șagă a unui cod al onoarei întreținut de orgoliu și irascibilitate. Și la fel de simptomatic e și interesul de-acum acut pentru creația populară, prevestit de Giambattista Vico, teoretizat de Herder, speculat de McPherson - autorul apocrifelor ossianice - și ilustrat de o pleiadă întreagă de spirite înalte, de la Goethe la Vuk Karadjici și Vasile Alecsandri.

pe bună dreptate veacul acesta a fost pus sub semnul nationalismelor și al concertului european. Eșecurile atâtor monarhii și imperii prestigioase în fața micului corsican ridicat pe creasta revoluției burgheze semnalase o criză a ideii imperiale, a ideii de putere supranațională ce fusese, timp de atâtea sute de ani, cea mai prețioasă moștenire dobândită de pe urma antichității latine și făcuse gloria evului mediu. Sigur, imperiile vor continua să dăinuiască -și, în anumite forme, mai voalate, continuă până astăzi -, universalismul se prelungea, trecând din mâinile unșilor Domnului în cele ale unor laici și chiar ate (cum a dovedit-o experiența sovietică). El rămânea, de asemenea, pe seama bisericii catolice, al cărei înalt ierarh continuă, cu prilejul înnoirii fiecărui an, să-și rostească urările urbi et orbi în toate limbile vorbite de credincioșii săi. Tot Vaticanul se face astăzi cunoscut și prin mai accentuatele demersuri în sensul ecumenismului. Dar grăunțele răsădit de Herder și Napoleon, de fiecare dintre ei în felul său, a cunoscut o încolțire rapidă, conducând la efervescența națională și afirmarea voinței atâtor națiuni de a-și face auzit glasul în avanscena politicului și culturalului. Din acest punct de vedere, secolul al XIX-lea a asistat la apusul unei certitudini și înflorirea unei speranțe. S-a crezut că statele naționale vor

cadrul prin excelență favorabil punerii în valoare a

ror comunităților naționale europene. Iar convingerea a

^șt atât de puternică, încât până astăzi noi continuăm să

Im Și să visăm în umbra acestui proiect al secolului

66

Ovidiu PECICAN

trecut. El a dus la înflorire culturile moderne în limbile vernaculare și tot el a precipitat mândriile identitare colective până la intoleranță față de alteritate, până la rasism și discriminare. Iar după atâtea glorii redutabile și excese atroce, visul național continuă să-și caute resursele într-o eră situată de unii gânditori dincolo de moartea ideologiilor.

Dintr-un alt unghi de vedere, Europa secolului al XIX-lea a cunoscut aplicarea principiului echilibrului în relațiile internaționale. Aceeași odisee napoleoniană, atât de bogată în consecințe, a silit puterile europene să gândească o strategie care, chiar dacă a debutat printr-o alianță sfântă a monarhilor contra aspirațiilor popoarelor a inovat major în câmpul coexistenței pe continent, creând un cadru care a propulsat Europa la apogeul prestigiului ei. Și chiar dacă, în cele din urmă, a cedat întâietatea altei macroputeri, mai tinere și mai viguroase - am numit aici SUA -, ea a instituit astfel o regulă a jocului diplomatic pe care, în linii mari, omenirea o mai urmează și astăzi. Ea va dăinui pe continent, fără îndoială, până când se va găsi o soluție mai bună sau până când - și dacă! - unificarea statelor europene sub același stindard va avea loc.

Fiindcă planurile de retrasare a Europei pe care le-a zămislit Napoleon au marcat începutul unei alte utopii: proiectul unificării europene. Născută cu mult înainte ca proiecție himerică, devenită posibilă - dar nu și probabilă - prin abuzurile gândirii prodigioase a împăratului corsicaiv unitatea europeană urma să facă primii ei pași în realitate după marele eșec militar al Germaniei naziste și mai cu seamă după celălalt uriaș eșec al veacului nostru: cel sovietic. Cu năzuința unității bătrânului continent, secolul al XIX-lea pășea într-un viitor care nici astăzi nu a avut încă răgazul să devină istorie. În măsura în care unificarea europeană se va împlini - și pașii pe această cale sun

România și Uniunea Europeana

67

considerabili, deși e greu de spus când se va înfirișa noua entitate statală înțeleasă ca ansamblu al tuturor popoarelor Europei -, veacul al XIX-lea va supraviețui și în această dimensiune vizionară a lui.

Pornind de la actele fundamentale ale revoluțiilor burgheze - mai cu seamă cea americană și cea franceză -, ultima sută de ani a modernității europene a văzut născându-se și o tot mai viguroasă tradiție liberală.

Consonantă cu afirmarea burgheziei în prim-planul vieții social-politice ea a îndreptat atenția către libertățile și drepturile individului. Prin pana lui Thomas Carlyle s-a făcut apologia eroului, a personalității apte să împingă spre glorie colectivitatea, iar romantismul dezlănțuit a teoretizat geniul, văzând în el un pisc al umanității înzestrat cu maximă putere creatoare și cu capacitate de previziune. În acest fel se atingea un apogeu al gândirii destinului umanității în cheie personală, răspunzându-se atât unei imperioase nevoi, cât și tentației de a explica acțiunea unor „oameni mari” în istorie și cultură (Napoleon, Goethe, Beethoven). Din același imbold a provenit și tentativa de a depăși vechiul umanism a unui alt gânditor al aceleiași epoci, la numai câteva decenii distanță. El s-a numit Friedrich Metzsche și teoria sa ridica pe culmi mai presus de orice precedent individul creator prin cele două adagii celebre: „Dumnezeu a murit, voi l-ați omorât!” și „Vin să vă-nvăț ce este Supraomul!”.

Reacția nu a întârziat să se contureze. Înlăturarea vechiului regim a însemnat în Europa și conturarea unui orizont mai larg al democrației. Dincolo de libertățile urghize exista o umanitate întreagă angajată în înțeleștarea isperată cu existența diurnă. Revoluția industrială a fost fenomenul care, adunând masele de țărani depeizați, ce gabondau prin întreg occidentul, le-a fixat în marile nufacturi, fabrici și uzine ale momentului, transfor-

68

Ovidiu PECICAN

mându-le într-o nouă, amplă, categorie socială. Un curent de gândire democratică care a făcut curând joncțiunea cu aceste mulțimi anonime, teoretizând niște nevoi colective și așezându-le într-un orizont mai amplu de așteptare s-a afirmat în viața publică, jalonând drumul de la experimentele socialiștilor utopici de tipul lui Charles Fourier și Robert Owen, trecând prin pana lui Proudhon și Ludwig Feuerbach și culminând cu opera cu o posteritate uriașă și disputabilă a lui Marx și Engels.

Între colectivism și individualism, între proiectul național și cel unificator, secolul XIX a propulsat Europa la un zenit care a fost și o răscruce a destinului ei istoric.

3. Europa în secolul american

Intrarea SUA în primul război mondial, în anul 1917, iar apoi finalul conflagrației, cu harta noii Europe modelată la Versailles pe baza proiectului wilsonian, marchează, fără nici o îndoială, începutul secolului scurt, întins între 1918 și 1989, veac marcat de apogeul american. Fie că place, fie că nu place, secolul al XX-lea a fost adjudecat de SUA, iar înțelegerea evoluțiilor de pe bătrânul continent depinde de acceptarea acestei evidențe.

Nu este vorba doar de niște realități politice ori militare. Înainte de cel de-al doilea război mondial, cultura americană le apărea europenilor ca barbară și provincială. Ulterior, ei au considerat-o barbară și comercială.

Gânditorii conservatori au deplorat ceea ce ei percepeau ca fiind un excesiv materialism, individualism și liberalism. La antipod, intelectualitatea de stânga s-a declarat împotriva hegemoniei economice și politice americane. Ambele tabere au criticat cultura populară americană, ca având efecte nocive asupra societății europene. Cu toate acestea, Europa

România și Uniunea Europeană

69

fost din ce în ce mai mult influențată de America, atât sub portul culturii populare (McDonald's, Coca Cola, blue jeans-ii, filmele produse la Hollywood și muzica jazz și rock), cât și la etajul elitelor (pragmatismul și valorile individualismului, literatura marilor prozatori americani de la W. Faulkner și E. Hemingway până la Truman Capote și Kurt Vonnegut Jr.).

Aceste mutații se vor reflecta și la nivelul mentalității. Pe de o parte, criza valorilor tradiționale europene - constatată de filosofi - va primi certificate de autentificare din partea romancierilor. Se deschide acum în istoria romanului o epocă de experimente, mutații, chinuitoare întrebări, omologată de creația unor mari romancieri precum Kafka, Joyce, Thomas Mann, Robert Musil și alții.

Dintr-un alt unghi, secolul XX aduce cu sine, în perimetrul romanului, voga americanilor: Hemingway, John Dos Passos, Faulkner, iar mai apoi Salinger, Kurt Vonnegut Jr., se vor bucura de un succes sonor în Europa. Perioada postbelică a antrenat și intrarea în circuitul de valori european a romancierilor Americii Latine, nu mai puțin prestigioși. Gabriel Garcia Marquez, Miguel Angel Asturias, Alejo Carpentier, Manuel Puig ori Mario Vargas Llosa și Isabel Allende sunt numele cele mai cunoscute legate de cariere romanești.

Dar triumful culturii „lumii noi” asupra celei a „lumii vechi” nu a fost cel scontat. Și deși Francis Fukuyama a decretat, la începutul anilor '90, „sfârșitul istoriei”¹, asimilându-l pe acesta cu victoria americană în războiul rece și, implicit, cu triumful pieței libere, al capitalismului de tip laissez-faire și al democrației, aceasta s-a dovedit o

¹ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Penguin Books, 1993.

70

Ovidiu PECICAIsj

viziune pripită. Alți autori constată, astfel, că dialogul transatlantic din ultimii cincizeci de ani e mai complex decât s-ar fi putut crede. Europeanii au învățat cum să asimileze cultura americană fără să-și piardă propria identitate. În pofida mijloacelor de comunicare globale, pluralismul cultural predomină pe mai departe.

Hegemonia SUA e rejectată nu numai de europeni, ci și de înșiși americanii. După Richard Pells, a fost greșit interpretată „abilitatea culturilor naționale - atât democratice, cât și autoritare - de a supraviețui și chiar înflori în era globalizării”.

Raportul dintre cultura americană și cea europeană se poate pune și în termenii inverși. După O. R. Dathorne², Europa nu e decât un construct mental de filosofi și politici pe care și englezii, și americanii de proveniență europeană l-au identificat cu Grecia și Roma. Multe însă dintre trăsăturile considerate specifice Europei sunt, de fapt, de origine africană și/sau islamică. Faptul acesta s-ar cuveni, pe de o parte, conștientizat și recunoscut pe bătrânul continent, iar pe de alta, e necesar să se ia în discuție atunci când se are în vedere profilul cultural al SUA. De ce? Pentru că întemeietorii SUA făceau parte dintr-o elită idealistă călăuzită de idei și principii inspirate de modelul atenic clasic. Ei nu erau deci pregătiți să guverneze o societate multiculturală, dintr-o perspectivă care să valorizeze criteriul cetățeniei, ca unul ce deschide calea afirmării de sine atât americanilor de origine europeană, cât și celor neeuropeni. Ideea trecutului european ar trebui părăsită de americani, în favoarea unui viitor multicultural¹.

¹ Richard Pells, *Not Like Us: How Europeans Have Loved, Hated, and Transform® American Culture Since World War II*, 1997. Vezi și Booklist, 03/15/97; KirW Reviews, 03/01/97.

² O.R. Dathorne, *In Europe's Image: The Need for American Multiculturalis*¹ Bergin & Garvey Publishers, 1994.

România și Uniunea Europeană

71

America nu poate renunța însă la backgroundul ei european, e de părere Rowland Berthoff¹. Americanii „mpărtășesc, în pofida diversității lor culturale, un consens fundamental/ iar acest consens face America excepțională în lumea modernă, în sensul că îi conferă un profil distinct de orice tipar de gândire european contemporan. Consensul respectiv, care pentru autor e o certitudine, e unul al clasei mijlocii. El vine de la țărani și meșteșugarii europeni care, din 1600 și până prin 1950, și-au tot părăsit vechile posesiuni din „lumea veche” pentru a veni pe noul continent. Stabilindu-se aici, ei au adus cu ei și valorile sociale de bază care au constituit un fundal pentru valorile clasei mijlocii americane. Astfel încât cei mai mulți americani se văd încă pe ei înșiși ca independenți, fundamental egali, cetățeni din clasa mijlocie.

Provocați de atacurile la adresa fundalului cultural european al civilizației americane, zece gânditori de dincolo de ocean reflectează sub genericul Viitorul trecutului european la destinul viitor al moștenirii Europei în America². Diagnosticul pe care îl pun stării actuale a mișcării de idei americane este de: declin al memoriei istorice; resurgență a elitelor asociată cu trecutul totalitar al continentului; caracter subversiv al noilor metode istorice; dezinteres față de tonalitate în muzică; retragere a tradiției britanice din fața culturii populare; asalt postmodern asupra criticii de artă și a istoriei artei; penetrarea deconstrucției și structuraismului în cercetarea

academică; viitor pentru studiile clasice.

Rowland Berthoff, Republic of the Dispossessed: The Exceptional Old-European 2 H"«nsus in America, University of Missouri Press, 1997. R înwpKramer (ed)' Ro8er Kimball (ed.), The Future of the European Post, Ivan sunt- D is'ler' 1997- Autorii care semnează studiile ce alcătuiesc volumul Ferd/ aVld Pryce~Jones< Arme Applebaum, Roger Scruton, John Gross, coord Mount' J°hn Herington, Keith Windschuttle, Mark Steyn și cei doi

72

Ovidiu PECICAN

Ei consideră că acum, la sfârșit de mileniu, autoritatea instituțiilor culturale occidentale a ajuns în criză și își exprimă îngrijorarea. „Uluitoarele cuceriri ale științei occidentale și capitalismului modern ne-au îmbogățit substanțial și ne-au făcut tehnologic mai competenți decât orice societate din istorie, în timp ce democrația liberală ne-a asigurat un grad fără egal de libertate personală și politică. Totuși, achizițiile morale și culturale ale civilizației europene - adevăratele achiziții ce stau la baza prosperității noastre și conferă înțeles și scop libertății noastre - sunt pretutindeni atacate”.

EUROPELE MARGINII TERESTRE

1. O limită mișcătoare

Există mai multe margini ale Europei dar, dintr-un punct de vedere, cea mai interesantă dintre toate este cea unde Europa nu se termină, ci continuă. La vest, nord și, în parte, chiar la sud, continentul întâlnește întinderile de apă, mările și oceanul. Acolo marginea este de natură geografică și are un caracter definitiv (Ne întrebăm mereu dacă Insulele Britanice sunt sau nu în Europa, mai semnificativ conturându-se rezervele insulare, decât adevăratele). Nu același lucru se întâmplă la est și sud-est. Aici marginea este mutabilă, mișcătoare, fluctuantă. Ea este imprecisă și de natură administrativă, o frontieră geopolitică, inefabilă, deși consistentă până la contondentă. Iar acest lucru plasează corect orice discuție despre zona mobilă avută în vedere pe terenul altor realități decât cele fizico-geografice și/ori rasial-fizionomice.

Semnificativ este și faptul că în legătură cu marginile acestea născute pe teren ferm, pe uscat, s-a conturat, de-a lungul istoriei, o adevărată mitologie. În cadrul ei pot fi identificate două dintre temele fundamentale ale germanilor, drang nach Osten, pe de o parte, și migrația ariană spre India, cândva pe la începuturile istoriei. Dar de asemenea mituri s-au înconjurat și alții: ortodocșii au visat Migrarea Romei de pe Tibru pe malurile Bosforului și apoi a Moscova, iar slavii și-au văzut mai întâi cu ochii mintii

74

Ovidiu PECICATy

expansiunea spre sud-est și spre vest transformată abia de Stalin în - parțială - realitate.

Aceasta ar putea fi una dintre caracteristicile Europei; că, spre deosebire de alte continente, ea se desfășoară între o graniță materială și perfect vizibilă și una volatilă, deși nu mai puțin reală. Începând în geografie, Europa sfârșește - unde, cine să o spună cu precizie?! - în reprezentări și fantasme. Este interesant de constatat că, în țările înconjurată de ape măcar cu puțin peste jumătate, reprezentările și fantasmele s-au văzut de la o vreme constrânse să cedeze în fața unei conceptualizări validate de realitate sau, în orice caz, găsindu-și un ecou consistent în aceasta. Cel puțin pornind de la moștenirea lui Carol cel Mare încoace, statele din această regiune s-au dovedit mai stabile, au devenit albiile unor dezvoltări naționale mai timpurii și au generat, în cele din urmă, niște matrici culturale creatoare de modernitate. Probabil de aceea se poate susține cu justete că Europa rămâne, în esența ei, o peninsulă. Acolo unde limitele teritoriale nu au mai fost însă marcate de prezența mediului acvatic, adică acolo unde marea nu a mai mărginit într-un mod ireductibil expansiunea pământului, caracterul net al dezvoltării popoarelor europene a cedat în fața unei bogății impresionante de forme. Bogăția morfologică a fost însă însoțită de un provizorat mai durabil. Așa s-a petrecut cu germanii, inapți - în pofida imperiilor lor - să își găsească fixarea în niște cadre statale viabile până târziu, în secolul al XIX-lea. La fel s-a întâmplat cu oscilația austriacă - tot germanică, la urma urmei - între o coagulare de tip național și una pluriethnică, în formă imperială. Cu slavii de răsărit a

fost aidoma, foamea lor expansionistă încurajată de marile întinderi de uscat dimprejur plasându-i cu un picior în afara Europei și neimpunându-le rigoarea decantată a statalității și culturii de tip occidental.

România și Uniunea Europeană

75

Xot o expresie a aceluiași „semn de pământ”, adică a f rtei de atracție a continentalului, au fost și continuă să fie ■ frământările etnico-statale din zona grupului de state de ia Vișegrad ori a celor din Balcani. Însăilări și destrămări, recompuneri și fracturări - toate acestea rămân caracteristice pentru istoria Cehiei și Slovaciei, a Poloniei și României, ca și a Iugoslaviei și Bulgariei. Aici magia este în plină ebuliție, iar unduirea marginilor pare să se fi permanentizat.

2. A poseda, adică a fi

Constatările de mai sus sunt, desigur, ele însele, expresia faptului că autorul lor aparține acestei zone oscilatorii. La fel și forma aleasă pentru a exprima gândurile pe care se sprijină, o formă mai curând metaforică decât conceptuală. Căci ce altceva ar putea fi desenarea - într-o manieră puțin cam subliniată, din nevoile demonstrației - a dialecticii dintre acvatic și terestru, odată cu punerea ei în cheie geopolitică și civilizațională? Cu toate acestea, o asemenea abordare nu este tocmai hazardată și, odată acceptat codul lecturii, s-ar putea ca ea să dezvăluie chiar ceva esențial. De ce? Pentru că, așa cum se știe, prima mare revoluție cunoscută în istorie a fost cea neolitică: descoperirea agriculturii. Dintr-o dată, foștii culegători și pescari, deveniți buni observatori ai ciclurilor naturale (cel lunar, anotimpurile etc.) au luat decizia majoră de a se sedentariza și de a-și produce hrana, cultivând pământul.

Trecerea de la logica nomadă a proprietății - limitate la nevoile consumului - la logica sedentară a proprietății ca Posesie-în-sine (iar apoi ca putere simbolică) marchează apariția agriculturii. De unde până atunci omul lua de la

76
Ovidiu PECICAN

mediu atâta cât îi trebuia pentru a supraviețui, de acum înainte el urma să se impună naturii ca un adevărat stăpân, urmărind chiar modificarea substanțială a mediului. Odată cu agricultura și cu defrișările, odată cu construirea habitaturilor umane, omul și pământul intrau într-o ecuație a cărei cheie o dă cuvântul posesie. Această „ideologie” a relației indisolubile între om și teritoriu a fost atât de puternică, încât până astăzi viața noastră continuă să fie în bună măsură ordonată de ea. (Abia noua spatialitate, virtuală, antrenată de dezvoltarea informaticii, ar putea modifica întrucâtva, dublând-o și relativizând-o, vechea noastră raportare la spațiu prin intermediul posesiei.) Iată de ce, vorbind despre „Europa frontierelor terestre” în contrast cu „Europa limitelor acvatic” cred că rămâne destul de relevantă raportarea de tip neolitic la pământ și simbolistica celor două stihii menționate (pământul și apa). În acest fel, se poate distinge între o Europă unde posibilitatea expansiunii treptate a fost stăvilită de mare, obligând la o densitate marcată a locuirii și la o desprindere de agricultură; iar apoi este de adus în discuție o altă Europă care, atrasă de mobilul posesiei funciare nelimitate de însăși finitudinea spațiului terestru, a rămas prizoniera agriculturii și s-a disipat în teren, realizând o densitate de locuire mai vagă. Dincolo de aspectul ocupațional, distincția dintre Europa urbană și meșteșugărească-industrială, pe de o parte, și cea rurală și agricolă, pe de alta, definește, cred, două moduri de a fi diferite, deși/ poate, complementare. Elementul care le diferențiază radical ar putea fi un anume tip de raport cu pământul sau, mai general, cu proprietatea. La vest, proprietatea a deveni* de la o vreme riguros reglementată, bine precizată/ neechivocă. La răsărit, ea continuă până astăzi să fie comună în diverse forme, indistinctă ori negaran tată

ia Și Uniunea Europeană

77

respunzător, anulat ori restituită aproximativ de câte un regim politic ori altul.

În strictă relație de derivare cu acestea se află și formele fundamentale de viață socială. Occidentul tinde către familia restrânsă, alcătuită din părinți și copii. Răsăritul adună într-o gospodărie o familie patriarhală cu frați și surori, cumnați și surori, unde generația a treia, a nepoților, înregistrează coexistența în același perimetru familial a mai multor rânduri de verișori. Diferența este de la familia mono-nucleică la zadruga. Iar în fiecare caz, bolile sociale sunt diferențiate, deși pe măsură: angoasa și autismul în Vest, claustrofobia și colectivismul în Est. Să ne mai mirăm atunci că unificarea Europei a început la vest, generată de nevoia redescoperirii celuiilalt, în timp ce obsesia Răsăritului scăpat de comunism este fuga, evadarea din spațiul originar?

O astfel de valorizare a înrudirii nu putea conduce decât la două evoluții divergente. În vest, viața socială a generat evidențierea raporturilor publice și cetățenești, estompând rolul înrudirii de sânge (familial-tribale). La est, stăpânirea colectivă a pământului și conlocuirea membrilor clanurilor familiale a favorizat o inventivitate profilică a acestui tip de legătură, înrudirea de sânge fiind dublată de complicate rețele de înrudiri spiritual-simbolice (instituții precum nășia, frăția de cruce, cumetria, nepotismul etc). A rezultat o întărire a înrudirii în detrimentul prestigiului cetățeniei. Consecința esențială a fost, în Occident, privilegierea competiției nepărtinitoare și victoria calității prelate cu eficiența, în timp ce în răsăritul Europei s-au •ntărit legăturile de tip ancestral, solidaritățile sociale

Prorunde, indiferent de performanțele rezultate din această situație.

fa m 6ra ^e astePtat' la configurarea acestei stări de a jucat un rol esențial și tipul de religiozitate carac-
78

Ovidiu

teristic fiecăreia dintre zone. Catolicismul și pandantul - orș successorul - său, Protestantismul, au conferit societăților occidentale, prin universalismul ofensiv al unuia și individualismul laborios al celuilalt, contrafortii de care avea nevoie o mentalitate conturată în albia sădită de raționalismul și logica interogativă a lui Augustin, Anselm, Thomas d'Aquino, Ignățiu de Loyola, și de exegeza riguroasă și somativă a lui Martin Luther, Jean Calvin, Zwingli ș. a. Punând înaintea oricăror particularisme egalitarismul religios întru biserica unică, Roma dinainte și de după Reformă aducea o echidistanță a credincioșilor în raport cu Dumnezeu, care anunța de departe democrația de mai târziu. La rândul ei, Reforma institua - cum se știe - weberiana competiția pentru achiziționarea de merite creștine în viața terestră. În Răsărit, biserica ortodoxă care recunoștea împăratului bizantin un rol mult prea important pentru a putea legitima și o altă viziune decât cea autoritaristă, nu a putut crea o mișcare intelectuală creatoare de alternativă. Nici isihasmul, ca mișcare de înnoire din interiorul acestei biserici, și nici bogumilismul, ca erezie dualistă opusă ei, nu au izbutit să pună în criză pe durată lungă și într-o manieră hotărâtoare tipul autoritarist și dogmatic de demers religios al ortodoxiei. La fel, viața intelectuală ortodoxă nu a generat o mișcare înnoitoare cum a fost mișcarea universitară generată de catolicism în evul mediu. Prin toate aceste trăsături, în timp ce catolicismul și protestantismul au accelerat mișcarea socială de autonomizare a individului, generând o țesătură socială modernă, ortodoxia a sprijinit autoritarismul și centralismul social prezent deja în familia tradițională de tip patriarhal recognoscibilă în răsăritul Europei. Relativa toleranță religioasă otomană și, mult mai târziu, intoleranța atee a comunismului, au avut în comun cu ortodoxia de extractiv bizantină principiul șefiei unice și supraviețuirea unt*1

i Uniunea Europeană

79

urne tip de responsabilitate colectivă în fața autorității. Drept care, la acest nivel de profunzime, continuitățile au f st și continuă să fie mai puternice decât discontinuitățile.

3. La răsărit de vest și la răsărit î

de răsărit de vest <

Fie-mi îngăduit să recapitez succint observațiile de până aici. Cele două Europe sunt diferențiate de 1. limitările naturale ale spațiului lor; 2. raporturile diferențiate ale oamenilor locului cu pământul (tipul de proprietate); 3. tipul de evoluție al vieții lor sociale (cetățenie și înrudire); 4. caracteristicile vieții religioase (universalism și individualism într-o parte, autoritarism și centralism în cealaltă).

Privită în lumina acestor elemente, Europa se ramifică în două branșe distincte chiar și fără a mai aduce direct în discuție „cortinele” politice. Este vorba despre Europa Occidentală și de... Cealaltă Europă. Una s-a stabilizat între pământ și ape, și-a reglementat proprietatea și relațiile interumane într-o manieră contractuală, este preponderent rațională, activă și meritocratică. Cea de-a doua este predominant terestră și fluctuantă, este colectivistă sub raportul proprietății și familial-tribală în privința socială, de o omogenitate fundamentală, necontrazisă de stilul ei autoritar și centralist de a se organiza, reactivă și relativ amorfă.

Aș stărui puțin asupra celei de a doua, mai puțin distincte, dezvăluindu-și mai greu fizionomia, câtă vreme am privi-o exclusiv prin prisma grilei occidentale. Ea a fost, rand pe rând, obiectul expansiunii vestului și centrul xpansiunii către vest. Evident, aceste mișcări înșiruite în Urata lungă a istoriei interesează aici nu ca atestate ale
80

Ovidiu

imperialismelor indubitabile care le-au generat, ci ca expresii ale unei tendințe de afirmare activă a propriei identități a uneia dintre branșe pe seama celeilalte. Astfel, după ce, într-o primă etapă, Imperiul Roman s-a extins, în antichitate, către răsărit, Bizanțul și-a expandat autoritatea în evul mediu și asupra apusului. Ulterior, moștenitoarea Bosforului, Poarta Otomană, o altă expresie - păgână - a spiritului răsăritean, s-a străduit din răsputeri să cotopească vestul, avansând însă doar până la proximitatea Vienei (1683). A fost rândul vestului să relice, ajungând, prin brațul său avansat, Imperiul Habsburgic, până în Balcani. Mai târziu, după 1945, Răsăritul a avansat din nou, periculos, către vest, în noua formulă a URSS. Abia revoluțiile anului 1989 au marcat începutul unui nou reflux răsăritean spre vechea lui albie.

Toate acestea sunt bine știute, dar recapitularea lor se impunea pentru a hașura terenul supus oscilațiilor est-vest. în acest fel devine vizibilă pregnant zona „celeilalte” Europe, unde straturile culturale occidentale și răsăritene se suprapun, deși nu cu aceeași forță pretutindeni. S-ar zice că această Europă secundă începe cu Austria și continuă până la limita Moscoviei (ca să numesc într-o manieră veche o realitate care a cunoscut denumiri diverse precum Imperiul Țarist, URSS ori C.S.I.). De fapt însă, include și Germania, frământată îndelung de războaie religioase, fărâmițată până târziu și devenită un motor al Occidentului rațional și democrat abia după aventura devastatoare a celei de-a doua conflagrații. Cum modernitatea a propulsat fără dubiu succesul Occidentului industrializat și

producător de putere economico-militară fără concurent, acesta ' împreună cu idealurile sale - s-a impus ca etalon. Până și formula extremistă de stânga adusă în prim-plan (și opusă acestuia) de răsturnarea bolșevică din 1917 a fost rezultatul unei prelucrări a ideilor occidentale (marxiste). Nu este de

Kotnănia și Uniunea Europeană

81

irare deci că în corpul celeilalte Europe se pot detașa, laându-le, două ramuri, după gradul de occidentalizare care le separă. O descriere a primei - singura care se distinge întrucâtva și de Occident și de Răsărit -, anume Europa Centrală devine la îndemână prin apelul la cele patru criterii fundamentale enunțate anterior. Această zonă, aflată din punct de vedere cultural, social și geopolitic între est și vest, are în comun cu răsăritul preponderența frontierelor terestre, și o experiență istorică multiculturală sub raport etno-lingvistic și religios. Cât privește elementele comune cu vestul, dintre ele fac parte religia și cultura dominante, ca și mentalitatea. Caracteristică Europei Centrale este o deteriorare a formelor proprii de existență politică pe seama statelor învecinate, fie din răsărit (Imperiul Otoman și URSS), fie din apus (Imperiul Habsburgic, Franța napoleonică). O anume tensiune între cele două modele de viață socială a putut fi estompată și parțial disciplinată printr-o inovație a statului absolutist modern: birocrăția. Pentru aceasta austriecii au devenit paradigmatici. Prin această ambivalență care, cum se vede, a creat inclusiv caracteristici proprii, Europa Centrală nu poate fi confundată nici cu Occidentul, nici cu Răsăritul. Nu cred că actuala ei tendință occidentalizantă va șterge radical, pe termen scurt, trăsăturile răsăritene conținute de un mod de a fi plămădit pe durata mai multor veacuri. Cu toate acestea, după cum o arată experiența Germaniei și a Austriei scăpate în ultimele secole de acțiunea factorilor Modelatori răsăriteni, tendința pare să fie cea a unei Occidentalizări ireversibile. Ea va fi accelerată și întărită hotărâtor de includerea cvasi-integrală a Europei Centrale uniunea Europeană peste foarte puțin timp.

82

OvidiuPECICANf

4. Est și Sud-Est

Dar Europa răsăriteană? în această zonă, unde continentul își dobândește întreaga deschidere spațială, în pofida mărilor locale care îl întrerup, pot fi descoperite, iarăși, două branșe: răsăritul propriu-zis și sud-estul european. Este de spus că Europa de Sud-Est ocupă, față de Europa Răsăriteană propriu-zisă, locul pe care se situa Europa Centrală în relație cu Occidentul. Dacă estul e limitat esențialmente de alte teritorii ferme, Europa sud-estică se prezintă și ea ca o peninsulă scâldată de mări. Tocmai această peninsulă a generat forma de gândire și simțire dominantă pentru mai bine de un mileniu și jumătate - religiozitatea răsăriteană - transportată abia ulterior spre nord-est, în Răsăritul european propriu-zis.

Particularitatea sud-estului în raport cu Răsăritul o dă experiența sa istorică și demografică. Astfel, în antichitate, sud-estul a fost - prin experiența greacă, iar apoi cea elenistică și romană - în însuși samburele dur al lumii clasice, marcând un etalon pentru Lumea Veche. Tot astfel a rămas de-a lungul întregului mileniu întâi ai erei noastre, Bizanțul fiind singurul continuator direct al Imperiului Roman după căderea părții sale apusene sub loviturile barbare. Această experiență a înglobat Peninsula Balcanică și, peste Dunăre, doar partea sud-vestică a actualei Românie (Oltenia-Transilvania). La nord-est de această linie au continuat să trăiască neamurile carpice și uniunile tribale ale sciților, iar mai târziu această zonă, întinsă până departe, în stepele orientale, a adăpostit revărsările demografice ale slavilor și a marcat traseul cvasi-obligatoriu al migratorilor turanici. Așadar, în timp ce sud-estul a fost însuși Imperiul Roman și apoi cel Bizantin, răsăritul abia

România și Uniunea Europeană

83

dacă l-a copiat pe cel din urmă sub aspect religios și ca tip de civilizație.

Aceasta ar fi principala diferență referitoare la istoria civilizației între cele două zone. Pentru restul trecutului, ele se aseamănă prin amestecul de ortodoxie, păgânism (musulman) și infuzii occidentale, dozate diferit de la un moment istoric la altul și într-o ambianță preponderent ortodoxă.

O altă diferență se referă la densitatea locuirii teritoriului, care este invers proporțională cu mărimea acestuia. Rusia și teritoriile asimilate de aceasta rămân mai slab populate decât Peninsula Balcanică tocmai datorită imensității lor. Aceasta l-a determinat pe George Schopflin, într-un studiu mai vechi, să conchidă că organizarea statală a unor teritorii atât de vaste și relativ puțin locuite favoriza adoptarea unor soluții de guvernare autoritară (cea țaristă și cea comunistă)1.

Dintre lucrurile pe care Europa de Sud-Est și cea Răsăriteană le au în comun le-aș selecta aici, într-o enumerare sumară, doar pe cele relevante pentru dificultățile pe care le întâmpină astăzi în transformarea lor. Astfel, trebuie, cred, ținut cont de caracterul lor predominant agricol și, implicit, de tipul de relații sociale iscate de acest context economic (familii tip zadruga, colectivism/comunitarism, ierarhii de tip mafiot sau antimeritocrații). Ar fi, apoi, vorba și despre ideologii ale paseismului și tradiționalismului ruralist, de la care nu face excepție nici comunismul propagat de sovietici, câtă vreme idealul unui paradis egalitarist al oamenilor muncii trădează o nostalgie în raport cu societatea dinainte de diviziunea socială a muncii și de apariția claselor sociale.

George Schopflin, „Central Europe: Definitions Old and New”, în *In Search of Central Europe*, Cambridge, Polity Press, 1989, p. 9.

84

5. George Schopflin și Europa de Sud-Est

Pornind de la premise diferite și structurându-și discursul altfel, George Schopflin ajunge în parte la aceleași concluzii cu privire la Europa de Sud-Est¹. Locul unde mă despart de acest remarcabil savant este o anume punere în pagină a problematicei modernizării acestei părți a Europei, Constatând că „...apariția modernității nu s-a produs în două regiuni vide de capital politic și cultural anterior”, Schopflin observă judicios că „...moștenirea rețelelor premoderne de putere devine semnificativă în înțelegerea Europei de Sud-Est, împreună cu întregul capital cultural din regiune. Rețelele de putere și formele în care puterea a fost exercitată, stilul pronunțării publice, de exemplu, sunt remodelate de apariția modernității, dar nu dispar cu totul. Modul în care este exercitată puterea, mai ales în existența și autoritatea rețelelor de patroni - clienți, sau persistența regulilor informale în raport cu cele formale, pot aduce o subtilă metamorfoză a instituțiilor și le pot face pe acestea să opereze în moduri neavute în intenție de întemeietorii lor originali”. Trebuie conchis, în conformitate cu cele de mai sus, că, dacă aceste rețele, formele tipice de exercitare a puterii și maniera specifică a exersării ei au supraviețuit modernității, deformând-o și deturnând-o parțial, forța acestor supraviețuiri se impune atenției cu multă stăruință. Ignorarea ori marginalizarea lor, așa cum s-a făcut modernitatea, nu poate ajuta la o eventuală eradicare. Nici nu este deloc sigur că eradicarea ar fi soluția cea mai bună, după cum o dovedește eșecul parțial al statului¹.

1 Idem, „Europa de sud-est: definirea conceptului”, în Provincia, an. 1, ^ mai 2001.

5,

România și Uniunea Europeană

85

modern în privința ștergerii lor. Se prea poate ca o anume unire în valoare a potențialului de solidaritate pe care îl conțin aceste concepții și practici - difuze ori ferme, însă în orice caz persistente - să permită depășirea impasului. De altfel, plonjarea noastră a tuturor în ceea ce a fost numit postmodernism - văzut aici în modul cel mai lax cu putință, ca o nouă sensibilitate grefată pe ecuația globalism - regionalism și pe intrarea în epoca post-industrială, a informaticii galopante - reasează piesele pe eșichier în vederea unui nou joc. Au existat profeți ai întoarcerii la tradițiile locului (Nae Ionescu, de exemplu, în articolul lui înspre realitățile noastre, pentru România, ori Alexandru Soljenitșin mai recent, pentru Rusia), dar critica lor s-a oprit imediat după constatarea impasului. Noul context creează însă posibilitatea unei interpretări mai adecvate.

Este, astfel, evident că globalizarea patronată de SUA după finalul războiului rece și căderea comunismului are drept pandant o fărâmițare care poate fi, după caz, statală, administrativă, etnică, culturală¹. Această situație, ca și, în stricta noastră proximitate, tendința europeană de a coagula într-o macrostructură statală (Uniunea Europeană), amintesc frapant de vârsta medievală a umanității. Atunci marile fiefuri feudale erau încadrate de imperii ori de regatele care îngăduiau păstrarea, în interiorul lor, a autonomiilor regionale. Remarc, totodată, revigorarea ocupațiilor agricole în condițiile falimentului industriei de tip comunist și a incapacității statelor din răsăritul și sud-estul Europei de a se relansa în producerea de mărfuri industriale competitive pe piața internațională. Aceste reiterări sui generis creează o ambianță favorabilă evoluției similare poate fi constatată, de altfel, și în Europa Occidentală, 6 Vechea formulă ultracentralizată - a Franței, de exemplu - lasă loc tot „11 autonom”ilor locale în luarea deciziilor și adoptarea conduitelor

86

Ovidiu PECICAN

reproducerii pe mai departe a practicilor premoderne de putere care nu au încetat nici în perioada dominată de statul modern. La fel, urbanizarea - care în multe cazuri a fost, cum bine s-a observat, o ruralizare a orașelor - își va continua pseudo-destinul urban, favorizând perpetuarea zadrugăi și a relațiilor clientelare.

Chestiunea care se pune, mi se pare, este nu cum se poate converti Europa de Sud-Est la abordările de tip occidental. Oricât de bine le-ar imita la nivelul elitelor ori la cel oficial, în profunzime acestea sunt menite să rămână în continuare, parțial, un model străin (fiindcă ne-local). Problema este cum să se modifice efectele acestei situații, știind că distrugerea configurației sociale existente ar avea consecințe imposibil de estimat. În ce mă privește, aș porni tocmai de la constatările lui George Schopflin. Dacă „agricultura țărănească subzistentă creează modele slabe de viitor”, atunci ea ar trebui regândită astfel încât să genereze modele de viitor superioare calitativ. Dacă se poate constata „absența unei tradiții religioase ori educative care să propună participarea adulților fie la activitatea instituțiilor bisericești, fie la cea a celor statale”, atunci această tradiție ar trebui regândită ca factor al redimensionării comportamentelor sociale într-un amplu program de racordare la nevoile lumii noastre.

Până și structurile mitice prezente în gândirea din zonă ar putea fi supuse unui efort de reciclare, astfel încât nu neapărat să își abandoneze vechiul conținut, ci să transmită un alt mesaj, capabil să mobilizeze.

Slab, static, mic și ruralizat cum e, orașul din Europa de Sud-Est poate fi regândit ca loc al unei transformări sociale gândite în termenii progresului. Lucrul nu este imposibil dacă se privește la Occidentul unde, tot mai mult, cetățenii preferă locuirea în satele de odinioară, acum adevărate orașe, părăsind aglomerările uriașe. De altfel, noua

România și Uniunea Europeană

87

Însușirea de a dobândi și executa contracte prin internet a devenit dintr-un asemenea oraș agricol și un loc al "operației internaționale silențioase pe piața muncii nost-industriale (din nou se configurează un model de civilitate care amintește de perioada modernității incipiente, a manufacturilor dispersate). Desigur, pentru această educația trebuie redimensionată drastic și consecvent. La fel, munca la computer, esențialmente solitară și diversificată, de la caz la caz, poate substitui, pe anumite porțiuni, responsabilității tradiționale, colective, o responsabilitate individuală.

Cred și eu, ca și George Schopflin, că alinierea la standardele occidentale prin simpla imitație ori vago adaptare a modelului vestic nu este viabilă. „Această alternativă, pornind de la tradiția locală doar pentru a o abolii în folosul unei evoluții benefice, radical diferite calitativ, poate apărea în acest moment drept utopică. Ea trebuie însă gândită de către elitele sud-est europene și pusă în aplicare pentru a evita rămânerea endemică în urmă și alienarea". Dezbaterea menită să creeze un model care să facă probabil succesul s-ar cuveni să înceapă, în sfârșit, și în sud-estul european.

Situația este, desigur, complicată de moștenirea istorică a perioadei postbelice, când unele dintre statele de aici au urmat un traseu de dezvoltare mai accentuat european (Grecia), altele, deși raliat N.A.T.O., au rămas pe o orbită orientală, microasiatică (Turcia), iar altele au experimentat diverse formule de socialism (cele mai atipice fiind Albania și Iugoslavia).

88

Ovidiu PECICAN

6. Centru și Sud-Est

Paradoxal, este mai simplu de înțeles raportul dintre est și vest - elementele unei complementarități nete - decât relația dintre centru și sud-est (elementele unei complementarități din proximitate și deci, oarecum, ambigue). Nu este deloc sigur că sud-estul european este un pas mai mult către Occident față de Răsărit, chiar dacă Centrul pare un Occident parțial „contaminat" de trăsături răsăritene. Acest lucru devine mai vizibil dacă se ia în considerare experiența modernității în est și sud-est. În vreme ce Rusia țaristă, stăpână la ea acasă, făcea efortul de a se moderniza și occidentaliza instituțional, prin intermediul despoților luminați (Petru I și Ecaterina a II-a), Peninsula Balcanică și chiar principatele române se levantinizau și se integrau circuitului economic și politic al turcocrăției. Astfel, întregul secol al XVIII-lea a fost pentru sud-estul european o epocă a orientalizării progresive. Iar atunci când veacul următor a adus scuturarea dominației otomane de pe umerii popoarelor balcano-dunărene, Răsăritul rus avea deja o anumită tradiție ideologică occidentalizantă. Cu toate acestea, datorită situației Rusiei de mare imperiu, Răsăritul a rămas consecvent unor alinamente panortodoxe și panslaviste care îl făceau ireductibil, în timp ce Balcanii s-au străduit să recupereze relația cu Occidentul printr-o adoptare grăbită și entuziastă a unor elemente de civilizație și cultură, ca și prin opțiunea pentru modelul statal laic și modern. Cu toate diferențele dintre experiența sud-estică și cea răsăriteană, nu se poate totuși susține că vreuna dintre cele două zone ar fi mai occidentalizată decât cealaltă. Astfel, Europa Centrală este, probabil, la fel de vecină, dar și la fel de diferită de ambii săi vecini, Răsăritul și Sud-Estul.

„Istoria și Uniunea Europeană

89

Într-un alt text recent, George Schopflin urmărea tentativele de modernizare - în termeni occidentali - din Centrul și Sud-Estul Europei, evidențiind caracterul comun al multora dintre experiențele decisive pe care le-au traversat¹. Eseistul nu se înșela. Dar aș mai adăuga la acest capitol o observație făcută într-o apariție publică recentă de scriitorul clujean Corin Braga. El observa încă o linie de demarcație - profund antropologică - între civilizația comună a sudului și cea a nordului Europei. În timp ce Europa meridională se împărtășește dintr-o cultură a darului (în sensul lui Marcel Mauss), nordul pune în joc o cultură a contractului (văzută în sensul tradiției weberiene)². Astfel, continuând gândul prozatorului într-o direcție la care domnia sa poate nu s-a gândit, aș zice că, pe când ultima încurajează o etică a individualismului, a eficienței și a responsabilității, prima se referă mai curând la valorile respectului, omagierii, ale obținerii bunăvoinței, evocând în fundal prezența ierarhiei. Din acest punct de vedere, „nordul ar fi „egalitar", în timp ce sudul s-ar dovedi mai curând „ierarhic". Adaug aici și un amănunt pe care îl consider revelator. În limba română a începuturilor modernității, cuvântul întrebuințat pentru dar - în sensul de obiect, nu de aptitudine - este acela de plocon. Provenind dintr-o vocabulă slavonă, el este, deci, comun popoarelor balcanice și celor de sub dominația rusă. Din el derivă însă și verbiul reflexiv a te ploconi, care înseamnă a te închina, a face slujă, a te pleca la picioarele cuiva, a te gudura pe lângă cineva, a te livra cuiva. Nu este, cred, întâmplător acest fapt pentru a înțelege unul dintre sensurile majore ale darului în răsărit și sud-estul Europei. Această cultură a darului

proe.orȘe SchSpflin, „Europa Centrală: definirea unui stil de gândire, în anaa an. II, nr. 4, aprilie 2001, p. 10-11.

uție în cadrul dezbaterii Trasee culturale nord - sud, Centrul Cultural , Cluj-Napoca, sâmbătă, iunie 2001.

90

Ovidiu PECICAN

implică nu numai generozitatea, bucuria pură de a dăruia. Ea vorbește foarte mult despre relațiile de subordonare ierarhică (tipul vasalic), de recunoașterea simbolică a priorității sociale a celui către care se livrează darul (ploconul). Cum, tipologic vorbind, Europa Centrală aparține tipului cultural contractual, era important de

relevat acest reflex diferit al sud-estului, legat indiscutabil de cultura darului.

Asemenea diferențe culturale se asortează cu cele sociale. Astfel, în Europa Centrală, chiar și după dispariția unora dintre marile regate medievale (Ungaria întâi, Polonia ulterior), aristocrația indigenă a continuat să existe ca atare. În sud-estul Europei căzut sub dominația otomană, aristocrația locală a fost tot mai mult înlocuită cu slujbașii musulmani ai imperiului sau măcar cu clientela grecească, în centrul Europei, fără a cristaliza în maniera atestată în vest, burghezia a fost totuși o realitate mai timpurie și mai consistentă, legată de producția meșteșugărească și apoi industrială. În Balcani, burghezia s-a afirmat istoric tardiv, rămânând în primul rând legată de activitățile comerciale, de schimb, și nu de producția propriu-zisă. Ceea ce se poate cu ușurință sesiza în aceste condiții este o continuitate la nivelul elitei în centrul Europei, care s-a tradus prin cultivarea tradiției aristocratice, prin încercarea de a reforma societatea pornind de sus (cu oscilații de la modelul despotismului luminat la liberalismul nobiliar al anului 1848) și printr-un civism citadin. În schimb, în Europa de Sud-Est se poate constata o discontinuitate la nivelul elitei (ceea ce a făcut ca dislocarea proiectată de comunism să fie întreprinsă cu relativă lejeritate), un soi de comunitarism și colectivism (de la obștea sătească la colhozurile socialismului) prezervând trăsături semnificative ale tribalismului ancestral, un ruralism paseist. Ai° elita indigenă s-a afirmat mai ales ca mică aristocrație și

România și Uniunea Europeană

91

hezie opusă dominatorilor străini. De aceea, oricât de slab structurată, ea a fost una legată de idealurile naționale.

În același timp ea era însă de un democratism moderat, trăgând în lumea satului punctul nodal al dezvoltării și leagănul prin excelență al vieții naționale.

Nici naționalismul nu a fost același în cele două zone. Având peste tot în Europa Centrală și de Sud-Est un chip etnic, el s-a separat prin purtătorii lui în cele două lumi: în inima Europei, el a luat o înfățișare aristocratică (naționalismul maghiar, cel polon, cel prusac), în sud-est el fiind mai curând popular (naționalismul românesc, sârbesc, bulgar). Se poate, cred, spune că naționalismul a fost inventat de elitele moderne în moduri diferite, cu accente diverse în funcției de propriile priorități. El pare să fi fost etnic până la obsesie - și nu în primul rând social, ori economic - pentru că discriminată era întreaga comunitate cultural-lingvistică. O particularitate a naționalismului modern îmi pare aceea că liderii au vorbit - forțând nu o dată nota - în numele întregii comunități etnice, într-un moment când majoritățile iliterate nu își înțelegeau prea bine drepturile și nici nu și le apărau eficient, reacționând mai curând prin răbufniri (haiducia, revoltele, răscările).

Chestiunea discontinuităților dintre cele două zone este, deci, la fel de semnificativă. Nu este întâmplător că secolul al XX-lea a debutat prin așa-numitele „războaie balcanice”, menite să rearanjeze harta și raporturile de forță din Peninsula Balcanică. E sugestiv și faptul că întâia conflagrație mondială a început ca o reglare de conturi între Europa Centrală și cea de Sud-Est. În fine, același secol al XX-lea s-a încheiat nu doar prin revoluția europeană a anului 1989, ci și prin noul șir de conflagrații balcanice datorate dezmembrării Iugoslaviei. Practic, toate aceste fenomene sunt mărturie că în Sud-Estul Europei existența a fost cadrul în care s-au configurat o serie de

92

Ovidiu PECICA1\

naționalisme concurențiale și beligerante. Tipul acesta de modernitate se regăsește într-o mai mică măsură în Centrul Europei, unde soluțiile militare au fost încercate ^ interiorul zonei doar în perioada celui de-al doilea război mondial. Căzul era însă atipic, pentru bunul motiv că acesta s-a definit, în etapa sa inițială, tocmai ca o agresiune a Europei Centrale orientată spre vest.

În sud-estul Europei, înlăturarea comunismului a relevat persistența, supraviețuirea, grabnica reafirmare a naționalismului. Această achiziție a modernității s-a dovedit mai durabilă și mai de succes decât altele. Cum s-a observat deja, statul laic și modern nu a fost în această zonă tot atât de laic și de modern ca în răsărit, recuperând ceva din tradiția anterioară specifică zonei. Conceperea națiunii prin mobilizarea solidarității în jurul limbii, religiei și experiențelor istorice comune a permis valorizarea spiritului comunitar premodern în niște cadre care, în loc să transforme calitativ raporturile dintre cetățeni, le-au întărit și le-au configurat mai net. Cu noii lideri la cârmă, o democrație integral funcțională nu se putea naște, așa cum trebuia să se întâmple cu o democrație care nu crescuse pe solul unei comunități cultivate și învățată să își exercite drepturile cetățenești. Astăzi continuăm să trăim în contextul creat de confluența acestor straturi istorice și ele condiționează consistent evoluțiile din zonă în continuare.

EUROPA ÎNTRE DOUĂ ORIZONTURI

Deși visul unei unități europene vine de mult mai departe, Europa unită de astăzi își află originile doctrinare în

documentele revoluțiilor prin intermediul cărora burghezia s-a afirmat ca deținător al puterii. Dar în calitatea sa de construcție politico-administrativă și economico-strategică, actuala Comunitate Europeană nu este singura fiică a acelor acte fundamentale ale modernității (am numit Constituțiile SUA și ale primei republici franceze, „Declarația de independență” a coloniilor din America de Nord și „Declarația drepturilor omului și cetățeanului”). Prima născută, într-o ordine cronologică, este și rămâne uniunea fostelor colonii britanice din America de Nord, SUA. între nașterea acesteia, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, și cea a Uniunii Europene, la sfârșitul secolului al XX-lea, s-au mai înregistrat unele tentative (bunăoară, într-o Americă Latină dominată de statura lui Simon Bolivar, „El Libertador”, care își nutrise visurile de libertate și unitate continentală la izvoarele Marii Revoluții Franceze). Însă, dintre toate încercările de acest fel, numai unitatea SUA a dăinuit - învingând în anii '60 ai secolului al XIX-lea un periculos război civil -, și ea a ajuns să servească drept pildă temerarei încercări a Europei de a-și depăși ereditatea încărcată.

Ambele proiecte, atât cel din „Lumea Nouă”, cât și cel în „Lumea Veche”¹, au optat pentru calea federalismului, aducere aproximativă a americanului „old country”.

94

Ovidiu

ceea ce spune mult despre orizontul în care și-au pus eforturile. Cu alte cuvinte, calea unității prin forță experimentată cu imense costuri de Napoleon sau de Hitler -, ca și calea unității în jurul unui principiu (cel religios catolic occidental, de pildă, ori cel laic comunist răsăritean! cea a polarizării în jurul unei idei culturale (umanismul, renașterea, iluminismul) s-au dovedit, toate, inadecvate sau insuficiente. Doar unitatea obținută cu mijloace pașnice prin consimțământ reciproc și cu respect pentru păstrarea diverselor particularisme are șanse, din câte putem constata până astăzi, să reziste feluritelor provocări istorice.

Dar dacă această situație similară într-un orizont pus sub semnul libertății, egalității și fraternității apropie cele două forme de coexistență a mai multor state în cadrul aceleiași entități suprastatale, există și puncte în care cele două experiențe se disociază dramatic.

Un asemenea loc este, fără îndoială, acela al experienței „vechiului regim”. Ordinea de drept pe vechiul continent era, înaintea răsturnării inaugurate de revoluțiile burgheze, una ierarhică, piramida socială avându-l în vârf pe monarh. Această viziune își afla legitimitatea în teocratia imaginată în termenii lui Pseudo-Dionisie Areopagitul, autor anonim din Bizanț, de la începuturile medievalității. Conform acestui teolog faimos, ierarhia terestră nu era decât o copie a ierarhiei divine. Monarhul era văzut ca fiind echivalentul pământesc al Tatălui Ceresc a cărui domnie pe Tronul de Lumină reglementează ordinea lumilor.

Iată ce concepție a avut de înlocuit această clasă dinamică și energică ce a fost burghezia, o pătură socială care nu se regăsea în vechea distincție medievală - cu rădăcini străvechi indoeuropene - dintre oratores (sau 1 Pentru tipurile de unitate posibile vezi Jean-Baptiste Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*. Paris, Ed. Denoel, 1965; o critică a punctului său de vedere la Ovidiu Pecican, *Europa, o idee în mers*, Cluj, Ed. Limes, 1999, p. 71-75-

95

Uniunea Europeană
sacerdoți), bellatores (sau războinici) și laboratores (sau oțetari) Subsumabilă categoriei oratores-ilor - când se (lu a de o formație intelectuală, exersându-se într-o ție legată de condiția unei minimale educații școlare, um în cazul învățătorilor, notarilor, a istoricilor -, sau P oriei laboratores-ilor (care îi includea pe meșteșugarii toate nuanțele, târgoveții mari și mici), această lume ficioasă de viață, gata oricând să remodeleze ambianța i care trăia, plină de voință și dispusă permanent să reconsidere ansamblul normelor sociale și etice în uz, a răzbit în cele din urmă la lumină. Rezultatul acestei zbateri istorice a fost o nouă criteriologie și, până la urmă, un nou cadru de viață. La baza lui a fost așezat meritul, inovație enormă într-o lume care ascultase de secole și milenii numai de criteriul sângelui.

În America, lumea coloniștilor albi - persecutați în patriile lor originare din punct de vedere religios sau frustrați de extracția lor joasă - s-a organizat de la bun început ca un univers alternativ, atât în raport cu metropola, cât și cu formula arhaică a populațiilor găsite pe noul continent. Francezi, englezi, germani, protestanți aparținând mai multor biserici s-au văzut aici într-un context degrevat de presiunea unui stat puternic centralizat, iar când aceasta a încercat, totuși, să se facă simțită, a urmat războiul de eliberare cunoscut: burghezia din New England nu era dispusă la nici o concesie în fața constrângerilor rigide ale lumii vechi. Având în spate Imperiul Hispanic ori pe cel Britanic și în față Imperiul aztec ori triburile amerindiene organizate, și ele, ierarhic, chiar dacă într-o formă caracteristică democrației militare prestatale, coloniștii urmau, inevitabil, să opteze pentru altceva. Iar această nouă formă a fost, până la urmă, cea republicană.[^] > - .•...,,

S-ar putea spune că la crearea civilizației americane» contribuit nu doar această foame de reșezare a convențiilor sociale pe o nouă bază, ci și... distanța, spațiul propriu-zis. Mai întâi distanța care separa Lumea Veche de Lumea Nouă. Dar și distanța răsfirată înaintea colonistului proaspăt sosit, o lume enormă, aparent desmărginită reclamând alte mijloace decât cele știute de acasă pentru a o cuceri și gestiona. În Europa, dimpotrivă, în pofida exodurilor prilejuite de valurile imperialiste succesive și în ciuda atâtor epidemii cu urmări dezastruoase asupra demografiei, densitatea locuirii a rămas tot timpul infinit mai mare decât cea din America. De aici și posibilitatea ca statul să-și exerseze mult mai eficient controlul asupra supușilor, presând

asupra lor nu numai în vederea culegerii taxelor, ci și în sensul propagandei centraliste și ierarhic-medievale pe care o promova. Nu este deci de mirare că, în pofida radicalității revoluțiilor burgheze - ce n-au exclus, după cum se știe, decapitățile regale și nici chiar execuțiile sumare -, în Europa a rămas să prevaleze, pe mai departe, relația socială, în timp ce în America individul și individualismul au devenit valorile centrale ale noului proiect. Altfel spus, în timp ce în Europa secolul al XIX-lea a adus marea bătaie pentru drepturi și libertăți colective, în forma doleanțelor exprimate în numele unui grup social (burghezie, proletariat), în America încheștarea paradigmatică a fost cea dintre individ și natură, individ și individ, individ și colectivitate. Nu este de mirare că în Lumea Nouă, noile mitologii s-au clădit în jurul eroului solitar, fermierul, cowboy-ul, de-a lungul unui drum aparent nesfârșit către vest. Și nu e de mirare nici că marile mitologii europene s-au agregat în jurul unor figuri ale trecutului, eroii unei colectivități etnice și ai unei culturi specifice, apți să

România și Uniunea Europeană

97

„miieze în jurul lor reflexele identitare ale unei întregi coa[^]? colectivități.

Izvorât din experiența europeană, experimentul american ajungea să dobândească alte semnificații. În timp Europa, la 1848 dar și mai apoi, în toate războaiele ei zonale de până la Marele Război, își vedea popoarele confruntându-se în numele idealului național, pentru cucerire de teritorii pe seama statului-națiune, pentru unificare și independență națională, America se vedea răstignită între două vocații: a Sudului sclavagist și agrar, și a Nordului industrial și egalitar. Când în Statele Unite a învins democratismul și antirasismul nordic, în Lumea Nouă s-a deschis o eră pe care Europa nu ajungea să o cunoască încă, sfâșiata cum era încă de războaie endemice purtate în numele principiului segregării pe baze lingvistice și culturale, și - paradoxal - de succesele ei imperialiste și coloniale, care îi amânau pentru încă o vreme confruntarea cu chipul său profund.

Între America anilor '60 ai secolului al XIX-lea și Europa anilor '90 ai veacului al XX-lea se întinde prăpastia unui întreg traseu sinuos, imposibil de ocolit și dificil de traversat. A fost necesară decolonizarea de după cel de-al doilea război mondial, retragerea francezilor din Algeria și aducerea în Germania occidentală a mâinii de lucru turcești pentru ca Occidentul să înțeleagă că se află în fața unei opțiuni tranșante: acceptarea alterității etnice, rasiale și confesionale. În atitudinea Europei față de această problemă se poate descifra și o fugă, și o întâmpinare. Dacă Franța ar fi fugit cu totul din Maghreb, astăzi nu ar fi o țară de azil pentru marocani și algerieni. Dar Franța a recuperat, 111 felul ei, prin cultură și prin acordarea dreptului de azil, lumea nord-africană și sud-est asiatică pe care, nu de bună Voie, o părăsise. Dacă Germania ar fi cu totul impermeabilă a

Orientul islamic nu ar fi dat permis de ședere, iar apoi

98

Ovidiu
cetățenie, atâtor și atâtor turci și kurzi. Și totuși, voci din ce în ce mai răstite se aud tot mai mult în țările Occidentul[^] față de aceste ipostaze ale prezenței străinului, chiar dacă -cu excepția notabilă a Austriei - aceste voci sunt încă departe de a reflecta opinia majorității cetățenilor.

Victoria de la Poitiers a lui Carol Martel a întârziat stabilirea arabilor în Occident cu mai bine de un mileniu. Dar ea nu a anulat definitiv problema ca atare. Expulzarea evreilor, la 1492, din Spania a fost un episod de intoleranță care a prefațat, printre altele, cu multă vreme înainte, într-o formă mai puțin radicală, holocaustul. Cucerirea de către cruciați, la 1204, a Constantinopolului a marcat doar o etapă în politica de subordonare și, eventual, înglobare a creștinătății răsăritene, ortodoxe de către biserica Apusului. Spiritul de cruciadă, în diversele lui ipostaze, trecute aici în revistă, nu și-a consumat integral virulența, după cum o demonstrează vremurile mai noi, secolul al XX-lea. El vine din trecut și acest trecut nu poate fi ignorat, oricât de incomod ar părea.

Proiectul casei comune europene se vede astfel propulsat între două linii de evoluție divergente. El încearcă, după toate aparențele, o construcție de tip liberal și democrat, în manieră americană, pe un sol european îmbibată de fantasme ale trecutului și de tradiții potrivnice sieși profund înrădăcinate în mentalități. Asemenea viziune, accentuând valorile pragmatice și raționale, și lăsând deoparte vechile, nefaste, moduri de raportare la alteritate care au caracterizat lumea veche, întâmpină, cum se poate vedea, obstacole nu doar în contact cu răsăritul rebarbativ (cu foștii sateliți ai URSS, de exemplu), ci și la es acasă (sindromul Haider).

Cred cu tărie că asemenea crize sunt soluționabile. Ele însă pot fi depășite, acum și în viitor, doar prin analiza lucidă a cauzelor lor adânci. Criza din Kosovo nu a început*

Români*PUniuneaEuropeană

99

zece ani și nici la instalarea regimului comunist. Ea a tsi descoperă originea nici la începutul perioadei ■ terbelice, când s-a născut Federația Iugoslavă. Fără a se hidia întreaga istorie medievală și modernă a regiunii Balcanilor este greu de sperat ca problema să poată fi nteleasă în întreaga ei complexitate. Cu mijloacele analizei lucide și a rațiunii pot fi pătrunse adevăratele rațiuni ale atâtor evoluții iraționale.

Or, dacă diversitatea Europei va fi înțeleasă nu ca simplă adiționare a unor limbi, culturi și religii diverse, ci și ca o luare decisa în considerare a multiplelor tendințe și straturi mentale, de civilizație și cultură afirmate în propriul spațiu, construcția europeană nu va putea fi decât subredă. Pentru ca Germania să devină cu adevărat marele artizan al unificării Europei, alături de Franța și de ceilalți parteneri, nu este destul ca ea să înfrângă suspiciunile, cerbia naționalistă, duplicitatea altor regiuni. Ea trebuie să înțeleagă în primul rând cum a fost posibil Hitler și cum poate fi evitată întoarcerea lui într-o nouă ipostază.

Privind din direcția inversă, dacă Răsăritul european vrea să se integreze totului administrativ-politic care se naște și avansează sub ochii noștri, el trebuie să facă efortul cinstit și tenace de încurajare a atitudinilor și comportamentelor sociale și politice care apropie de Europa, chiar dacă multe dintre faptele trecutului par să descurajeze o asemenea inițiativă. Popoarele din această zonă se cuvine să ia decizia de a privi mai curând la imperativele prezentului Și la cele ale unui altfel de viitor decât să caute la infinit în trecut argumente care separă, divid, îndepărtează.

Cu o metaforă facilă, dar având avantajul plasticității, as spune că nu poți - și nici nu merită! - să construiești o citadelă fortificată deasupra unui vulcan activ. Europa ebuie să își dezvolte identitatea alegând dintre asăturile modelului atlantic pe cele care pot crește pe

100

Ovidiu PECICAM

tulpina vechii sale identități, anihilând, pe de altă parte atavismele profund nocive de odinioară și încurajând crearea unui mediu favorabil creației libere de valori.

Dumneavoastră, dragi colegi care absolviți astăzi Facultatea de Studii Europene, și noi toți împreună cu domniile voastre, avem, fără îndoială, un cuvânt de spus pentru ca lucrurile să avanseze în sensul aspirațiilor noastre spre mai bine. Avem voința de a înainta în direcția integrării și, nădăduiesc, avem și ceva din necesara competență cerută de prioritățile clipei istorice. Îngăduiți-mi ca în acest moment care este unul al sfârșitului menit să devină început să îmi exprim convingerea că europeniștii devin în România o realitate din ce în ce mai temeinic structurată, o promisiune mereu mai consistentă.

Vă doresc, împreună cu toți colegii mei, profesori și studenți din ceilalți ani de studiu, multă sănătate, fericire și să ne revedem în Europa, împreună cu întreaga Românie!

CELE DOUĂ EUROPE

Există1, fără îndoială, două Europe: ambele se revendică de la moștenirea greacă, dar pentru fiecare ea înseamnă altceva; ambele sunt creștine, dar pentru fiecare creștinismul a îmbrăcat haine specifice. Cele două Europe sunt complementare una alteia, și această complementaritate este percepută în mod tradițional ca adversitate, chiar dacă nu este neapărat așa. În ultima vreme însă, o nouă pedagogie și-a făcut apariția. Conform ei, diferența nu mai este înțeleasă ca o amenințare, ci mai degrabă ca semn al bogăției și premisă a dialogului tolerant. La fel, străinul - „celălalt” - a încetat să mai fie inamicul, devenind (sau tinzând să devină) prietenul, partenerul.

Vorbind despre cele două Europe am ajuns să vorbesc despre două moduri ale oglindirii mai înainte chiar de a desemna partenerii într-o complementaritate. Una dintre oglindiri se făcea sub semnul suspiciunii. Cealaltă se înscriseră pe orbita bunăvoinței. Două tipuri de răsfrângere, două feluri de a privi, pe care aș simplifica nepermis să le clasez Pe una de partea trecutului, pe cealaltă de aceea a viitorului. La drept vorbind, nu există nici o garanție că suspiciunea aparține doar trecutului iar bunăvoința eschide calea înspre ce va urma. Ambele atitudini vin din profunzimile sufletului uman și, ca atare, este de presupus

Vor rămâne niște permanențe ale vieții noastre,

că

Text

TOSTit cu Prile)ul conferinței organizate de Societatea Studenților Ști, Cluj, 9 mai 1999.

102

manifestându-se în mod firesc și la dimensiuni sociale. Ixl poate fi condamnată prudența, precauția în fața unei realități incerte, în numele unei deschideri care, practică fără limite, se poate dovedi dezastruoasă. În același chip, m, pot fi eliminate nici elanurile, impulsurile către apropiere pe motivul invocării obstacolelor - reale sau virtuale - ^ amenință să le zăgăzuiească.

Se poate spune, deci, că o strategie a oglindirii care îmbină flexibil cele două impulsuri, în așa fel încât precauția și elanurile de apropiere să nu se compromită reciproc, ar fi cea mai potrivită. Pentru ce? Pentru descoperirea și acceptarea celor două Europe una de către cealaltă.

S-ar putea crede că vorbesc aici de niște Europe geografice sau geopolitice. Lucrurile pot fi înțelese și astfel, dar nu neapărat. În general, ideologii preocupați să definească identitatea primei Europe o subsumează valorilor rațiunii, libertății și democrației. Procedând astfel, ei au în vedere un sens înalt educativ: mai degrabă decât să inventarieze conștiincios realitățile trecutului, ei selectează dintre ele mai curând ceea ce le poate servi pentru construcția la care năzuiesc. Proiectul pe care îl înalță ei este unul apolinic, solar și salutar, deși întrucâtva utopic. Cine se poate iluziona cu gândul că Europa înseamnă numai atât (oricât de multe ar presupune acest „numai”)? Profitând de achizițiile psihanalizei, aș spune că această abordare -iluministă și liberală - a Europei își refuză șansa de a oglindi integral continentul, cantonându-se exclusiv la nivelul conștiinței europene.

Rămâne însă de privit la cealaltă Europă. Ea poate n găsi, desigur, în Grecia, Bulgaria ori România, dar scrutând mai atent peisajul, o întâlnești și în Franța/ Germania, Spania ori Italia. Aici manifestăriie subconștiinței europene sunt la ele acasă. Adeseori/

KoInăniașiUniuneaEuropeană

103

astă a doua Europă a fost percepută exclusiv prin . intermediul crizelor istorice, al răbufnirilor colective, al olentei și al exceselor. Ea poate fi văzută însă mai mplet' invocând realități folclorice și antropologice de mare complexitate. Lupta pentru stărpirea vrăjitoarelor, de exemplu, a fost un fenomen istoric care s-a produs în țările Occidentului, nu în răsărit. Tot așa, proiectul marxist a fost inițiat și și-a câștigat popularitatea mai întâi în vest, nu în estul Europei. Nu mă voi referi acum la non-Europa hitleristă, profund irațională și antidemocratică, născută într-una din marile patrii ale filosofiei. Dar este de amintit că a doua Europă înseamnă și alte moduri decât cele standardizate pe care le întruchipează, să zicem, rațiunea, în secolul cartezian, Europa clasică dezvoltă o sensibilitate barocă în care rațiunea se împodobește fistic și flamboiant. Iar proverbele din oricare țară a Europei occidentale cultivă și ele o cale simetric opusă celei uzuale de estetizare a rațiunii după o logică și o semiotică proprie.

Două evenimente fierbinți demonstrează cât de reală și de incendiară este și cealaltă Europă. Unul este războiul din Iugoslavia. Europa antitotalitară a cerut curmarea prin orice mijloace a violențelor din Kosovo. Solidară, în esență, cu această decizie, cealaltă Europă consideră, totuși, că mai existau căi ale iubirii și speranței. Și, într-adevăr: oare NATO nu puteau încerca să joace încă o carte? Oare era de neacceptat pentru Miloșevici, ca și pentru Javier de Solana, desfășurarea unor forțe austriece, românești, ori chiar ruse, în Kosovo? Poate că da, însă nu vom ști niciodată, câtă Vreme această carte nu s-a jucat.

În fine, ieri a sosit în România papa Ioan Paul al II-lea.

"cât ar părea de paradoxal, Sanctitatea Sa nu vine din

Prima Europă, cea a rațiunii și democrației, ci din a doua,

atunci vreme el este un mesager al iubirii ecumenice. Gestul

Ovidiu PECICAM 104

„, anulează o fractură veche de un mileniu în istorie*

rinismului și aruncă o punte de speranță. CrGȘti <ZșUt și subconștient, rațiune și mtae - chipul Europei se recompune din toate acestea, în toate cupele, cu fiecare dintre noi.

CĂLĂTORIA MEA

Orice plecare în străinătate presupune - conștient, ori ba - un conflict ireconciliabil: între legăturile trainice cu locul și oamenii de care te desprinzi și dorința, elanul desprinderii. Am trăit deja de mai multe ori această furnicătură ambiguă. Sentimentul stenic că lași în urmă o lume urâtă, cu constrângerile și mizeriile ei, și neli-niștea că intri într-o lume nouă, cu reguli necunoscute, plină de nebănuite capcane. Am crezut că această stare de spirit e specifică primei călătorii. Nici poveste! în Germania, în Franța, în Italia și chiar la Budapesta am trăit aceeași angoasă compensată de tensiunea unor mari promisiuni.

Desigur, e posibil ca asemenea stări paradoxale să nu caracterizeze experiența tuturor călătorilor. Dar, la urma urmei, scriu aici despre mine (și, poate, despre cei asemenea mie), iar călătoria nu e niciodată o chestiune impersonală. Indiferent de motive, facem întotdeauna propriile noastre expediții și - fapt banal, de-acum - orice drum, fie el și cel mai anost imaginabil, poate deveni prilej de „inițiere”, de „itinerar spiritual” dacă e trăit ca atare.

Astfel încât, drumurile mele către vestul peninsulei

Europa au fost - și continuă să fie - secvențe dintr-o aceeași,

Wucă, expediție de auto-descoperire; niște parcursuri...

arhice, în măsura în care, până la urmă, tot ceea ce
escopăr esențial cu aceste ocazii, se reflectă în mine.

104

Ovidiu PECICAM

său anulează o fractură veche de un mileniu în istoria creștinismului și aruncă o punte de speranță.

... Conștient și subconștient, rațiune și iubire - chipul Europei se recompune din toate acestea, în toate clipele, cu fiecare dintre noi.

CĂLĂTORIA MEA

Orice plecare în străinătate presupune - conștient, ori ba - un conflict ireconciliabil: între legăturile trainice cu locul și oamenii de care te desprinzi și dorința, elanul desprinderii. Am trăit deja de mai multe ori această furnicătură ambiguă. Sentimentul stenic că lași în urmă o lume urâtă, cu constrângerile și mizeriile ei, și neli-niștea că intri într-o lume nouă, cu reguli necunoscute, plină de nebănuite capcane. Am crezut că această stare de spirit e specifică primei călătorii. Nici poveste! în Germania, în Franța, în Italia și chiar la Budapesta am trăit aceeași angoasă compensată de tensiunea unor mari promisiuni.

Desigur, e posibil ca asemenea stări paradoxale să nu caracterizeze experiența tuturor călătorilor. Dar, la urma urmei, scriu aici despre mine (și, poate, despre cei asemenea mie), iar călătoria nu e niciodată o chestiune impersonală. Indiferent de motive, facem întotdeauna propriile noastre expediții și - fapt banal, de-acum - orice drum, fie el și cel mai anost imaginabil, poate deveni prilej de „inițiere”, de „itinerar spiritual” dacă e trăit ca atare.

Astfel încât, drumurile mele către vestul peninsulei Europa au fost - și continuă să fie - secvențe dintr-o aceeași, unică, expediție de auto-descoperire; niște parcursuri... autarhice, în măsura în care, până la urmă, tot ceea ce

descopăr esențial cu aceste ocazii, se reflectă în mine.

106

Ovidiu PECICAN

Sunt istorici preocupați să reconstituie cronologia și traseele urmate de marii actori ai trecutului politico-militar ori cultural-artistic. Dacă aș fi unul dintre acei cercetători și m-ar preocupa un asemenea joc plin de învățăminte, foarte probabil că s-ar cuveni să constat dintru început ca subiectul uman pe care-l investighez e un exemplu paradoxal de spirit sedentar constrâns de împrejurări la deplasare ritmică, repetitivă. Au trecut, iată, peste zece ani de când, purtat mai întâi de o navetă zilnică, ulterior de una săptămânală, îmi ordonez viața sadovenian, între călătorie și popas. S-ar putea spune că acesta e unul dintre privilegiile la care îmi dă dreptul apartenența la un neam de păstori transhumanți înghesuit, în ultima jumătate de veac, în blocurile micilor și marilor noastre orașe. E posibil, în ce mă privește, ca om crescut pe asfalturile unei aglomerări citadine de la frontiera vestică a țării, nu am nostalgia pășunilor înverzite și nici nu cred că o baladă ca Miorița îmi comunică ceva esențial despre strămoși. La urma urmei, simpaticul cioban despre care veni vorba umple timpul arhaic pe care-l locuiește cu suspiciunea sa fantastă, oscilând între mirajul unei comunicări verbale cu regnul animal și contopirea sa thanatică, însă la fel de imaginară, cu regnul vegetal și chiar mineral-cosmic. În mijlocul unui vid perfect de acțiune el înscenează o dinamică plină de o violență și un tragism fictive. Omul care, profitând de decorul unui plai precum însăși una dintre gurile Raiului, se dedă la aceste operațiuni mentale pline de savoare și rafinament nu poate fi, sub aparența lui țărănească, decât un intelectual, chiar dacă eminemamente oral.

Ce anume mă mai poate lega de acest simpatîc tânăr care evadează din paradisiacul plicticos al existenței în epicul unui imaginar ca o hemoragie dezlănțuită la dimensiuni universale?! Poate că tocmai această substituie

ȚLottânia și Uniunea Europeană

107

a concretului și imediatului cu alternativa unei vieți spectaculoase, consumată integral într-o zonă neperceptibilă pentru ceilalți.

Călătoriile mele - călătoria mea - sunt, este un soi de pendulare echivocă între bucurie și tristețe, frustrare și împlinire, trăire imediată și amânare, violență imaginară (deci autentică) și calm aparent (deci exterior). Fără îndoială că modificarea peisajului este prilej de euforie, în măsura în care lucrurile din jur se înnoiesc, împingând în amintire monotonia previzibilului și a cotidianului. Cu cât mai radicală este această înnoire, cu atât mai solicitantă afectiv se vedește ea. La întoarcerea din Germania am recunoscut locurile natale după bălăriile opulente crescute între șinele căii ferate. La Paris, în Cite Universitaire, mă neliniștea faptul că nu aud cocoșii în zori, iar pentru a umple spațiul meu sonor cu dezirabilul zgomot al orățăniilor dădeam o fugă vizavi, în parcul Monsouris, pe insula artificială a căruia hălăduiau cele mai diverse specii de rațe și găște...

Când se apropia vremea, abia așteptam să plec. Trăiam festinul uneia dintre ocaziile râvnite de toți cunoscuții mei, ieșirea în larg, în orașele unde se înfăptuiește istoria și unde - o știam din filme - viața palpită frenetic. Veneam -ca noi toți - dintr-o fundătură unde spațiul public se închisese, ani de zile, iremediabil după orele 9 seara și unde toate porțile zăceau zăvorâte, în așteptare. Poate primul simptom de normalitate diagnosticat de mine după decembrie '89 au fost porțile care începeau să se deschidă una după alta, fie și pentru a semna la încropirea unei meschine grădini de vară particulare, cu două-trei scaune de plastic și o masă cu umbreluță, ori conducând către o magherniță devenită peste noapte un plin de promisiuni boutique. Prin geografia urbană binecunoscută se inserau acum noi trasee posibile și o nouă forfotă începea să

108

Ovidiu PECICAN

readucă printre noi ritmul uitat al vieții. În țara unde mergeam această problemă nu exista. Existau altele, fără îndoială. Dar nu lipsea viața de pe străzi. Oamenii nu se închideau după draperii cât mai opace cu putință. Nu se trăia la limita dintre intimitate și autoclastrare.

Expediția în străinătate era un prilej de a trăi. De a trăi cu adevărat, care va să zică. Ani de zile am așteptat, am trăit cu procură, amânând în contul viitorului. Străinătatea feerică a occidentului însemna, deci, promisiunea marelui carusel al vieții. Așadar, problema nu se punea în termenii de a ști dacă viața e mai ușoară acolo decât aici. Era, pur și simplu, vorba despre a trăi și a nu trăi. Și pentru mulți români ea pare să fi rămas astfel. La urma urmei, câți kamikadze are acest popor? Câți dintre compatrioții mei au ambiția de a face trăibil acest spațiu?

E o ambiție nesăbuită, care costă sănătate și energie. Dar mai ales tone de speranță ce pot părea irosite, fără acoperire... Poate că, la urma urmei, România aparține celor lipsiți de îndrăzneală. Pentru că, e adevărat, anii de izolare, anii de așteptare, anii de repliere în mine însumi m-au făcut vulnerabil. Ridicol. Stupid. Într-o dimineață a lui aprilie '91, într-o gară din sud-estul Germaniei, am ratat legătura spre Niirnberg doar pentru că în imaginația mea de român care nu-și părăsise niciodată țara nu încăpuse ideea că gările pot avea peroane de ambele lor părți. Așteptasem, așadar, trenul pe locul unde mă adusese garnitura comodă cu care sosisem de la Stuttgart, satisfăcut secret că, iată, și în Germania acceleratele pot întârzia. Când mi-am dat seama ce se petrece era prea târziu, locomotiva se pusese deja în mișcare. Noroc că în țara aceea trenurile se succedau pe direcția dorită la distanță de câte o oră (alt lucru inimaginabil la noi, unde, ca să ajungi din Timișoara la Iași, trebuie să aștepți între un tren și altul minimum jumătate de zi). Și ca să fie totul perfect, era să

România și Uniunea Europeană

109

ratez și a doua oară, pentru că, negândindu-mă că până și găurile minuscule, cum era cea unde mă aflam, sunt dotate cu pasaje subterane, nu știussem până în ultima clipă cum să evit amenda intransigentă care m-ar fi așteptat dacă aș fi traversat peste linii.

Dar câte asemenea capcane nu te așteaptă acolo, făcute parcă anume pentru a te pune în dificultate și a te umili?! Toaletele cu diverse mecanisme de declanșare a apei, care de care mai imprezibile... Telefoanele „inteligente”, pe atunci necunoscute acasă, mai „inteligente” cu mult decât tine... Mecanismele de închidere și deschidere ale porților... Marile distanțe dintre două întâlniri obligatorii și exactitatea prezenței tale acolo, imposibil de garantat... Nu o dată am revăzut cu ochii minții tărâncile ardelence, balansându-și dezorientate fustele lor largi pe bulevardele hiperaglomerate ale după-amiezilor timpurii de la oraș, lovind trecătorii cu coșurile lor mari, împletite din nuiiele, stârnindu-le ostilitatea surdă. Că îți pasă ori nu, toate acestea te urmăresc, îți marchează evoluțiile pe scena spațiului exterior celui familiar și, până la urmă, de ele depinde în bună măsură felul cum „te vezi” în oglinda celorlalți, a necunoscuților care sunt la ei acasă.

Nu e mai puțin adevărat că la Paris, după numai o lună de ședere m-am simțit - ce ironie! - înfinit mai acasă decât în Bucureștiul pe care îl lăsasem în urmă. Pe malurile Dâmboviței distanțele între două puncte nu sunt mai scurte, dar senzația de neajutorare și nesiguranță îți crește inevitabil vertiginos după o tocmeală cu un taximetrist din partea locului, ori în mijloacele de transport în comun care au ceva din aerul (și mirosul) unor butoaie umplute până la refuz cu zdrențe cenușii. La fel, dorința de a da un telefon te poate costa multă cheltuială nervoasă în capitala României, iar în absența unui prieten e mai bine să nu dorești să petreci noaptea în acest mare oraș al nostru. Nu

110

Ovidiu PECICAN

e, așadar, obligatoriu să te simți bine acasă, cum nu e o regulă nici să te simți întors pe dos în străinătate. Întotdeauna când călătorești în afara țării tale urmărești, desigur, un scop. Al meu a fost aproape mereu același: cum mijloacele materiale ale românului mediu sunt cu totul precare, nu aș fi putut imagina asemenea expediții în absența unor burse de studiu. Am profitat, deci, în patru rânduri de șansa unor programe TEMPUS. Privilegiul de a dispune de o bursă te dispensează de penibilul abuzului de ospitalitate, oferindu-ți o autonomie financiară de mișcare, și în plus te pune în legătură cu cercurile intelectuale din domeniul tău profesional. De aici încolo depinde de tine însuși - ca și, firește, de disponibilitatea gazdelor de a te integra sau nu efectiv în viața lor științifică - ce se va întâmpla mai departe.

Principalul meu scop în aceste expediții a fost, fără îndoială, să-mi verific și completez cunoștințele, ca un răsăritean venit la școala Occidentului. La Paris am audiat cu mare satisfacție, ori de câte ori am putut, cursurile și seminariile de istoria istoriografiei medievale susținute de Bernard Guenee la Ecole des Hautes Etudes de la Sorbona, și pe cele ale profesorului Alain Boureau, dedicate discutării noțiunii de persoană în evul mediu occidental, de la Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales din edificiul modern de pe bulevardul Raspail, 54. De asemenea, m-a interesat mult să particip la discuțiile din seminarul profesoarei Catherine Durandin dedicate României interbelice, la Institut National des Langues et Civilisations Orientales. Mă aflam acolo pentru a mă edifica asupra unei direcții de studiu ce poartă numele de „istoria elitelor”, metodele și izvoarele acesteia prezentând un interes major și pentru trecutul românesc unde ultimii cincizeci de ani de comunism se străduiseră să șteargă cu buretele orice amintire a elitelor. Se prefera, vezi bine, investigarea exclusivă a

România și Uniunea Europeană

111

maselor, a colectivităților indistincte, ceea ce, grație unor excelenți profesioniști, n-a fost întotdeauna totul. La Milano, la fel, împrejurările m-au adus la catedra de istorie modernă de la Universitățile degli Studi, unde profesorul Brunello Viguzzi coordonează un Centro per relazioni internazionali e opinione pubblica. Apucasem să înlocuiesc între timp statutul de cercetător cu unul de lector și nevoia presantă de a-mi alcătui niște cursuri bune pe baza unei bibliografii de prima mână mi-a prilejuit un stagiu de trei luni în metropola nord-italiană. Aceasta nu m-a împiedicat să fac cunoștință cu câțiva dintre profesorii și studenții Școlii de psihodramă clasică (moreniană), condusă de Giovanni Boria.

La Münster am profitat vreme de o lună de ospitalitatea profesorului Reinhard Meyers și a colegilor săi, citind mult în biblioteca Facultății de Studii Politice în intenția de a alcătui o antologie a europeniștilor germani și scotocind printre rafturile libere ale bibliotecii Facultății de Istorie după felurite scrieri mai mult sau mai puțin obscure (de tipul Analelor de la Fulda ori Lorsch).

În alte țări, unde te afli pe o perioadă limitată, trăiești cu atenție timpul. În locurile prin care m-am perindat structura mea de ardelean atent la rigorile timpului (și ale chimirului) a ieșit proeminent la iveală. Mă străduiam să nu dorm prea mult, iar când eram în sala de lectură citeam înfrigurat, cu gândul să termin iute cât mai multe, ca să mă pot perinda. Știam de la Goethe, printre alții, că uneori anii de ucenicie nu se confundă cu cei de drumetrie, dar cum veneam dintr-o cultură expertă în arderea amalgamată a etapelor, nu astfel stăteau lucrurile cu mine. Voiam să văd cât mai mult și speram cu tot dinadinsul să trăiesc și aventuri de vreun fel oarecare. Dintr-un alt punct de vedere, ceea ce mă interesa cel mai mult era spectacolul străzii. Mulțimea nonșalantă, oarecum lătareată, a trecătorilor prin coridoarele ademenitoare,

112

Ovidiu PECICAN

alcătuite din vitrine (în sfârșit accesibile) dimineța ori seara, printre reclame și mărfuri îmbietoare și fanteziste... Orice stradă occidentală arată ca un muzeu ori ca un Disneyland și în peisajul citadin mă regăseam perfect. Ceea ce nu aş spune pentru nimic în lume despre pădurile ecologice, un fel de parcuri tunse soldățește și greblate de orice urmă de animal (cu excepția păsărilor).

Intram prin magazine nu atât ca să cumpăr - obsesia asta trecea repede, fiindcă știam că, la rigoare, aveam banii necesari chiar și pentru o extravagantă -, cât ca să văd nemaivăzutul. Iar nemaivăzutul nu m-a ocolit. O surpriză continuă pentru mine au fost femeile. Un secol și ceva de feminism le-a dat o autonomie de mișcare și o siguranță de sine realmente salutare. Există însă și efecte secundare, iar pe mine m-au atins și acelea. Primul este că, eliberându-se de povara obsesiei de a fi frumoase și de a fascina cu orice preț, cele mai multe arată șleampăt și lipsite total de grație. Nu pun nici o grijă specială în felul cum se îmbracă și mersul unora rivalizează cu cel din filmele mute și comice de odinioară. Nu e nevoie să faci curte tuturor femeilor care îți ies în cale, dar ce dezamăgire să trăiești într-o lume unde femeile sunt lipsite de o elementară grație și frumusețe!...

Occidentul... Ce înseamnă el pentru esticul care sunt? Mai întâi cărțile de credit. Poți avea chiar și bani. Degeaba. Fără ele ești un nimeni în lumea civilizată. În Italia m-am ferit să repet experiența din Franța, unde - de voie, de nevoie - după o discuție de tatonare cu o funcționară de la Credit Lyonnais, a trebuit să renunț la ideea de a-mi deschide un cont bancar. (Nu eram interesat, aveam prea puțini bani de depus.) Am mers, deci, la CARIPLO, Casa de credit lombardă, să-mi păstrez într-un loc sigur banii. Nu mi-au deschis nici ei un cont, dar mi-au dat niște

România și Uniunea Europeană

113

acțiuni bancare la purtător. Dificultate enormă, și asta. Când am avut nevoie de o sumă am fost silit să schimb un bilet întreg. Restul ce-mi prisosea n-am mai avut cum să-l depun la loc. A trebuit să-l port deci la mine. Dar nici chiar așa n-a ținut. Când m-am înființat a doua oară - cu al doilea bilet - la aceeași sucursală, n-au mai vrut să-mi elibereze bani (bani mei!). Făcuseră și prima oară xeroxuri după pașaportul meu și după adeverința primită de la universitate din care rezulta că, da, eram un bursier venit pe o durată limitată acolo. Acum nu mai ajungeau, eram suspect. Așa că, după ce fata de la ghișeu a dispărut cu biletul bancar și actele mele, s-a întors un funcționar politicos care, vezi bine, m-a trimis la centru. Exact acolo unde mi se eliberaseră biletele respective. Erau autentice, era în regulă... Și totuși, nu voia să-mi elibereze banii. N-am avut, deci, ce face și am mers la centru, undeva în dosul celebrei Scala, pierzând o jumătate de zi cu drumurile astea. De unde rezultă că degeaba ai acte în regulă și ești sosit cu o misiune științifică, mai mult sau mai puțin importantă. Din punctul de vedere al acestei a doua politici - cea funcționăresc bancară - vei fi mereu în delict.

O altă problemă pe care ți-o ridică Occidentul în față sunt... porțile. Într-adevăr, porțile mi-au dat mari bătaii de cap. Inchizându-se pe dinăuntru, acționate de mecanisme din interiorul apartamentelor - ori din cabina portarului - și prevăzute cu un simplu mâner imobil de alamă în exterior, aceste porți zăvorăsc curțile, coridoarele, căile de acces înspre apartamente.

Occidentul înseamnă și... tomberoane. E o adevărată știință a gestionării deșeurilor menajere, acolo. În cele mai grijulii țări, tomberoane uriașe stau unul lângă altul, fiecare specializat în alte tipuri de deșeuri. Aici trebuie aruncate numai hârtiile, dincolo numai sticlele, dincoace deșeurile menajere, textilele... Civilizația se măsoară după acest

114

Ovidiu PECICAN

parametru fundamental, iar a nu tine seama de el înseamnă a rămâne în afara ei.

De fapt, ce experiență propun eu; cu trupul și cu sufletul meu prinse într-un periodic, ritmic balans? E o întrebare pe care n-am cum să nu mi-o pun până la urmă, investigând impactul atâtor spații asupra felului meu de a fi și... de ce nu, impactul meu asupra tuturor acestor spații. Ce mit încerc să întemeiez la capătul a peste un deceniu de pendulări între Arad și Lipova, Arad și Cluj? Și ce e cu aceste călătorii anuale din ultima vreme spre provinciile apusene ale țării noastre, Europa? Dacă, asemeni unui melc ciudat, trasez cu corpul meu contururile unei ideograme ce încheie în ea o fabulă? De vreme ce am ajuns să o presupun, atunci fără îndoială că ea și există. Mai întâi și-ntâi descopăr un protest mut l» adresa lipsei de orizont a vieții tradiționale românești. Imaginea țăranului sprijinit în bâta, stând pe laviță, proptini gardul în fața casei, la stradă, e de trecut în muzee. Acest aparent calm existențial ascunde, de fapt, o mare anxietate, înghețul în așteptarea oarbă a ceva care nu mai vine. În România se moare odată cu ieșirea la pensie, ăcesta e momentul în care se intră într-un îngheț progresiv. Traseele devin tot mai scurte - până la piață, până la magazinul din colț, până pe balcon, până la televizor -, apoi vine încremenirea. Sigur că sunt și pricini obiective ale navetei mele. N-am să le evoc aici, le știe toată lumea, căci țin de dinamica unei dezvoltări impecabile și dezorganizate, a rețelelor de influență paralizante și a domeniilor necontrolate încă. Dar mai e și tendința asta, de a fi liber în țara mea; de a merge acolo unde mă aie capul să-mi petrec zilele active. Fără a mă lăsa confisca integral

România și Uniunea Europeană

115

de acel spațiu care e al bătațiilor, nu al odihnei. Al nesomnului și încordării, nu al destinderii și sărbătorii.

Desigur, m-aș fi putut muta demult cu totul în aceste orașe străine - ori într-altele -, dar atunci unde mi-ar mai fi

axul, reperul fundamental, geografia familiară a nașterii mele?

Aș putea, astfel, deveni paradigmatic pentru un alt mod de a fi, poate modul zilei de mâine. E, cine știe, un semn al schimbării timpurilor, al invaziei altor fuse orare peste lumea încremenită a României de ieri. Alte provocări, alte spații, altă dinamică.

...Și-mi spun adeseori că prin mine se durează o linie adâncă și dreaptă între orașul industrial de la frontiera de vest și inima Transilvaniei, Clujul. Felul cum trăim depinde și de chipul în care știm să spiritualizăm locurile prin care trecem, nu?

Dacă e să mă raportează, acum, la ieșirile mele periodice în larg, aș spune că ele sunt un vis împlinit, plămânu prin care mă împropăștez cu aer curat. Ba chiar... o formă de patriotism. Într-un moment când mulți dintre oamenii activi ai generației mele - ca și ai celor dinainte și de după ea - își consumă energiile plănuind evadări definitive în țările mai prospere și mai așezate politic ale Occidentului, eu am, s-ar zice, vocația întoarcerilor. Plec ca să am de unde reveni; mai bogat, mai stârnit într-o competiție cu mine însumi și cu timpul istoric, cu instituțiile locului și oamenii care le exprimă.

Știți ce-mi lipsea cel mai mult în Franța? Cântecele cocoșilor, lătratul câinilor și mirosul de fum care umple grădinile din România în fiecare primăvară. La Steinfurt, orașelul de lângă Münster unde am locuit pe durata șederii mele în Germania, mierlele m-au încântat ca nimic altceva. Fluieratul lor golănesc, câteodată potrivit ironic după ritmul pașilor mei, mi-a însoțit solitudinea cu prietenie atunci când zilele riscau să-mi devină prea însingurate.

116

Ovidiu PECICAN

E însă ceva ce nu se organizează împrejurul meu când sunt în străinătate. E ca o carantină selectă, ca o tabără de vacanță, plină cu promisiuni mirifice, dar care nu compensează ieșirea din spațiul propriu. Lipsește familia, lipsesc prietenii, întâlnirile întâmplătoare care umplu de epic viața de zi cu zi. Sentimentul meu e că traversez un spațiu inconfortabil, presărat cu teste neașteptate.

Occidentul e, pentru mine, locul unde nu se întâmplă nimic. Când eram la Paris au avut loc manifestații, s-a sinucis un fost prim-ministru, iar pe stradă zăream câteodată un mare regizor. Dar era ca și cum aș fi fost în fața unui ecran de televizor, toate acele lucruri erau îndepărtate de mine, alunecau pe carcasa mea invizibilă. Și nu pentru că n-aș fi vrut să fie altfel. Nu aparțineam locului, eram un outsider. Într-o seară am conversat, sub ploaie, la adăpostul unei streșini de pânză colorată, așezată în fața unei librării, cu un cerșetor scoțian; un obișnuit al podurilor de pe Sena. Era, fără îndoială, mai la el acasă decât mine, care profitam de o bursă ce includea condiții de viață confortabile.

În orice caz, Occidentul e într-o enormă alertă. Și e astfel pentru că... se teme de noi! De noi, lupii flămânzi de lumină, barbarii de la răsărit crescuți într-o mizerie producătoare a celei mai dure adaptări din istorie, poate. (O egalează, oricum, doar cea din comuna primitivă și milenii de prigoană a evreilor.). Cincizeci de ani de respirație artificială sub comunism am fost alimentați cu oxigenul filmelor, cărților, mai cu seamă a mitului occidental. L-am inspirat, l-am asimilat, l-am făcut parte din noi înșine. Și dintr-o dată porțile cad, iar noi ne trezim în carantină. Fiindcă e limpede, Occidentul nu se teme de lumea galbenă, nu se teme cu adevărat nici de arabi. Cei

România și Uniunea Europeană

117

mai periculoși pentru el suntem noi, esticii. Pentru că noi ne putem strecura fără a fi observați. Noi putem părea occidentali. Aceleași fizionomii, aceeași culoare a pielii. Și o foame imensă de mai bine. Prea multă vitalitate, o hipermotivație și iată-ne un pericol de gradul unu pentru țările fraterne ale Pieței Comune. Căci e limpede, nu comunismul care ar incuba în noi sperie, toată lumea știe că majoritatea n-am avut nimic de-a face cu o ideologie cunoscută doar prin interpretările ei pretextuale și abuzive. Nu, vitalitatea degajată de foamea noastră de muncă și de răsplată pe măsură iscă teama. Și e normal să fie astfel într-un Occident care se confruntă cu propriile sale probleme și crize.

De aceea e limpede: Occidentul nu ne vrea și nu ne poate vrea decât în vizită. Cât mai scurt și, dacă se poate, fără prea mult deranj. De mai mulți ani, în curând un deceniu, el plătește pentru a ne ține acasă. O periferie stabilă înseamnă pentru centru o garanție de stabilitate în plus. Nu contează că lumea musulmană se reorganizează, purtată de un elan ofensiv neașteptat. Nu contează că în douăzeci de ani nimic nu va mai opri China să devină marele concurent al Statelor Unite, poate împreună cu Japonia și Coreea de Sud. Comunitatea Europeană știe toate lucrurile acestea. Dar nu are resurse pentru a face mai mult. Ultimele întâlniri ale bonzilor Europei asta arată: bătrânul continent a obosit de această alergare; nu mai are destui bani, destule resurse. Poate nici chef. Chef avem noi, în continuare. Ne e tot mai foame de Europa, la propriu și la figurat. Și nu m-aș mira ca în scurtă vreme, marile himere europene să se nutrească din imaginația debordantă a răsăritului, sătul de interminabila lui agonie ori de dificila lui renaștere. Nu spun că Estul va da marii manageri ai aventurii europene de mâine. Zic doar că urtaginarul est-european va oferi noi, neașteptate sugestii...

IN BOXE: STATUL

A trecut deja destulă vreme de când, în alte părți ale lumii, ca și la noi, istoria se avântă și pe alte căi decât magistrala marelui discurs dominant asupra trecutului colectiv, cel ce făurește conștiințe standardizate. Depășind

stadiul „industrial” și trecând la „producția în serii mici”, scrisul istoric a ajuns să abordeze astfel rute șocante, nu o dată aventuroase, cu un instinct explorator infailibil. Încă Nicolae Iorga, de exemplu, autorul atâtor versiuni ale sintezei istorice naționale, a părăsit cu plăcere și cu foloase de durată acest teren sigur, încercând să elucideze aspecte specifice ale trecutului. Imaginea românilor prin călători, dar și istoria presei, a oștirii ori a comerțului nostru au constituit pentru el nu numai decupaje inedite, ci și prilejuri benefice de reînnoire a cunoașterii lui cu privire la multiplele fațete ale vremurilor de odinioară.

În Franța, unde aceeași mișcare de refocalizare asupra unor direcții de dezvoltare din trecut s-a petrecut fără cezura care a marcat dezvoltarea scrisului nostru istoric în anii socialismului, asemenea demersuri au intrat cumva în firescul evoluției disciplinei. Așa s-a întâmplat că angulația mai noilor investigații nu s-a îngustat programatic doar într-o manieră poetică, oferind istorii ale paradisului, purgatoriului ori infernului (conform pariului unei

120

Ovidiu PECICAN

confruntări cu viziunea dantescă despre „dincolo”)1, sau ale fricii, sentimentului morții și stăpânirii politice a spațiului sonor2. Ea s-a îngustat și întru decuparea unor concepte care s-au regăsit ilustrate copios - nu neapărat și benefic - printre realitățile istoriei. Când Francois Fejto scria istoria democrațiilor populare, iar Hannah Arendt pe cea a totalitarismelor, acești autori înțelegeau să investigheze atât nucleul ideatic ce stătea la baza realităților, cât și destinele propriu-zise ale acestora3. Începute ca explorări din sfera istoriei ideilor și ideologiilor, atare demersuri nu puteau sfârși altfel decât ca istorii pur și simplu.

Acestei din urmă direcții îi aparține și Statul criminal, lucrarea lui Yves TERNON. Autorul face parte, se vede limpede din prima clipă, dintre acei specialiști cărora buna cunoaștere a lucrurilor petrecute odinioară nu li se pare nicicum un simplu pariu academic, o încadrare în canonul unei profesii ori o restituire cu valențe pur culturale. El este mai curând un militant, o călăuză și un pedagog discret. Să faci o istorie a genocidului în secolul al XX-lea nu este o idee la îndemână decât pentru cineva care în sinea lui este un moralist din stirpea cea mai aleasă. Fiindcă subiectul nu este deloc indiferent, iar miza angajării depășește misiunea istoricului pedestru. A retrasa evoluția cuvântului ca atare, cu peripețiile tentativelor succesive de definire mai precisă și cu cariera - tristă, însă pilduitoare - pe care a cunoscut-o în organisme și organizațiile internaționale nu rămâne doar aventura cunoașterii intime

1 Jacques Le Goff, *La naissance du Purgatoire*, Ed. Gailimard, 1981; Georges Minois, *Istoria Irtferurilor*, București, Ed. Humanitas, 1998;

2 Philippe Aries, *Omul în fața morții*, București, Ed. Meridiane, 1996; Jacques Attali, *Bruits. Essai sur l'economie politique de la musique*, Paris, P. U. F., 1977.

3 François Fejto, *Histoire des democraties populaires*, 2 voi., Paris, Ed. du Seuil 1979; François Fejto, Ewa Kulesya-Mietkowski, *La fin des democraties populaires. Les chemins du post-communisme*. Paris, Ed. du Seuil, 1992; Hannah Arendt, *Le systeme totalitaire*, Paris, Seuil, 1972.

România și Uniunea Europeană 121

a unei chichițe avocațești (performanță, și ea, stimabilă). Incursiunea filologico-juridică pregătește, de fapt, chenarul în care ulterior vor veni să se așeze fapte de o cruzime pe cât de inventivă, pe atât de halucinantă. În acest fel, masacrarea armenilor - pentru intrarea căreia în conștiința universală prozatorul Franz Werfel făcuse mai mult decât mulți dintre istorici -, ori incredibila strategie anihilatoare a lui Pol Pot (știută mai degrabă din filme precum *Killing Fields* decât din istorii sistematice) ajung să-și ocupe locul una lângă alta, într-un sertar al ororilor. Chiar și atât este redutabil fiindcă, alinate unul după altul, genocidele părăsesc statutul de excepții atroce, dezvăluindu-și caracterul repetitiv și permițând studierea mecanismelor care le generează, eventual și a celor care le pot împiedica.

Ceea ce urmează nu este altceva decât o pedagogie a ororii. Într-adevăr, trecerea în revistă a diferitelor genocide care au populat secolul al XX-lea se constituie în sine, fără apelul la vreo retorică specială, prin simpla înșiruire analitică, într-o pledoarie la moficierea ordinii care permite asemenea atrocități. Stilul lui TERNON, calm și metodic, conferă realităților evocate exact aparența de distanțare apropiată de care era nevoie pentru ca cititorii să nu rămână insensibili. Nici o clipă narațiunea nu devine neutră, deși echilibrul analitic se păstrează pretutindeni. Iar tabloul astfel obținut este covârșitor.

Yves TERNON nu dorește o exhibare a mizeriei umane de dragul exhibării. Cartea lui este un puternic semnal de alarmă adresat umanității în numele unor convingeri care depășesc sfera democratismului, a liberalismului sau a altei ideologii. Ea ilustrează o platformă care este cea a bunătații umane dintotdeauna, fie că ea a făcut apanajul creștinismului, a utopismului egalitar ori a oricărui alt mod de gândire. Tocmai de aceea nu poate fi trecută cu vederea

122

Ovidiu PECICAN

de nimeni dintre cei cărora valorile esențiale ale umanității nu le sunt indiferente.

Într-o asemenea desfășurare, cum este cea din Statul criminal, scena narativă se împarte între călăi și victime. Ultimele stărnesc, fără dubiu, compasiunea, iar sentimentul lectorului participativ atinge pe alocuri intensități

semnificative. În acest punct nu te întâmpină nici o ezitare: dacă ai inimă, nu te poți situa decât de partea celor ce suferă. Și încă numai pentru vina că s-au născut într-o anumită cultură, că au o anume culoare, că subscriu valorilor unei religii anume. Crima pe care o proiectează genocidul este una radicală, împinsă în afara oricărei mediocrități prin măsurile de natură cantitativă și calitativă; dar în primul rând este astfel prin proiectul însuși. Nu te poți împiedica să te gândești la demersul anarhist, în care crima era la fel de oarbă. S-ar zice că statul care plănuiește și practică genocidul nu este decât un aparat în care anarhiștii și-au găsit structura reprezentativă. Asta ar însemna însă o forțare a conceptelor, anarhismul consecvent cu sine respingând însăși ideea unei organizări de tip statal. Cei care populează structurile unui stat genocidar ar putea fi mai cu temei descriși drept anti-anarhiști cu mobiluri etatiste și metode... anarhice, căci motivația acțiunii lor este tocmai întărirea unui anume tip de stat, de obicei etnocratic (dar nu numai, câtă vreme genocide se înfăptuiesc și în numele religiei sau al unei ideologii laice) prin apelul la proiectul sinistru al „curățirii etnice”. În cadrul acestuia „vina” victimelor se referă la faptul însuși de-a exista. Altfel spus, o asemenea „inginerie” vizează însăși corectarea naturii, a Ființei, a operei lui Dumnezeu. În oricare cheie de lectură am citi politica genocidară, ea își dezvăluie îndată caracterul de întreprindere împotriva ordinii firești a lucrurilor. Prin faptul astfel constat, genocidul se recomandă oricărei Românie și Uniunii Europene

123

priviri oneste ca aberant, fără noimă, inducător de dezordine ontică, trebuind stărpit fără întârziere ca fapt ce aparține ordinii demonice dezvăluite odinioară de Dostoievski (în *Demonii* sau *Posedații*, cum s-a mai tradus uneori).

Surpriza, de astă dată, este să constăți că dacă nu e întotdeauna mare lucru să ții sub control, la marginea societății, anarhismul în expresiile lui concrete, este întotdeauna foarte greu să te debarasezi de anti-anarhiști anarhici din fruntea statelor. Au trebuit, cel mai adesea, războaie care au costat enorm în termeni umani și de valoare materială pentru a scăpa de un Hitler, un Pol Pot, un Miloșevici. Or, o constatare de acest fel e suficientă pentru a arăta că marile pericole sociale nu provin neapărat dinspre grupuscule marginale, cât mai ales dinspre cei în mâinile cărora se află puterea și care sunt, prin urmare, mult mai dificil de controlat.

În tragedia genocidară statul este deci cel care ocupă locul protagonistului. Este realitatea dură pe care o exprimă Yves Terson încă din titlu. Punând acest accent, autorul întreprinde mai mult decât o simplă punere la punct. El demolează un întreg mit, persistent în istoria ultimelor secole, deși Friedrich Nietzsche prevenise asupra lui încă în a doua parte a secolului al XIX-lea. Da, statul este un moloh care macină viețile oamenilor. Într-o pagină a cărei expresivitate nu s-a risipit încă, filosoful german atrăgea atenția că „Starul e cel mai rece dintre toți monștrii reci. [...] Distrugătorii au întins capcane mulțimilor și le-au dat numele de state; ei au atârnat deasupra lor o sabie și-o sută de pofte. [...] Statul e locul unde toți sunt otrăviți, și buni, și răi; statul e locul unde lenta sinucidere a tuturor se numește

124

Ovidiu PECICAN

«viață»"1. În această lectură, ciudată prin satanizarea statului la un anticreștin notoriu ca autorul Anticristului, protagonistul încununat de dammare, este realmente eroul unui scenariu tragic. Ca acolo, el se face vinovat de hybris, drept care consecințele sinistre sunt de neocolit. Este interesant să constăți cât romantism antichizant străbate viziunea nietzscheană asupra statului. Întrebarea clasică de-acum - la ce bun statul mai curând decât nimic? - persistă până astăzi, iar inginerii sociali, politologii, filosofi și diferitele categorii de tehnocrați încearcă să îi răspundă în continuare, din unghiuri diverse. Libertarienii, de exemplu, sunt de acord să critice excesul de statalitate și să considere ilicit amestecul statului în sectoare care nu îl privesc (unul dintre ele ar fi repartitia bunurilor). Dar formularea de acuze la care conduce demersul lui Yves Terson este, dintr-un anumit punct de vedere, mai radicală chiar decât accentele libertariene. Conform acestora, nu există nici un impediment teoretic în calea restrângerii monopolului licit al violenței dintr-o societate, pe care îl deține statul. Poliții private, cetățenești, organizate de societatea civilă, ar putea, se spune, măcar la fel de bine asigura protecția cetățenilor, ordinea internă și siguranța socială. Dar interogația din Statul criminal privește practic înseși funcțiile cărora este chemat să le răspundă acest monopol și vorbește despre altceva. La urma urmei, într-un stat minimal unde polițiile private au preluat parte din funcțiile tradiționale referitoare la pază și represiune riscul genocidar poate fi la fel de ridicat ca într-un stat obișnuit. Dacă decizia de a folosi forța legitimă împotriva unei întregi etnii este luată, aparatul poate fi la fel de „eficient” în ambele cazuri. Or, asta vrea să spună că reflecția trebuie, într-adevăr, îndreptată înspre

1 Friedrich Nietzsche, *Așa grăit-a Zarathustra*. O carte pentru toți și nici unul, București, Ed. Humanitas, 2000, ed. a II-a, traducere de Ștefan Augustin Doinaș, p. 97-98.

România și Uniunea Europeană

125

prevenirea etnocentrismului la nivelul doctrinelor asumate la nivelul statului.

Experimentul comunist - definit de clasicii marxism-leninismului ca internaționalism proletar și conceput în termenii unei solidarități frățești - a eșuat și pe aceste linii. După visul de aur al universalismului renascentist și după cosmopolitismul proiectat de iluminism - amândouă eșuate doar parțial, grație protecției „naturale” pe care le-o oferea aplicabilitatea limitată în esență la sfera elitelor educate - comunismul a compromis din temelii proiectul anti-Babel, menit să redea umanității deplina ei dimensiune universală, dincolo

de barierele lingvistice și culturale. S-ar părea că doar globalizarea adusă de progresele tehnicii computeristice din cealaltă parte a lumii este în măsură să relanseze speranța că barierele, tabuurile și suspiciunile culturale ar putea fi depășite printr-o conectare la circuitul global. Această emancipare, care stârnește temeri naționalismului, rasismului și confesionalismului de pretutindeni, se poate realiza printr-o adăugare de identități, și nu prin opțiunea identitară concurențială, ba chiar exclusivistă. Cu alte cuvinte, poți fi și român, și european, și creștin ortodox fără ca între aceste calități să se stabilească raporturi de reciprocă excludere. În funcție de asemenea opțiune strategică, în dreaptă consecință, și riscul genocidar va scădea, căci alteritatea etnică și confesională vor înceta să mai fie privite drept inamicul prin excelență.

John McGarry și Brendan O'Leary au inventariat felurile în care, de-a lungul timpului, s-a încercat gestionarea conflictelor etnopolitice, fie ele latente ori declanșate. Luând drept criteriu de bază scopul urmărit de cei care le declanșează, cei doi autori văd ca posibile două huri de rezolvări: prin desființarea cauzei generatoare de conflict, adică a diferențelor etnoculturale, și prin

126

Ovidiu PECICAN

gestionarea crizei, deci prin tentativa de a asigura persistența diferențelor etnoculturale. În prima serie intră genocidul, expulzările, schimburile forțate de populație, asimilarea și secesiunea (dacă se recurge la ea în numele autodeterminării naționale). În cea de a doua sunt de menționat: controlul hegemonie exercitat asupra situației conflictuale, arbitrajul sau intervenția internațională, cantonizarea sau federalizarea și, în fine, divizarea puterii sau modelul consociațional. Cum se vede, în nici unul dintre cazuri cei doi autori nu au în vedere ceea ce poate apărea drept utopia - „iluministă”, pesemne, ca tendință, dar pedagogică în esență - a schimbării perspectivei tradiționale asupra celuilalt, deși aceasta s-ar produce, totuși, cu cele mai mici costuri. Să fim atât de sceptici asupra capacității umane de învățare și adaptare încât să merite să considerăm că am fi pentru eternitate prizonierii clișeelelor, prejudecăților ireductibile? Dacă ar fi așa, atunci modelul educației permanente, care a înregistrat atâtea succese reale, nu de propagandă, în țări precum Danemarca ori Marea Britanie ar trebui abandonat ca inefficient.

Până una-alta, o asemenea educație direcționată contra ideii de extincție a diversității umane și în sensul coexistenței corecte, dătătoare de șanse egale, cu aceasta, găsește în cartea semnată de Yves Ternon o însumare a cazurilor cele mai flagrante de genocid. Lipsesc de acolo, simptomatic - dar și deplin explicabil, datorită cronologiei strânse a evenimentelor, încă în desfășurare -, tristeile aporturi ale Europei de Sud-Est. Întâi de toate, finalul dictaturii românești, cu tot ceea ce s-a propus discuției publice sub eticheta de genocid ceaușist împotriva propriului popor. Au existat tentative de a lichida unele

1 J. McGarry, B. O'Leary (eds.), *The Politics of Ethnic Conflict Regulation. Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts*, Routledge, Londra - New York, 1993, apud Levente Salat, *Multiculturalismul liberal*, Iași, Ed. Polirom, 2001, p. 51.

România și Uniunea Europeană

127

triburi componente ale națiunii, cum s-a văzut în cazurile inventariate sub genericul „dosare africane”. Un pas mai departe l-a constituit, fără îndoială, tentativa lui Pol Pot de a-și epura masiv națiunea de straturi întregi de populație, considerate ostile sau nocive. Dar așa ceva, în diverse proporții, întreprinseseră anterior și Stalin, în URSS, și Mao, cu prilejul revoluției culturale. Ceea ce pare să fi inovat Nicolae Ceaușescu în raport cu predecesorii a fost tentativa sistematică de a-și înfometă și supune altor vicisitudini constante și cotidiene propriul popor în condițiile în care majoritatea zdrobitoare a comunității nici măcar nu se opunea în vreun fel politicii lui personale. Amenințarea cu extincția lovea deci în cvasitotalitatea locuitorilor României, scăpând de ea numai nomenclatura, beneficiara privilegiilor asigurate de Partid. Amenințând cu anihilarea și paralizia totală corpul social menținut sub presiunea unui bombardament ideologic continuu și a unui război al delațiunii și suspiciunii reciproce, reducându-l prin toate aceste mijloace la condiția de comunitate cvasi-sclavagistă, regimul dictatorial al cuplului Ceaușescu a produs un rău radical și constant care a fost pe drept cuvânt tratat ca genocidar. Această realitate, menită unei analize calitative de finețe, ce rămâne să fie întreprinsă abia de acum înainte, nu are nimic de a face cu dimensiunea cantitativă invocată în primele zile ale răsturnării sociale din 1989, când s-a spus că represiunea ar fi făcut zeci de mii de victime. Nu a fost așa, și este foarte bine. Cu toate acestea, chestiunea genocidului direcționat suicidal, către propria bază națională și socială, s-ar cuveni repusă în termenii politicilor dezastruoase care, prin efectele lor înregistrabile în timpi descompuși, puteau atinge aceiași parametri cu un genocid «clasic». În aceeași linie se situează și cazul care, tocmai în aceste zile, sensibilizează opinia publică internațională, cel al fostului președinte iugoslav Slobodan Milošević. Un

128

Ovidiu PECICAN

verdict care ar confirma acuza de genocid doar împotriva albanezilor, legitim, fără îndoială, nu ar aduce, totuși, ceva nou în cazuistica genului. Dar unul care ar extinde și confirma acțiunea genocidară și la nivelul comunității sârbe ar oferi, aproape sigur, o nouă bază de discuție pentru înțelegerea mai nuanțată a cazului românesc. Evidențierea caracterului dezastruos al politicii belicoase a lui Milošević inclusiv asupra sârbilor, prin desprinderea lor din marele circuit internațional, izolarea, înfometarea și supunerea la numeroase privațiuni

cotidiene ar putea sprijini înțelegerea dublelor efecte negative ale unei asemenea politici genocidare. Încercând spulberarea minorității, statul socialist centralizat obsedat de puritatea etnică pare că a tins să o realizeze chiar cu prețul sacrificării propriului corp național.

Și România, și Iugoslavia sunt țări relativ mici. Altfel spus, ele nu figurează printre protagoniștii prim-planului mondial. Nevoia de dominare a minoritarului exprimată prin toate mijloacele de statul totalitar de extremă stângă s-a convertit cu multă ușurință și fără un control eficient al organismelor și organizațiilor interne într-o armă letală îndreptată împotriva comunităților proprii. Cum a fost cu puțință așa ceva? Cred că explicația stă în aceea că, pornind de la un program statal comunist, întemeiat pe internaționalismul proletar, în care statele gravitând în jurul Moscovei reprezentau mai mult puterea acesteia în teritoriu decât interesele propriilor cetățeni, președențiile celor două țări nu au realizat niciodată fuziunea autentică cu comunitatea căreia, genetic, îi aparțineau. Naționalismul fluturat în diverse forme la București și la Belgrad era mai curând instrumentul cinic manipulat al legitimării acasă, în vreme ce discursul materialist dialectic și istoric, atâta cât era asumat de ideologia oficială, slujea de „lingua franca” în relațiile dintre partidele frățesti, legitimându-i pe lideri în România și Uniunea Europeană

129

ochii puterii „suzerane” a sovietelor care îi numise și îi susținea, fie și doar simbolic, prin umbra tancurilor proiectate pe pereții invizibili ai conștiințelor. În aceste condiții, străini de Moscova ca și de propria țară, deși legați indisolubil de amândoi acești poli, președinții din familia Ceaușescu-Miloșevici¹ au încercat dizidente față de ruși atunci când le-a venit la îndemână, în speranța unei libertăți de mișcare mai ample, dar nu și-au servit cu adevărat popoarele, sacrificându-le unor politici ale bunului plac, fie și până la limita supraviețuirii fizice a membrilor comunității². Programul în virtutea căruia și-au elaborat măsurile nu putea fi, în pofida oricăror declarații explicite, decât unul: traversarea spațiului ce-i separa, ca lideri aleși (și confirmați), prin mecanisme care măcar în aparență erau raționale, constituționale și oarecum democratice, în lideri charismatici, aclamați de mulțimi în lungi ritualuri de adulare colectivă.

Se poate cu îndreptățire pune întrebarea dacă trecutul românesc și cel sârbesc - ca să mă rezum doar la cele două cazuri invocate mai insistent aici - a conținut tentative de genocid care să fi creat precedentul de care avea nevoie gândirea statală autohtonă. Răspunsul este, în mod decis, nu. Secole de-a rândul, și românii, și sârbii au fost asupriți și mai curând expuși genocidelor virtuale decât în stare să le premediteze. Deportările vlahilor în Asia Mică de către

1 Sunt, desigur, și alți reprezentanți ai acestei familii: Todor Jivkov, notoriu prin măsurile luate împotriva turcilor din Bulgaria, Enver Hodja, liderul albanez dizident față de Rusia, însă mai stalinist decât ultimii ei lideri, Erich Honecker ș. a.

Știm acum că faimoasa cuvântare antisovietică a lui Nicolae Ceaușescu, prilejuită de invadarea Cehoslovaciei, a prefațat instaurarea dictaturii sale personale în România și declanșarea unei mini-revoluții în stil nordcoreano-chinez. Tot așa, ultima dizidentă ceaușistă în raport cu URSS, cea în a doua parte a anilor '80, a fost, de fapt, împotrivirea unui dictator stalinist m-ata politiciii de glasnost și perestmika a lui Gorbaciov.

Ovidiu PECICAN

130

unii împărați bizantini, avatarii sârbilor, ca și ai românilor sub turci și austrieci stau mărturie: pentru aceasta[^] Alte tradiție se cere interogată dacă dorim să accedem la înțelegerea acestor apogee ale acțiuni politice statale împotriva propriilor cetățeni. Este vorba despre moștenirea bTntină și, mai larg, autocratică neîngrădită pe «re etode sociale și politice au inclus-o în imaginarul care le-a ZdiL'scenariile de viață comunitară. Această tradiție nu a fost preluată doar de la Bizanțul imperial, dar și al teologilor (pentru care pe deplin lămuritoare raman demersurile lui Dionisie Pseudo-Areopagitu din Despre[^] ierarhia dMnă și Ierarhia terestra). Bxzanțul însuși aost asimilat de alte autocrații: cea a sultanilor de la Bosfo a tarilor moscoviți și chiar a țarilor roșu de după ^J^ul investirii divine nu a părăsit, paradoxal, minjle Serbântete ale liderilor politici, nici după revoluția din 17 Supă cele din perioada postbelică (puse în op-a sprijin armat sovietic) și nici măcar după cele din 1989. P drept, separarea reală a puterilor, democrația ă, ba chiar consociaționismul (ori alte soluții ale

lui Ștefan Rareș (1551-1552) și a

¹ Persecuția armenilor și a evreilor din vremea episcopului de Roman, Macarie, cronicar, însă și ideolog al purității ortodoxe în Moldova mijlocului de secol al XVI-lea, nu s-au ridicat la rangul unor genociduri. La fel, nici măsurile anticlericale și împotriva anumitor segmente ale populației moldovenești, pe care le-a luat Ion Vodă ceva mai târziu (1572-1574), nu au atins intensitatea, durata și caracterul concertat presupus de o asemenea încadrare. Deși a fost vorba mai cu seamă de a converti, a boteza, a anula diferența, fie și samavolnic, distincția se cere făcută. Vezi pentru discutarea acestor evenimente Maria Crăciun, *Protestantism și ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea*, Cluj-Napoca, Fundația „Cele Trei Crișuri” – Presa

Universitară Clujeană, 19%

2 Vezi Ovidiu Pecican, *Trom, Veneția, Ko'»«*,

europăană,

d . Pippidi,

Cluj-Napoca, EFES, 1998, passim pentru secolele XIII și XIV. Andre. pp

Anastasia, 2001 în partea

România și Uniunea Europeană

131

egalității de șanse interetnice) rămân pe mai departe de construit. În decantarea ideatică și politică pe care o asemenea construcție o presupune, reflecția lui Yves Ternon din Statul criminal apare ca o contribuție provocatoare și esențială. Să mulțumim așadar autorului, editurii franceze și Institutului European din Iași pentru șansa de limpezire pe care, printr-un efort conjugat, ne-o oferă.

BISERICĂ, GLOBALIZARE ȘI POSTISTORIE: ANTI-BABEL SAU ERĂ APOCALIPTICĂ?

Problema globalității a ocupat mintea umană încă din vremuri a căror amintire se păstrează cu o anume imprecizie. O imagine din Vechiul Testament a acestei globalități este arca lui Noe, oferind reprezentarea miniaturală și simbolică a universului terestru integral, redus la dimensiunile unei coji de nucă plutind pe valurile diluviului universal. O altă, de astă dată panoramând întreaga umanitate, este proiectul utopic și gigantic al turnului Babei, citit ca mărturie a hybris-ului care a cuprins omenirea, dar și a sancțiunii divine pe care a atras-o el. Oricum ar fi, partea de populație pământească care se revendică de la una dintre religiile abrahamice trăiește și astăzi în orizontul acestor repere deprinse prin frecventarea textului învățăturilor divine revelate, deci beneficiind de girul supremei autorități. Nu este de mirare că pentru cei mai mulți dintre noi - și îi las deoparte explicit pe adepții altor religii, de la cele sistematic structurate (buddhismul, jainismul, shintoismul etc.) până la cele mai umile rudimente de cargo cults, - imaginea globalității hic et nunc atrage după sine, aproape reflex, ideea păcatului uriaș ce se cere ispășit și căruia numai prin excepție îi poți scăpa (ca Noe), dar care târăște omul, fie și numai parțial, înapoi în dezordine (încurcătura limbilor fiind exemplul). O singură orărnă de globalitate perfectă îngăduie imaginarul religios Creștin, iar aceasta este Ierusalimul ceresc, unde cei aleși se

134

ale

Ovidiu PECICAN

îi în deplină armonie, sub domnia Mielului. Până deslul omului trece prin traseele meandrate l regăsirea lui în Cetatea Divină, invocată de l J m ^ și de Martin

(„Ein feste Burg ist unser Gott")

i totuși,

Rai Ș,

dintre alungarea din știnul autentic Biserica a^;n^v Lâpător și datator de n<^ ^t spiritual Si suflet cu acest reper e, într-o lume intrată, de putine decerni, tatr-o a comunicațiilor, care anulează cartate regu,™

”

ării> de ,a Alvin 70 ai secolului trecut

"«atiunea și meganarațiunea.

a inrgulu' *

România și Uniunea Europeană

135

câteva dintre experiențele atroce care au jalonat timpii din urmă (holocaust, gulag, conflagrații mondiale), unele dintre cele mai teribile provocări etice pe care ele le-au adus (donarea, viața în vitro, avortul în masă, euthanasia) ori detabuizările cele mai diverse (revoluția sexuală, feminismul, homosexualitatea, canibalismul) iscate de noua vârstă a omenirii s-ar înțelege mai bine de ce, în era de după bipolarismul războiului rece, în vremea confruntării liberalismului-democrat occidental cu fundamentalismele cele mai diverse, regulile jocului s-au modificat într-atâta. Și s-ar pricepe mai ușor, nu mă îndoiesc, de ce noua lume -aceeași, însă cu totul alta - le poate apărea atâtor oameni, instituții și biserici drept o amenințare satanică anunțând vremurile din urmă. Acest sentiment, de sfârșit al istoriei, l-au avut oamenii pentru prima dată cu mult timp în urmă și de atunci, periodic, cineva decretează iminența sfârșitului. De ce nu l-ar avea, atunci, chiar și gânditorii laici de toate felurile - de la Hegel la Kojève și, iarăși, la Fukuyama -, atât cei sumbri, cât și cei senini?

Nu este, desigur, totuna cu care dintre momentele istoriei primordiale se identifică era globalizării. Pe o scară a cataclismelor care au marcat devenirea ființei umane, între izgonirea din Rai, Potop, amestecul limbilor și apocalipsă catastrofele se pot ordona în multiple feluri. Unele încep istoria terestră a umanității (pierderea paradisului adamic, arca lui Noe), altele o încheie (diluviul, Armageddonul). În ordinea gravității, episodul Babei pare, totuși, cel mai suportabil. Ca dovadă, omul a găsit mijloacele de a depăși pluralitatea lingvistică și culturală, ba chiar și pe cea rasială, făcând din multiculturalitate și interculturalism o adevărată ideologie. Asemenea situații nu simplifică, totuși, situarea momentului actual într-o paradigmă dintre cele oferite de creștinism. Se prea poate ca disputele legate de calificarea globalizării să continue

136

Ovidiu PECICAN

îndelung, căci nimic dintr-o istorie încă în curs nu permite concluzii definitive. Oricum s-ar califica însă etapa de față, în termenii modelului biblic ea poate cu ușurință apărea ca una dintre crizele care zguduie din temelii

așezarea stirpei umane în lume. Or, din acest punct de vedere, nu se greșește deloc. Presimțirea unui alt fel de om și umanitate a apărut deja la sfârșitul secolului al XIX-lea, în opera lui Friedrich Nietzsche. Dar ea a devenit un adevărat program ideologic abia în al doilea deceniu interbelic, odată cu deformarea ei de către naziști și, prin enunțul comunismului legat de formarea unui om nou, a străbătut aproape întreg secolul al XX-lea, până în 1989. Și dacă atât extremismul brun, cât și cel roșu au apus, cel puțin în linii mari, aceasta nu înseamnă că ideea însăși a unei noi umanități ar trebui sau ar fi fost deja eradicată. Ea răsare dintr-o direcție de unde nu o aștepta nimeni: dintr-o alianță a liberalismului și a democrației cu saltul tehnologic. Iar eroul care rezultă din ecuația menționată este un om nou de un tip mai curând tehnic și aplicat decât unul proiectat pe fundal metafizic. Dimpotrivă, sub aspectul spiritualității sale, acest nou locuitor al planetei - tot mai familiarizat cu noile mijloace de comunicare rapidă, mobil sub raport profesional și înarmat cu cunoașterea cel puțin a unei limbi de circulație internațională - conturează un nou drum către religie și biserică, iar acest lucru nu poate fi decât previzibil într-o epocă tensionată acut de violența schimbărilor și popularea spațiului mediatic de tot mai multe zgomote și imagini. Efectul obținut din încălcarea și suprapunerea acestora, opus ordinii ecologice și frizând haoticul, bruiatul, nu poate decât aliena sau frustra o majoritate umană care, chiar și în aceste condiții, rămâne, totuși, în primul rând beneficiara progresului tehnologic. A cere, în aceste condiții, o întoarcere la simplitatea și dulceața naivă a vieții de odinioară, predicând împotriva dezvoltărilor ce vin cu o

România și Uniunea Europeană

137

forță demnă de o analiză lucidă, luând partea paseismului, tradiționalismului sau a altor poziții ideologice legate de ceea ce a fost odinioară înseamnă să ignori faptul că nimic din ce a precedat aceste vremuri nu a fost aidoma lor. Fiindcă nu trebuie confundată paradigma mitică și realitatea istorică, oricâte trăsături comune esențiale ar mărturisi ele. Un demers mult mai eficace și, la urma urmei, mai onest - câtă vreme naturismul a fost inventat de o modernitate în curs de desacralizare, el netrebuind confundat cu refugiarea din fața lumii, în solitudinea pustiei, practică de monahismul incipient cu mult înainte - ar fi, dimpotrivă, tentativa de a înțelege mai profund natura noii crize care, evident, nu este neapărat una distructivă și finală, de tip apocaliptic, ci poate fi foarte bine una de creștere (tipul Babei). Ar fi absurd și dăunător să continui să iluminezi un lăcaș sfânt cu metode tradiționale, afumând în continuare prețioasele fresce și păstrând o ambianță inutil premodernă, când folosirea pe scară largă a electricității își permite efecte infinit mai benefice, mai salutare, atât pentru conservarea picturii parietale, cât și în ce privește vizibilitatea interiorului. Globalizarea, ca și așa-zisa postistorie -înțeleasă ca o depășire a micilor istorii locale, zonale și continentale ori, pur și simplu, ca eră a dizolvării mitologiei progresului - implică dezvoltări care nu îngăduie versiunile vulgarizate ale Creștinismului. Dumnezeu nu mai poate fi confundat cu fundalul natural într-o lectură brutal simplificatoare a Bibliei și a tradiției patristice grevată de rudimente de rousseau-ism; ceea ce nu înseamnă, firește, nici că ar trebui înțeles ca un hiperagregat ultraperformant născut dintr-o imaginație tehnologico-cibernetică alimentată de vulgata science fiction (vezi, mai recent seria filmelor americane Matrix și Matrix reloaded). între astfel de extreme, Bisericii creștine îi rămâne, totuși, la dispoziție un câmp vast de posibilități care pot recupera, cu măsură, atât

138

Ovidiu PECICAN

dimensiunea naturalului, cât și pe cea tehnologică. Este notoriu cazul unui cardinal al bisericii occidentale care și-a confecționat un site pe internet, o pagină web, „inven-tându-și” o... eparhie virtuală. Succesul a fost redutabil și, dacă este de discutat în ce măsură practica confesiunii prin intermediul poștei electronice este de încurajat, în orice caz asistența sufletească într-o asemenea formă mediată este, mi se pare, preferabilă absenței totale a acestei componente a relației dintre Biserică și credincioși. Îmi permit să atrag atenția, totodată, că adoptarea noilor limbaje, a posibilităților tehnice de tipul computerului conectat la internet, a telefoniei mobile ori a videotecii nu contravine cu nimic doctrinei religioase creștine și nu este o garanție în sine nici pentru prezervarea neștirbită a acesteia, dar nici pentru un eventual aggiornamento. Numai mediile de comunicare se schimbă, diversificându-se și permițând o abordare plurală, mai nuanțată, o prezență mai susținută a componentei spirituale în viața unei omeniri asaltate de radicalitatea noului cel mai recent. Această sarcină survine, o spun din nou, în contextul unei intrări tot mai largi și mai profunde în legătură a oamenilor din cele mai îndepărtate regiuni ale pământului, ca și din unele mai apropiate. Natura acestei interrelaționări poate fi înțeleasă mai pregnant dacă se va ține seama că, pentru a trimite un bilețel de două cuvinte colegului din biroul alăturat, internetul va purta în numai câteva secunde mesajul meu, prin intermediul serverelor și al modemurilor, peste ocean, în SUA, și înapoi. O asemenea anulare, practic, a distanțelor fizice, simultană cu păstrarea acestora în afara spațiului virtual mediat de computere, creează un contrast caracteristic mediului în care, tot mai mult, ne mișcăm. Ceea ce știința explică în convenția ei specifică, religia poate citi cu ușurință ca pe o restituire a dimensiunii magice a universului, odinioară pierdută și regretată, care revine însă

România și Uniunea Europeană

139

cu forță astăzi. Coprezența se asortează, în acest meniu, cu solitudinea, iar meditația scrisă ori vorbită la microfonul atașat computerului, într-o așa-numită cameră de chat, se convertește instantaneu în acțiune și invers. Trebuie astfel înțeles că, tot mai mult, omul epocii noastre este individul imobilizat în fața ecranului, simultan cu

alte miriade de inși asemenea lui, angajați în mari schimburi de idei, în tranzacții comerciale de anvergură, în operațiuni financiar-bancare, în creații artistice și chiar în războaie simbolice ori reale. Dacă este lucidă și angajată în misiunea ei de veacuri, Biserica lui Hristos pur și simplu nu poate neglija, dintr-un reflex de autoapărare ori dintr-o prudență excesivă, enormul câmp care i se deschide în față.

În aceasta cred că ar consta principala provocare adusă de globalizare și de fenomenele istorice conexe ei: că delimitează o criză din tulpina căreia crește, tulburător, viitorul complex și imprevizibil la modelarea căruia Biserica este chemată să participe din plin.

BIBLIOGRAFIE:

1. Bauman, Zygmunt, Globalizarea și efectele ei sociale, București, Ed. Antet, 1999;
2. Bauman, Zygmunt, Modernitatea lichidă, București, Ed. Antet, 2000;
3. Berger, Peter L., Luckmann, Thomas, Construirea socială a realității, București, Ed. Univers, 1999;
4. Bull, Malcolm (ed.), Teoria Apocalipsei și sfârșiturile lumii, București, Ed. Meridiane, 1999;
5. Gardels, Nathan, Schimbarea ordinii globale văzută de marii lideri ai lumii, București, Ed. Antet, 1998;
6. Giddens, Anthony, Consecințele modernității, București, Ed. Univers, 2000;
7. Elliot, Anthony (ed.), Freud 2000, București, Ed. Antet, 2000;
8. Levinson, Paul, Marshall McLuhan în era digitală. Ghid al mileniului informațiilor, București, Ed. Incitatus, 2001;
9. Zumthor, Paul, Babeii sau nedeșăvârșirea, Iași, Ed. Polirom, 1998;

-II-

EUROPA ÎNTRE RESPINGERE ȘI ATRACȚIE

ORTODOXIE ȘI... AVANGARDĂ?

ROLUL BISERICII ÎN INTEGRAREA

EUROPEANĂ A ROMÂNIEI

Înalt Prea Sfinția Voastră, Distingeți Profesori și Studenți, Onorat auditoriu,

Invitația cu care mă onorați astăzi este o premieră în cariera mea profesională. Deși în câteva dintre cărțile pe care le-am publicat cultura română medievală produsă în slavonă de scriptoriile monastice și ecleziastice ortodoxe ocupă un loc central, nu am avut încă prilejul să mă adresez unui public alcătuit, cum este de astă dată cazul, din oameni al căror orizont spiritual s-a format în zarea Bisericii Răsăritene. Faptul are o semnificație specială pentru mine cu atât mai mult cu cât el se produce în reședința principilor ardeleni și în locul unde proiectul unificării românilor s-a împlinit deja de două ori în decursul istoriei (la 1600 și 1918). Paradoxal sau nu, cele două realități - cea a principatului transilvănean calvin și cea a unificării noastre naționale - se întâlnesc pentru a semna că în spațiul nostru se conturează o realitate complexă și nuanțată sub raport etnic, lingvistic, cultural și religios care, nu o dată, îmbracă forme politice pe măsură. Ceea ce sare în ochi, Șădar, în cazul expres al Transilvaniei, pare să fie o anume ȳgăție și densitate a formelor de existență comunitară. Ea

144

Ovidiu PECICAN

se împlinește uneori contrastiv, alte ori se afirmă complementar, armonios. Dar, într-o asemenea abordare, oare Ardealul nu este tocmai o imagine, la o scară mai redusă, a însăși Europei? Unitatea continentală care ne conține este, și ea, o aglomerare de neamuri, limbi, tradiții culturale și opțiuni religioase a căror simplă enumerare poate da serioase bătăi de cap. S-ar părea, deci, că situarea noastră în acest punct al geografiei terestre ne conferă un nesperat atu, facilitând înțelegerea unui context geopolitic în rapidă modificare, dar în configurarea căruia fiecare dintre elementele pe care le-am pomenit contează în mod semnificativ.

Cu toate acestea, România se află într-o poziție vădit marginală în jocurile de putere și chiar în calculele comunitare și, în pofida celor câteva succese reale - cel mai vizibil fiind obținerea retragerii vizelor pentru cetățenii români care vizitează spațiul Schengen -, mai avem încă de făcut niște pași până la acceptarea noastră ca parteneri cu drepturi și răspunderi egale. Avantajele istorice, cum este cel pomenit mai înainte, al regăsirii la noi acasă a unei situații atât de specific europene, cele strategice (România văzută ca spațiu de stabilitate), culturale ori de altă natură sunt, din păcate, insuficiente deocamdată pentru o integrare rapidă în Comunitatea Europeană. Acest lucru se datorează nu numai aspectului de club select al celor bogați pe care îl are, mai mult sau mai puțin, în momentul de față, Occidentul, ci în primul rând, să o spunem deschis, lipsei de performanțe economice din ultimii treisprezece ani de istorie. Acolo unde criza bântuie, stabilitatea însăși este potențial periclitată, iar factorii de risc trebuie luați în calcul. În opinia mea, incapacitatea noastră de a ne desprinde de

tipul de economie controlat de stat provine, în bună măsură, din ezitățile clasei politice de a se desprinde de trecut, din temerile în fața unui viitor necunoscut ale

România și Uniunea Europeană

145

dirigenților noștri și din voința, deloc inocentă, de a întârzia înnoirile legislative care ar putea crea un cadru mai prietenos de manifestare pentru libera inițiativă. Cu toate acestea, la presiunea Uniunii Europene, a Statelor Unite ale Americii, ori a unor instituții internaționale de tipul Fondului Monetar Internațional, dirigenții care s-au succedat până astăzi la conducerea țării au fost siliți adeseori, indiferent de opțiunea lor politică, să facă pași semnificativi în direcția dorită de majoritatea cetățenilor țării noastre. Iată de ce, chiar și așa, ezitantă și incompletă cum s-a dovedit, tranziția postcomunistă și reforma economică din România au modificat în bine situația țării, angajând-o treptat pe făgașul mai decis al unei evoluții de tip democratic. Și chiar dacă mai este o cale de străbătut până la instaurarea deplină a statului de drept și la noi - să ne gândim doar la lipsa flagrantă de neutralitate a justiției în atâtea cazuri -, direcția de avans este cea bună, dătătoare de speranțe pentru viitor. Este limpede că, astfel stând lucrurile, oricât de performanți ar fi miniștrii noștri de externe, ori negociatorii șefi cu Uniunea Europeană, lucrurile nu pot înainta numai prin efortul lor personal, precum și prin cel al entourageului lor profesional, într-o manieră voluntaristă. Chiar dacă diplomația noastră ar fi integral genială, ea tot nu ar putea schimba rapoartele de teren ale experților occidentali. Ceea ce se cere modificat în bine este, prin urmare, în mod evident, realitatea însăși, iar pentru aceasta trebuie voință politică, pricepere practică și conlucrare în diverse forme a tuturor membrilor societății.

Înainte de a dezbate însă chestiunea modalităților concrete prin care societatea civilă și, împreună cu ea, Biserica Ortodoxă însăși, ar putea, în opinia mea, accelera ^trucătva transformarea benefică pe care o așteptăm, nu este inutil, cred, să precizez, pentru cei cărora le apare ca

146

Ovidiu PECICAN

mai puțin clară, necesitatea, afirmată de toate forțele politice ale țării, de a ne integra în macrostructura asamblată de la ultimul război încoace, de unele dintre statele occidentale. Două războaie mondiale, stârnite de problema litigioasă a resurselor din bazinul Ruhr și de pretenția concurențială a Franței și a Germaniei de a le gestiona în exclusivitate, au produs cele mai redutabile catastrofe din istoria Europei. Cu doar jumătate de secol înainte, în plin veac al XDC-lea, ea era cea care decidea în cele patru colțuri ale lumii. După cele două conflagrații - interpretate de unii istorici ca adevărate războaie civile europene -, atât învingătorii, cât și învinșii de pe continent s-au regăsit profund secătuiți și într-o poziție deopotrivă subalternă. Întăietatea a revenit de acum încolo Statelor Unite ale Americii, până în 1989 la concurență cu URSS, iar ulterior, în ultima decadă, fără concurență. O situație de asemenea natură trebuia, prin forța lucrurilor, să provoace spiritele luminate ale Europei să caute o nouă soluție. Aceasta a fost încheierea unui acord franco-german de gestionare în comun a resurselor din bazinul Ruhr, instituirea unui control comun asupra forței atomului în Occident și înființarea unei piețe comune. În acest fel s-au pus bazele unui spațiu economic care a transformat Vestul într-o zonă de prosperitate care a fost și una de libertate. Abia căderea comunismului în cursul anului 1990 a accelerat procesul de integrare al Europei, adâncindu-l, totodată, prin încheierea tratatelor de la Maastricht care, la apariția Uniunii Europene; un pas înainte față de piața comună, pentru că, de astă dată, integrarea privea și valorile civice, drepturile omului și administrarea teritorială. Acordurile Schengen, care vizau instituirea unui spațiu comunitar unic, dizolvând, într-un anume sens, granițele statelor naționale, și transformându-le în parteneri în cadrul unei singure supraentități, ca și intrarea în vigoare

România și Uniunea Europeană

147

a „zonei euro”, deci a unui teritoriu care cuprinde o pluralitate de state unde moneda unică europeană se află la ea acasă au condus această evoluție până la pragul la care se afla ea astăzi. După discuțiile de la Nisa, de anul trecut, Uniunea Europeană se află actualmente în pragul unor mari decizii politice. Ea a dat în lucru deja un proiect de constituție comunitară și discută amplu despre reformarea radicală a instituțiilor comunității. Anul 2004 s-ar putea să aducă în acest plan o regândire a realităților europene în termeni mai apăsători politici. Se vorbește despre o instituire a președinției Europei, dar trecerea la opțiunea politică pentru o conducere unitară este posibil să mai întârzie, din cauza orgoliilor naționale și a ezitărilor de a delega părți din suveranitatea națională, atitudini care au ieșit cu claritate la suprafață în timpul referendumurilor organizate pe țări pentru a se consulta populațiile cu privire la viitorul uniunii.

Dacă națiunile ezită sau resping, de-a dreptul, acest proces, de ce ar dori politicienii europeni o asemenea înfăptuire? Răspunsul este simplu și vizează concurența altor zone ale lumii (precum SUA, dar și Japonia, Coreea, China) la întâietate economică și politică. În fața perspectivei marginalizării, Europa nu are, practic, de ales, ci este silită să se străduie din răspuț să țină pasul. Cum România, la rândul ei, nu este o insulă izolată în mijlocul vreunui ocean, se înțelege de ce singura opțiune responsabilă este în favoarea Uniunii Europene. În această conjunctură febrilă, în cursa dezlănțuită de economiile performante și de politicile care le exprimă, noi suntem - nu ezit să o spun - o... margine a marginii. Acest fapt a devenit pe deplin vizibil, de la ezitățile cu care apar investitorii străini - creatori de locuri de muncă - în părțile noastre, până la operațiunile mafioate pe scară mare ce pot fi constatate aproape zilnic în țară, prin simpla citire a presei.

Ne putem permite să devenim o simplă piață a forței de muncă prost plătită, un loc al tuturor reziduurilor, al experimentelor nelimitate de nimic instituite de marea finanță internațională? Avem dreptul să amanetăm destinele copiilor și nepoților noștri pentru un mic aranjament efemer, chiar dacă profitabil, cu grupurile de influență locale, averse de putere, însă lipsite de legitimitate? Vă răspund că nu!

Lucrurile s-au inversat astăzi: patriot nu este cel ce se declară astfel, ci numai acela care face un pas concret pentru a înfăptui declarațiile sale. Patriot este, în contextul dat, cel care ajută la scoaterea țării din marasmul economic și politic, inserând drapelul nostru în rândul celorlalte stindarde ce compun Uniunea Europeană. Vom fi lipsiți de capacitatea de a ne decide politica externă? Aș spune că în nici un caz la fel de mult ca în timpurile sclaviei noastre disimulate față de URSS. Va suferi armata noastră transformări dramatice? Nu mai mult decât armatele oricărui alt stat european, însă suficient pentru ca tinerii români să nu mai dezerteze și să nu se mai sinucidă de disperare. Politicienii noștri vor fi obligați să adopte un discurs mai sobru și să se adapteze într-o mai mare măsură rigorilor dialogului politic european? Aștept cu nerăbdare clipa când demagogii vor fi siliți să își modifice, fie și în parte, năravurile, devenind mai cumpătați, mai eficienți, mai demni.

Există, așadar, pe planul vieții interne din țara noastră, două obstacole majore în calea integrării europene: voința politică ezitantă, contradictorie, emanând de la o clasă politică duplicitară și, în mare măsură, interesată doar de propriile ei jocuri, și, în al doilea rând, prăbușirea economică. În opinia mea, Biserica - și mai cu seamă cea Ortodoxă, ca fiind cultul cu cea mai mare răspândire în

România și Uniunea Europeană

149

România acestor zile - poate face mult pentru schimbarea acestui peisaj dezolant.

Sub raport politic, nu cred că ar fi chemarea Bisericii aceea de a lua parte la puterea politică. Toată moștenirea bizantină, de care s-a făcut caz adeseori, pe bună dreptate, s-ar cuveni, sub acest raport reevaluată, acceptându-se acest dat al modernității care este laicitatea statului. Nu văd nici un motiv temeinic pentru care Biserica și-ar dori să revină pe ușa din dos în viața statală, la noi sau aiurea. Ceea ce a putut părea în secolul al XIX-lea o constrângere nedorită, este, de fapt, un prilej de reevaluare a propriei concepții despre câmpul de acțiune care îi revine Bisericii. Adevărata putere a organismului ecleziastic este, mi se pare, alta decât să stea alături de puternicii zilei, în orice condiții. Ca un corp social al preoției și monahilor care asigură legătura cu lumea divină, mediind - pe cât posibil - mântuirea și asigurând, în orice caz, consolarea sufletească în calea relelor și a greutăților, Biserica trebuie să regăsească, dacă nu se află deja pe ea, calea către cei mulți, împovărați, oropsiți. Locul ei este, cred, într-o vastă operă de asistență socială și de influențare decisivă a mentalităților în sensul redobândirii și menținerii viei a speranței. Totodată, slujitorii bisericii pot - ca să nu recurg la imperative - să restaureze, prin exemplu propriu, ca și prin predicile lor, cadrele etice creștine atât de afectate de evoluțiile gândirii și de cataclismele social-politice ale ultimului secol și jumătate. O reimpunere a moralității și responsabilității ca fundamente ale acțiunii umane ar contribui decisiv și la restructurarea scenei noastre publice, eliminând din arenă jucătorii neonești sau măcar mărginindu-le popularitatea.

Cred, pe de altă parte, că Biserica nu are de ce lăsa pe seama gândirii laice și a acțiunii politice și civice gestionarea integrală a dilemelor existenței terestre. Ea ar putea contribui la educarea oamenilor în spiritul acțiunii eficiente

150

Ovidiu PECICAN

îndreptate către fericirea individuală, familială și comunitară, propovăduind altruismul și ideea binelui personal și public.

Dacă există, totuși, la nivelul unora dintre slujitorii bisericii, o vocație care ar putea fi calificată drept politică, ea s-ar putea manifesta cu folos în actualele împrejurări ale procesului de extindere a UE înspre ecumena ortodoxiei. Ca una ce se împărtășește de la spiritul supranațional și transstatal moștenit de la ortodoxia bizantină, Biserica noastră deține experiența unei gândiri care, pe unele coordonate ale ei, nu este deloc incompatibilă cu cea care alimentează proiectul european. Și într-un caz, și într-altul, discuția se poartă pe deasupra națiunilor, încercându-se o unificare dincolo de aceste identități (a nu se înțelege însă că în disprețul acestora!). Desigur, UE nu posedă viziunea teocratică a Bisericii ortodoxe. Dar aceasta din urmă poate evidenția, prin predica și acțiunea ei, câte ceva din individualismul liberal și democratismul unificării europene, ca una ce nu este străină de interesul față de valorile persoanei și ale insului uman care alcătuiește comunitatea religioasă. Biserica ortodoxă nu este numai obediență ierarhică, ea a explorat și a permis și afirmarea unor personalități care nu ocupau locuri de frunte în ierarhia stabilită (mă gândesc la unii dintre marii teologi și marii duhovnici de până astăzi). Totodată, ea și-a forjat, încă din vechime, instrumentele care permiteau abordarea și rezolvarea problemelor prin recursul la foruri de decizie colectivă, unde vocile tuturor contau în strădania de armonizare și de obținere a unei soluții. Așadar, dacă în cadrul Bisericii Ortodoxe se va face simțită mai profund strădania de a valoriza acele tradiții care o fac compatibilă cu Europa contemporană, ea va putea deveni un factor înaintemergător al integrării României în UE și, de fapt, al

România și Uniunea Europeană

151

ameliorării calității vieții noastre, atât în sens material, cât și spiritual.

Nu trebuie uitat că posedăm un potențial uriaș, încă nepus în valoare. Două - dacă nu trei - dintre „Europele” de odinioară au pornit din Răsărit. Aventura macedoneană a lui Alexandru cel Mare, care a redimensionat spiritualitatea Lumii Vechi, purtând-o pe meleaguri îndepărtate și somând-o să se redefinească, a pornit din Balcani, modelând pentru tot restul istoriei imaginarul european. Cât despre experiența Bizanțului, el a fost, practic, Europa vreme de un întreg mileniu (din vremea lui Constantin cel Mare până la 1453). Până astăzi, Imperiul Roman de Răsărit rămâne imprimat în conștiințe ca fiind expresia statală a Bisericii Răsăritene, a duhului ei. Se poate spune orice în legătură cu aceste odisei, cea macedoneană și cea bizantină, dar nu că ele nu au fost esențiale pentru formarea Europei. Stăpâniți de o anume îngustime de vederi, am putea încerca astăzi - așa cum mai fac unii gânditori occidentali - să negăm anvergura și importanța acestor saga pentru reliefurile actualei Europe. Dar luciditatea ne obligă să părăsim euforia și să înțelegem că, așa cum Europe au fost și cele, imperialiste și chiar intolerant-agresive, ale lui Napoleon și Hitler, tot Europe au fost și cele amintite anterior. Lor li se adaugă - deși este prea devreme pentru un bilanț definitiv - proiectul utopic totalitar roșu. URSS a fost o moștenire distorsionată a despotismului țarilor, la fel cum a fost și o metamorfoză a comunismului marxist (născut în Occident și rămânând suficient de popular încă acolo). Dacă nu dorim ca aceste anti-Europe să redevină posibile, este absolut necesar să le privim lucid, să le analizăm și să le prevenim în viitor. Biserica Ortodoxă poate alimenta, în România, un asemenea efort de analiză, mcurajând dezvăluirea mecanismelor care au permis strălucirea ei bizantină, condiționările și limitele în care

152

Ovidiu PECICAN

această strălucire a avut loc, felul în care a supraviețuit în vremea comunismului cu strategiile ei desfășurate amplu între compromis și rezistență. Procedând astfel, ea nu se va rezuma să exerseze doar virtutea umilinței creștine, ci va pregăti responsabil și un viitor în care forța pe care o reprezintă să fie oferită din nou celor mai mulți dintre oameni.

Din acest punct de vedere, creativitatea Bisericii este foarte departe de a se fi epuizat. O vreme, în era luptei pentru investiție, ea s-a crezut menită să devină un organism suprastatal, deasupra capetelor încoronate nu numai prin situarea ei în raport cu Dumnezeu, ci și în planul secular. Experiența bizantină arată, și ea, că Biserica a experimentat calea secundării statului până la cvasi-su-prapunerea inextricabilă cu acesta. După căderea Imperiului creștin de la Bosfor, în vremea dominației otomane, ierarhii ortodocși au devenit adevărați conducători ai popoarelor creștine supuse nu numai în ordine ecleziastică, ci și într-o perspectivă politică, ținând, într-un anume fel, locul unei statalități proprii. (Dar acest fapt s-a petrecut și în Occident, mai devreme, pe când, în evul mediu, fărâmițarea feudală permitea câte unui înalt prelat să joace și rolul prințului laic ce domina un teritoriu). Astăzi, provocarea pare să fie, cu adevărat, nu aceea de a se constitui într-un contra-stat ori un anti-stat, ci într-un segment coerent, viguros și vital al societății civile, contribuind la adâncirea libertății interioare și sociale a fiecăruia dintre noi și la îmbunătățirea vieții noastre, a tuturor, atât spiritual, cât și organizatoric. Rolul care i se propune în zilele noastre Bisericii, nu este cu nimic mai puțin important decât cele dinainte. El are avantajul, față de modelele anterioare, că ia în seamă în termeni realiști mutațiile istorice care au modificat radical cadrele de desfășurare ale existenței individuale și colective din stricta contemporaneitate.

România și Uniunea Europeană

153

Raporturile cu puterea laică, oricare ar fi ea, democratică sau totalitară, nu pot fi determinate, în acest spirit, decât de redefinirea de către Biserică a propriului loc în societate. Dacă acest organism venerabil și, în același timp, animat de un suflu mereu proaspăt, va ști să își joace cartea, rămânând, în orice condiții, alături de mulțimea celor care îi dau consistența, atunci Biserica va fi și în viitor unul dintre pivoții societății. Dacă, însă, ea își va lega în continuare destinul de proiectul statal, cum acesta cunoaște chiar în ultimii ani o serie de redefiniri spectaculare, nimic nu garantează că organismul ecleziastic nu va deveni, pe parcurs, vetust, inactual, incapabil să identifice căile pe care poate ajunge la sufletele din turma pe care o păstorește.

Aceasta nu înseamnă că, în viziunea mea, Biserica ar trebui să se situeze cu tot dinadinsul pe o altă cale decât cea a statului. Atunci când acesta din urmă acționează în sensul slujirii intereselor proprii macrocomunități, nimic nu stă în calea colaborării. Însă atunci când corupția, inechitatea, iresponsabilitatea și ineficiența apar ca fiind principalele caracteristici ale guvernării, Biserica ar trebui să sancționeze, prin vocea ierarhilor săi, asemenea abateri de la dezirabil și acceptabil, străduindu-se prin toate mijloacele specifice să îndrepte intolerabila situație.

1111'

BIBLIOGRAFIE:

1. Adams, James, Următorul - ultimul război mondial, București, Ed. Antet, 1998;
2. Chelini, Jean, Histoire religieuse de l'Occident medieval, Paris, Ed. Hachette, 1991;
3. Duroselle, Jean-Baptiste, L'Idée d'Europe dans l'Histoire, Paris, Ed. Denoel, 1969;
4. Gardels, Nathan, Schimbarea ordinii globale, București, Ed. Antet, 1998;
5. Huntington, Samuel P., Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale. București, Ed. Antet, 1998;
6. Ică Jr., Ioan, Marani, Germano, Gândirea socială a Bisericii. Fundamente, documente, analize, perspective,

Sibiu, Ed. Deisis, 2002;

7. Kaldor, Mary, Războaie noi și vechi. Violența organizată în epoca globală, București, Ed. Antet, 1999;

8. Sa'id, Edward, Orientalism, Timișoara, Ed. Amarcord, 2001;

9. Vosgian, Varujan, Mesajul dreptei românești. Tradiție și modernitate, București, Ed. Nemira, 2001;

CELE DOUĂ ROMÂNII ȘI

SOCIETATEA DE SUPRAVIEȚUIRE.

STUDIUL DE CAZ

Tranziția de la comunism înspre, probabil, economia de piață își are punctele sale obligatorii de trecere, dar și, de la o țară la alta, particularitățile proprii. Acest lucru a fost relevat deja de unele analize, iar altele urmează să fie întreprinse de aici înainte. Cererile statelor din centrul și răsăritul Europei de a fi primite în Comunitatea Europeană ca membre cu drepturi depline au provocat experții la studiul tranziției în țările din această parte a continentului. Unele organisme comunitare ori fundații particulare au încurajat și chiar finanțat aceste abordări, ale căror consecințe concrete s-au văzut deja: nu toți solicitanții au fost acceptați în Uniune din primul val. S-a ajuns astfel la conturarea unui proiect al unificării pe etape și se vorbește despre o „Europă cu mai multe viteze”².

1 în acest context sunt de pomenit, de pildă, Bundeszentrale für Politische Bildung, care publică o colecție de analize politice, sociale, economice etc-ajunsă la un număr de circa patru sute de volume -, unde a apărut volumul colectiv coordonat de Werner Weidenfeld, Demokratie und Marktwirtschaft in Osteuropa, Bonn, 1995, Bând 329; Fundația Bertelsmann solicită analize anuale asupra stadiului integrării. Ulterior le publică în colecția „Strategies for Europe” sub titlul comun de Central and Eastern Europe on the Way into the European Union. Problems and Prospects of Integration, sub coordonarea aceluiași Werner Weidenfeld. Au apărut astfel rapoartele pe anii 1995 și 1996 la

2 Bertelsmann Foundation Publishers, Göttersloh.

Vezi Agenda 2000, <http://www.eurunion.org/legislat/agd2000/opinions.htm>.

156

Ovidiu PECICAN

Spre deosebire de experții străini, care au semnat analize pertinente asupra României postcomuniste¹, specialiștii români nu s-au dovedit la fel de grăbiți să aprecieze stadiul la care a ajuns propria țară pe calea integrării. Dintre cele câteva analize de ansamblu existente sunt de reținut ca notabile prin tentativa lor de interpretare a realităților într-o cheie generală doar două². Una e cea a lui Adrian Marino și a fost publicată în volumul de eseuri Politică și cultură sub titlul Cele două Românii. Aplicând României o grilă de analiză lansată în legătură cu Franța, Marino distinge între o Românie „reală, profundă, ceașizată și cea mitică, idealizată, naivă și sentimentală, rămasă la stadiul iluziilor și nostalgiilor, de o imensă bună credință”³. Coexistența celor două „țări” fusese constatată și de Adrian Dinu Rachieru, care se ocupase de polaritatea Occident - Orient, tradiționalism - europenism, naționalism - internaționalism, popor - elită occidentalizată în viața publică românească. Iar Alina Mungiu constata că există două Românii diferite, cu conștiințe de sine și a restului lumii diferite⁴, majoritatea populației dovind un profund și consecvent atașament față de sistemul de valori al regimului răsturnat [= comunist]. După cum se poate vedea, în cadrul acestei paradigme atenția analiștilor se îndreaptă prioritar - dacă nu exclusiv - către componenta mentală a vieții sociale românești. Față de concluziile enumerate mai sus se poate enunța că alegerile din 1996, care au propulsat la putere un regim de centru-dreapta și centru-stânga, marchează o modificare sensibilă a

1 în toate cele trei volume pomenite la n.l., analizele dedicate României aparțin doamnei Anneli Ute Gabanyi, în Central and Eastern Europe on the Way..., 1996, semnând împreună cu Elena Zamfirescu.

2 Ar fi de alăturat aici și Alina Mungiu, Românii după '89. Istoria unei neînțelegeri, București, Ed. Humanitas, 1995.

3 Adrian Marino, Politică și cultură, Ed. Polirom, Iași, 1996, p. 189. 4 Ibidem, p. 190.

România și Uniunea Europeană

157

mentalității majoritare românești, înclinând în favoarea forțelor politice decis pro-occidentale, partizane ale integrării. Aceasta nu înseamnă, desigur, că „cealaltă” Românie, rurală, tradiționalistă și autarhică, ar fi cedat definitiv în favoarea României urbane, atașată valorilor modernității, liberalismului și pro-europene. Colapsul industriei autohtone, care a avut drept consecință socială majoră reorientarea maselor de muncitori către sat și agricultură, împreună cu reparația gospodăriei țărănești interbelice (nemecanizate și nechimizate), funcționând cu mijloace cvasi-medievale, creează premise pentru apariția unei noi generații solidare cu satul autarhic și tradiționalist. Pericolul e cu atât mai real cu cât, datorită puterii de cumpărare scăzute la nivelul întregii țări, accesul la cultură și informație devine precar, iar costurile modernizării comunicațiilor între sat și oraș (telefon, televiziune satelită, Internet și poștă electronică) e tot mai ridicat.

Conform unei observații a lui George Schopflin¹ societățile post-comuniste sunt stratificate vertical pe trei niveluri: există o societate tradiționalistă, una modelată în comunism și a treia „liberală”. O asemenea împărțire pare mai conformă cu experiența istorică din centrul și răsăritul Europei decât cea bipolară avută în vedere mai

sus.

Al doilea model a fost elaborat de trei cercetători situați inițial în proximitatea regimului Iliescu, dar care astăzi au luat o anume distanță critică față de acesta. E vorba de Vladimir Paști, Mihaela Miroiu și Cornel Codiță, autori

1 George Schopflin, „Culture and Identity in Post-Communist Europe”, in: White, Stephen/ Batt, Judy/ Lewis, Paul G. (eds.): *Developments in East European Politics*, Basingstoke 1993, p.28: „Post-communist societies are deeply divided into three broad, vertical categories - a tradițional society, a society brought into being by communism and still influenced by it, and what might be termed a " liberal" society, which accepts and understands the values of political and economic competition."

158

Ovidiu PECICAN

monografiei România - starea de fapt¹. Meritul principal al cărții este că încearcă să explice coerent și viabil realitățile românești de după 1989. Se elaborează astfel modelul „societății de supraviețuire”, descrisă în trăsăturile sale majore astfel: "în societatea de supraviețuire oamenii reușesc, până la urmă, să trăiască resemnați cu ce au, temându-se de mai rău. Muncesc mult, ca să producă puțin. Mănâncă prost cea mai mare parte a anului, dar tot pun ceva pe masă, iar de sărbători mai pot face un ospăț. Locuiesc în condiții mizere, dar de bine de rău, au locuințe. Orașele și satele ei sunt neigienice, lipsite de dotări elementare, poluate și izolate între ele de drumurile proaste, de insuficiența mijloacelor de transport, de limitele mass-media și ale rețelei de comunicații. Educația se reduce la învățământ, iar acesta este insuficient, demodat și lipsit de orientare practică. Sistemul de sănătate amestecă tehnologiile ultrasofisticate din unități cu asistență internațională cu epidemiile lipsei de igienă și cu accesul dificil la medici, la medicamente și la tratament. Își are vârfurile ei - în artă, în sport, în știință, ca și în avere și politică, dar aceste vârfuri transferă puțin din potențialul lor restului societății și-și caută confirmarea mai ales în străinătate. E o societate mândră de trecutul său, pe care îl preamărește prin monumente și ceremonii, și răbdătoare cu greutățile prezentului. Atâta doar, că nu are viitor! // România de astăzi este o societate de supraviețuire."

Câteva dintre constatările concrete ale autorilor se referă la recăderea agriculturii la condiția ei medievală, declinul profesiilor industriale. Bătălia pentru conservarea moștenirii societății socialiste e o altă caracteristică a vieții sociale românești din prezent. Mijloacele la care s-a recurs sunt abandonarea periferiei și protejarea nucleului,

1 Vladimir Paști, Mihaela Miroiu și Cornel Codiță, *România - starea de fapt*, Ed. Nemira, București, 1997, p. 13. România și Uniunea Europeană

159

Managementul ineficient, productivitatea scăzută și calitatea inferioară a produselor au fost o altă opțiune a ultimilor ani. Pe seama lor s-a produs creșterea și întărirea administrației. Consumarea viitorului prin angajarea în scopul supraviețuirii a unor resurse pe care încă nu le avem (credite internaționale, mărirea continuă a datoriei publice) și prin deteriorarea situației copiilor e unul dintre aspectele cele mai dramatice ale tranziției. Democrația de vitrină continuă să caracterizeze viața politică, miza competiției fiind obținerea guvernării, și nu guvernarea propriu-zisă. Datorită acestui fapt realitatea prioritară a politicii românești e relația dintre politicieni și nu relația dintre partide și populație sau dintre partide și realitate². Partidele politice actuale sunt constituite ca grupări de sprijin nu al unor politici, ci al unor lideri centrali. Deci atunci când liderii sunt contestabili, viitorul partidului care-i sprijină devine imprevizibil³. Alegerile sunt libere, dar insuficient de concurențiale, alegerea referindu-se la lideri diferiți, nu și la programe diferite (acestea seamănă toate între ele). Politica externă e calificată drept una atinsă de deficit de guvernare orientată politic, suferind de „falsul excepționalism românesc” (suntem cei mai buni!) și de „sindromul santinei părăsite” (am apărut Occidentul de năvăliri barbare, iar Occidentul ne-a părăsit).

Autorii se ocupă și de mentalități și comportamente, descoperind că în România drepturile omului nu au devenit încă o problemă internă, că predomină mentalitatea colectivistă, că egalitatea are sensuri deformate, individualismul nostru e în mare măsură doar egoism, mentalitatea

1 Ibidem, p. 129: „Democrația «de vitrină» are toate instituțiile unui regim democratic, dar nu le folosește decât minimal, iar uneori, deloc.” 2Ibidem,p. 139.

•■ " -r

3 Ibidem, p. 140.

160

Ovidiu PECICAN

de om liber și cea civică sunt minoritare, iar mania conspirației dezvăluie profesarea unei ideologii a nondemocrației.

Două imagini interne negre, așadar, și lipsite de speranță. În ambele abordări,, moștenirea trecutului atârână prea greu pentru a permite prezentului să construiască o alternativă viabilă. Cu toate acestea, însă, unele șanse ca această alternativă să apară sunt depistabile. În acest moment, din punctul de vedere al autorului acestor rânduri ele se leagă de intrarea României în circuitul internațional informatizat și de necesitatea ca, mai devreme sau mai târziu, România să se alinieze la legislația, modul de viață și chiar standardele europene.

Pentru prima tendință e semnificativ că în marile orașe ale țării computerele au devenit o prezență familiară, că s-

au constituit deja cluburi și chiar cafenele „Internet” unde, gratuit sau contra unei sume modice, poți utiliza un computer pentru a investiga vasta rețea internațională. Această mutație se produce pe fundalul reformării relativ rapide, progresive, a sistemului de comunicații telefonice. Achiziționarea de centrale telefonice performante, ridicarea restricțiilor comunicării cu străinătatea, apariția firmelor de telefonie sofisticate (Connex GSM, ș.a) și conturarea unei concurențe între ele pe piața românească creează premisele ca, fie și în condițiile în care costurile unei convorbiri telefonice sunt din ce în ce mai ridicate, într-o durată medie de timp să se răspândească avantajele conectării la „Internet” și în restul țării; în primul rând în orașele mijlocii și mici, dar ulterior și la nivelul comunelor mai dezvoltate. Reforma sistemului de învățământ, concepută mai recent și în termenii înzestrării școlilor cu computere și produse soft¹, întărește speranța că într-un deceniu sau două

1 Conform unei știri din cadrul programului Actualități de la TVR 1, din seara zilei de 10 februarie 1998, orele 20, Ministerul Educației Naționale este, în acest

România și Uniunea Europeană

161

România se va integra circuitului informațional internațional. E interesant de constatat încă de pe acum că tehnologia informațională care se desfășoară în România este una de vârf, computerele sunt din ultimele generații¹. Sosind printre ultimii la ospăț, românii se bucură, cel puțin, de bucate proaspete.

Chiar survenind pe fundalul unui exod social dinspre oraș către sat, în condițiile falimentului industriei comuniste și al dificultății restructurării economiei naționale, computerizarea treptată a României ar putea reprezenta depășirea unei capcane periculoase. În termenii lui Alvin Toffler, falimentul celui de-al doilea val (al României industriale) n-ar însemna obligatoriu întoarcerea către civilizația primului val (civilizația agrară), ci s-ar putea transforma și într-o poartă către cel de-al treilea val². Cu condiția ca reforma învățământului să devină o realitate, ca ea să fie sprijinită de cadre didactice bine pregătite și la sate și ca guvernele României să facă necesarele investiții în tehnică de calcul.

În ce privește al doilea factor menționat, acesta s-a făcut simțit în întreaga perioadă de după 1989. Fără presiunile comunității internaționale e probabil că ritmul transformărilor din societatea românească ar fi fost considerabil mai lent. Fără ele e de presupus că liderii de ieri ai României, Ion Iliescu și PDSR-ul, care astăzi subscriu la ideea de reformă și de aderare la Comunitatea Europeană, ar mai fi continuat o vreme să vorbească despre perestroika și ar fi luat măsurile economico-sociale necesare schimbării cu și mai multă lentoare. Cât despre liderii de astăzi, președintele Emil Constantinescu și Convenția Democrată, moment, posesorul a 6500 de computere performante, conectate la Internet, fiind în acest moment cel mai computerizat sector din România.

1 Nu același lucru se poate spune și despre rețeaua Minitel din Franța, de pildă.

2 Alvin Toffler, Al treilea val, București, Ed. Politică, 1983.

¹l

162

Ovidiu PECICAN

din acest punct de vedere ei se situează într-o continuitate perfectă cu antecesorii combătuți vehement în campania electorală: reforma rămâne trenantă, rezumându-se la o inflație de declarații și la o acută penurie de măsuri decise.

i'i

MEDITAȚII ALTHUSIENE

1. Generozitatea ca liant social

În lucrarea Politica metodice digesta (1603, 1610), Johannes Althusius îl pomenește pe Platon spre a afirma că neîncrederea între membrii aceleiași comunități este plaga societății prin excelență, în timp ce încrederea lor reciprocă este fundamentul acesteia (IX: Suveranitatea politică și comunicarea ecleziastică). Iată o idee care nu putea izvorî, în acel moment, la cumpăna dintre secolul al XVI-lea și cel de-al XVII-lea, decât din mintea unui ideolog burghez. Pentru aristocrați, ca și pentru cărturarii medievali - așadar reprezentativi pentru Vechiul Regim ce funcționa ca o societate de stări, unde solidaritățile erau efective mai ales la nivelul membrilor aceleiași stări, de cele mai multe ori nu și între stările diferite -, era inaccesibilă. Existau, desigur, și în evul mediu, idei care reuneau întreaga societate într-o proiecție coerentă. Mă mărginesc să pomenesc doar ideologia tripartită pe care istoricii francezi au identificat-o, pe urmele lui G. Dumezil, și în societatea occidentală feudală, deși modelul ei a fost conceput pentru a explica tipologia socială a vechilor indoeuropeni. Dar aici, cele trei „ordine” - bellatores, oratores, laboratores - erau complementare și, în momentele când totalitatea nu era tulburată de confruntări interne (răscoale ori războaie civile), funcționau ca atare, cu prea puține interferențe licite. De fapt, erau rarissime cazurile când nobilimea, clasa războinică, se înnoia prin admiterea în rândurile ei (și, desigur, pe treptele

164

Ovidiu PECICAN

cele mai de jos) a lucrătorilor (negustori, țărani ori meșteșugari). Ceva mai permeabilă se dovedea casta clericală, dar și aici, în vârfurile piramidei nu ajungeau nicidecum, în general, homini novi din prima generație.

Răspunsurile care s-au dat până astăzi întrebării referitoare la solidaritățile etnice - de limbă, tradiții și cultură - în evul mediu nu sunt pe deplin lămuritoare. Așa cum „patria” era adeseori regiunea natală și nu întinsul

întregului regat, principat ori imperiu, la fel și solidaritatea etnică se vădea mai curând în momentele de criză provocate de agresiuni externe, când invaziile trebuiau respinse printr-un efort comun. Chiar și așa însă, oamenii simpli au fost convocați la oaste mai adeseori ca supuși ai regelui ori în virtutea obligațiilor sociale ce le reveneau, decât ca membri ai aceleiași comunități etnice. Iar când nu era în joc obligația socială, solidaritatea religioasă era mult mai puternică decât cea etnică și avea o forță mult mai importantă de a mobiliza conștiințele. Iată de ce cred că evul mediu a presupus existența unor modele sociale care, dacă nu excludeau cu totul solidaritățile etnice și conștiința de neam, nici nu permiteau concluzia că acestea din urmă ar fi predominat. Modernitatea și-a făcut însă intrarea în arena istoriei printr-un tip nou de relații sociale. Propulsând dinamica orășenime în prim-planul economiei, impulsivând - din acute interese comerciale - marile descoperiri geografice și testarea de trasee de transport cât mai sigure, s-a conturat nevoia unor relații care să sprijine, efectiv și cât mai profund, producerea de bogății. Spre deosebire de trecut, când războiul de cucerire era principalul mijloc de îmbogățire într-o lume a economiilor feudale autarhice, prosperitatea se realiza acum tot mai mult prin investirea efortului în producere - pașnică - de valori. Economia de schimb, ca și obținerea mărfurilor destinate

acesteia au

165

România și Uniunea Europeană
antrenat oamenii într-un circuit al valorilor care a presupus un nou tip de relații interumane și a solicitat imperios un alt fel de raporturi politice. La baza tuturor acestora trebuiau să stea un tip de solidarități care să fie altul decât acela caracteristic sistemului feudal. Relațiile deveneau astfel mai puțin legate de sânge, de vasalități, de simbolica complicată a piramidei ierarhice feudale, în bună măsură imuabile, date o dată pentru totdeauna. În schimb, ele se caracterizau prin dinamism, flexibilitate, un caracter mai abstract și mai accentuat contractual (deci negociabil). Nu este de mirare că adeseori în modernitatea timpurie, armatele de mercenari au fost cele chemate să apere patriile în pericol, și nu patrioții înșiși. Cât despre aparatul de stat, acesta cunoaște un proces de parțială înnoire, prin vânzarea slujbelor — accesibile astfel de-acum „nobilimii de robă” -, ca și prin birocratizarea lui treptată. Atunci când Revoluția Franceză va veni să instituie o nouă ordine, la nivelul aparatului de stat aceasta era deja instaurată; ceea ce explică marile continuități la nivelul birocrațiilor.

Acestui moment îi aparține Johannes Althusius, care teoretizează necesitatea unei solidarități de tip nou, burghez, între toți membrii unei comunități, pe temeiul încrederii reciproce. Aș remarcă în treacăt radicalitatea acestei gândiri, care privilegiază - considerându-l fundamental - un tip atitudinal bazat pe bunele sentimente de creditare mutuală. Ce înseamnă, la rigoare, aceasta? Să semnezi un cec în alb, să manifesti o bunăvoință apriorică față de cel de lângă tine. Altfel spus, să asumi rațional o atitudine generoasă. Nici măcar Marx nu a teoretizat așa ceva (poate pentru că i se putea părea o utopie socială). La el/ egalitatea visată a oamenilor urma să se întemeieze în economic, pe un anumit tip de relații de producție, încrederea despre care vorbește Althusius este tot ce poate - mai străin de spiritul marxismului. (Nu degeaba

166

Ovidiu PECICAN

figurează Karl Marx la loc de cinste, alături de Nietzsche și Freud, printre maeștrii suspiciunii!) Ea vine, pesemne, din fundamentele biblice ale contractualismului său. Căci, dacă Dumnezeu a făcut omul după chipul și asemănarea sa, atunci se poate afirma cu temei că toți oamenii pornesc în lume cu o egalitate de șanse (metafizice) predeterminată. În subtextul acestui gând răsună deja celebrul adagiul de mai târziu al lui Jean-Jacques Rousseau după care „omul e bun în mod natural”.

2. Reflexe althusiene la români

De ce n-a putut naște spațiul românesc o meditație filosofico-politică de aceeași sorginte cu cea althusiană? O asemenea întrebare își poate afla răspunsul doar într-o vastă investigație relevantă în planul istoriei statului și dreptului românesc. Ea ar trebui să arate cum aici economia a fost pe parcursul întregului ev mediu - și chiar a modernității - copleșitor agrară, cum, prin urmare, „starea a treia” s-a constituit tardiv, incomplet și mai cu seamă în latura ei neproductivă, cum statul a rămas arhaic, rudimentar până la jumătatea secolului al XIX-lea și cum pătura literată s-a laicizat târziu, după începutul aceluiași veac. Nu exista, așadar, nici o șansă ca o asemenea meditație să se producă în mediile românești.

Acestea fiind spuse, nu este mai puțin adevărat însă că în modernitatea timpurie românească anumite reflexe althusiene pot fi detectate. Cele mai vizibile sunt, fără îndoială, criticile la adresa capetelor încoronate. Ele merg până la teoretizarea - succintă, însă indubitabilă - a pedepsei capitale aplicată capului statului (o ipostază a gândirii monarhomahice fără de care ar fi greu de imaginat

România și Uniunea Europeană

167

șirul de lupte fratricide și treceri dintr-o tabără într-alta a boierilor Țării Românești în secolul al XV-lea și în prima parte a secolului al XVI-lea). Acestea însă nu vin dinspre o pătură socială urbană și nu sunt emise de pe pozițiile susținerii unui interes social mai larg, cetățenesc. Prin ele se exprimă încă o mentalitate caracteristică aristocrației feudale, interesate numai de propriile-i poziții privilegiate amenințate ori, direct, depreciate de demersul monarhiei cu pretenții centralizatoare. În Moldova, unde situația este mai clară, asemenea idei se lasă surprinse în Letopisețul Țării Moldovei, compilat la mijlocul secolului al XV-lea. Chiar dacă se referă la

domnitori anteriori acestui moment, nu este deloc sigur că teoretizarea asasinării principilor putea fi mai veche de sfârșitul secolului anterior. Nu același este cazul asasinatelor înseși. Asemenea fapte sunt, într-adevăr, mai vechi, putând fi constatate încă în secolul al XV-lea. Istoricul care se va ocupa de inventarierea și discutarea lor va trebui însă să distingă între asasinatele ordonate de domnitorii concurenți ori de adepții acestora în numele patronului lor, pe de o parte, și comploturile boierești menite să slăbească domnia ca instituție în vederea instaurării - sau restaurării - unui regim dominat de facțiunile aristocratice ori a unuia de stări, unde domnul cârmuiește în numele și cu consimțământ boieresc.

Problema care rămâne este dacă, totuși, asemenea acțiuni complotiste ori ținând de alte forme specifice de revoltă pot fi considerate, în vreun fel, drept expresia unei noi sensibilități în raport cu cea feudală. Când devine boierimea mai curând o aristocrație ale cărei titluri sunt în strânsă relație cu slujbele în cadrul statului, decât una care și-a câștigat și își ilustrează meritele pe câmpul de luptă, prin virtuți războinice? Chiar dacă este greu de stabilit riguros acest moment - de fapt cel ce desparte de modernitate în țările române, unde

168

Ovidiu PECICAN

intrarea într-o nouă vârstă istorică s-a suprapus, mai mult sau mai puțin, peste reforma administrativă și politică -, el trebuie întrezărit în limitele unui interval. În cadrul respectivului segment cronologic s-au petrecut, așa crede, mai multe mutații importante pentru redefinirea tipului de statalitate românească. Întâi, s-au precizat și s-au înmulțit - inclusiv prin dublare și triplare - funcțiile boierești. Pe de altă parte, acești slujbași au început să nu mai fie esențialmente sfetnici domnești, ci slujitori ai statului. În fine, domnitorul însuși și-a pierdut treptat investitura inițială - prin drept divin, dintr-o anumită familie, și datorată alegerii făcute de boieri în interiorul țării -, devenind tot mai mult (în perioada premergătoare celei fanariote, cât și în cadrul acesteia, deci în secolele al XVI-lea - al XVIII-lea) un soi de guvernator numit de sultanul de la Bosfor, așadar un substitut de suveran, un funcționar el însuși.

În această lumină, în care modernitatea nu va mai fi căutată - precum în timpul dominației ideologice a marxismului - în domeniul economicului și a influențelor decisive ale acestuia asupra socialului, înnoirea va putea fi detectată în procesul structurării statului, iar drept purtători ai noilor germeuri vor apărea boierii. Cazul nu este în nici un caz unic în Europa, de-ar fi să ne gândim doar la mica nobilime engleză din vremea lui Carol I Stuart, la nobilii polonezi de după dezmembrarea țării lor, ori la nobilimea liberală maghiară de la 1848. Și, într-adevăr, „slujitorii” și „seimenii” care s-au ridicat, în miezul secolului al XVII-lea, împotriva puterii centrale, dar și - implicit - a regimului de stări așa cum se configurase el, ca având un caracter oligarhic, ca și, mai târziu, Tudor Vladimirescu și cei care l-au urmat (ce nu erau niște simpli țărani lipsiți de pământuri ori chiar de o condiție socială demnă) au aparținut treptelor inferioare ale ierarhiei feudale.

EUROPA CU MAI MULTE VITEZE ÎN GÂNDIREA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ

În dezbaterile cu privire la integrarea europeană care au astăzi loc în România, ideea „Europei cu mai multe viteze” - multi-speed Europe sau Europe a plusieurs vitesses - nu este o achiziție nouă. Pe durata deceniilor interbelice au existat mai mulți oameni politici, autori de eseuri și ziariști, preocupați de acest subiect.

Primul dintre ei - în ordinea cronologică a înscrierii în dezbaterile publice - a fost Octavian C. Tăslăuanu. În 1925 el scria articolul *Insomnia Europei*², în cuprinsul lui afirmând

10 Octavian C. Tăslăuanu (1876-1942) a fost scriitor și ziarist ardelean. El a editat *Luceafărul*, revistă literară importantă a studenților transilvăneni aflați la studii la Budapesta (1902-1914, 1919-1920). Între 1906-1914 a fost și secretar la ASTRA din Sibiu, coordonându-i acesteia periodicul, *Transilvania*. A studiat litera și filosofia la București. După pacea separată de la Bufta (1918) a devenit secretar al Comitetului Național al Emigranților Români din Austro-Ungaria. La Alba Iulia, în ziua realizării unificării naționale depline, a fost ales membru al Marelui Consiliu Național din Transilvania. A intrat în Partidul Poporului al mareșalului Averescu, și a devenit ministru în primul guvern Averescu (1920-1921). Între 1926-1927 a fost senator de Mureș. Datorită dușmanilor lui liberali s-a retras de pe scena politică, scriind studii, articole și cărți de politologie și economie. În 1932 a intrat în Partidul Național Țărănesc călăuzit de Iuliu Maniu. Dintre cărțile lui menționez aici: *Trei luni pe câmpul de război* (1915); *Producția* (1924); *Valuri politice* (1933); *Sub flamurile naționale* (1938); *Octavian Goga* (1939); *Spovedanii* (1976). O primă monografie despre el: Ilie Șandru, *Pe urmele lui Octavian C. Tăslăuanu*, Târgu-Mureș, Ed. Petru Maior, 1997.

2 Octavian C. Tăslăuanu, „*Insomnia Europei*”, în *Lupta*, 30 martie 1925; retipărit în idem, *Obsesia europeană*, București, Ed. Scripta, 1996, Gelu Voican-Voiculescu (ed.), p. 79-82; republicat în Ovidiu Pecican, *Europa, o idee în mers*, Cluj, Ed. Fundației Deșire, 2002, p. 117-119.

170

Ovidiu PECICAN

că unificarea europeană ar putea fi realizată în două etape. Mai întâi trebuiau unificate statele Europei Centrale și de Est, așa cum considera președintele ceh Beneș. Apoi s-ar fi putut alătura acestei entități regionale și statele occidentale. Tăslăuanu acuza, de asemenea, presa română de lipsă de perspicacitate, fiindcă, spunea autorul, el însuși lansase ideea respectivă înainte de a o fi formulat Beneș, în 1923, în volumul *Producția*, dar propunerea nu a fost susținută de mass-media românească. În orice caz, Tăslăuanu era convins că unificarea trebuia începută

progresiv, și anume în răsăritul continentului.

Un alt intelectual român care a meditat asupra Europei cu mai multe viteze înainte chiar ca acest concept să fi fost creat a fost Mihail Manoilescu¹. Articolul lui Statele unite ale Europei. Aspecte economice a apărut în 1929. Aici el întrezărea probabilitatea ca, înaintea oricărei unificări economice, să se poată înfăptui o unificare politică a Europei. Proiectul unei unificări vamale, văzută în epocă de mulți ca un pas preliminar pe calea unificării continentale, i

1 Mihail Manoilescu, născut la 9/21 decembrie 1891, a studiat la Iași și București. A absolvit Școala de Poduri și Șosele în 1915. A fost expert în economie și a devenit conducător al Băncii Țărănești (1921-1923). Membru al Partidului Poporului înființat de Mareșalul Alexandru Averescu (1921) până în aprilie 1929, când devine membru al Partidului Țărănesc (până în aprilie 1931). Manoilescu a ajuns ministru de mai multe ori în perioada 1930-1931, fiind și guvernator al Băncii Naționale (mai 1931). A dedicat o carte corporatismului. Opera sa principală este Teoria Protecționismului și a schimbului internațional (cu ediții în Brazilia, Italia și Marea Britanie în 1931; ediție germană în 1937). A fost, de asemenea, influențat și în viața politică, fiind un apropiat al regelui Carol al II-lea. Numele lui se leagă de Dictatul de la Viena (toamna 1940), când Hitler și Mussolini au anexat partea nord-vestică a Transilvaniei la Ungaria fascistă. Manoilescu a reprezentat guvernul român la Viena. Este și autorul unui volum de memorii. Arestat de comuniști în septembrie 1944, el va fi eliberat după decembrie 1945, pentru a fi arestat din nou în decembrie 1948. Va muri în închisoarea Sighet la 30 decembrie 1950.

2 Mihail Manoilescu, „Statele Unite ale Europei. Aspectul economic”, în Observatorul politic și social, an. I, nr. 6, joi, 15 august 1929, p. 1-2; republicat în Ovidiu Pecican, op. cit., p. 120-122.

România și Uniunea Europeană

171

s-a părut nerealist. Aceasta datorită faptului că o astfel de uniune ar fi inclus țări expuse tuturor riscurilor din punctul de vedere al politicilor monetare, al piețelor interne de capital, al sistemelor de comunicații specifice ș.a.m.d. Astăzi se poate aprecia cât de nerealist a fost evaluată de către Manoilescu situația politică și economică europeană. Dar el nu trebuie judecat prea aspru. Al doilea război mondial a schimbat total Europa, făcând posibilul imposibil și viceversa.

în 1930, invitat de sindicatul ziariștilor - în calitate sa de om politic, dar și de președinte al acestui sindicat -, I. G. Duca¹ a conferențiat despre Statele Unite ale Europei. Textul a fost transcris și publicat imediat în Observatorul. Aici autorul spunea că „Statele Unite ale Europei nu se vor putea alcătui politicește decât după ce se va fi ajuns la o înțelegere, la un fel de federație economică”². Cunoscând eforturile lui Aristide Briand și ale Ligii Națiunilor direcționate în acest sens părerea lui I. G. Duca a fost că mai întâi se cuvine întreprinsă unificarea politică. De ce? Deoarece să unești Europa înseamnă doar să lupti cu câteva prejudecăți, și nu cu „mari și arzătoare interese”. Politicianul român credea că însăși organizarea politică favorizează această cale. După el, strategia unificatoare cea mai potrivită este cea federalistă, Duca pronunțându-se pentru păstrarea deplinei autonomii a statelor implicate. Entitatea superioară acestora s-ar cuveni să fie un supranat, al cărui nucleu ar putea fi însăși Liga Națiunilor. Duca credea că Statele Unite ale Europei ar putea fi realizate chiar și fără Rusia și Marea Britanie, dintre care prima era un stat de o altă orânduire socială (cea socialistă), iar a doua era un

1 I- G. Duca, economist și om politic liberal proeminent. A fost prim-ministru în perioada interbelică. A murit împușcat de un comando legionar (1933). 21- G. Duca, „Statele Unite ale Europei”, în Observatorul, an. I, nr. 7-8, 1930, p. 8. Text reprodus în Ovidiu Pecican, „Europa, o idee în mers”, ed. cit., p. 123-126.

172

Ovidiu PECICAN

imperiu pluricontinental. Însă, firește, uniunea putea fi lărgită prin acceptare de noi membri. Lumea viitorului apropiat îi apărea autorului român ca una conținând și trei mari federații: Statele Unite ale Imperiului Britanic, Statele Unite ale Americii și Statele Unite ale Europei.

În același an 1930, Dimitrie Guști, faimosul sociolog român, l-a invitat pe contele Richard von Coudenhove-Kalergi să conferențieze despre unificare Europei la Institutul Social Român. Cum părintele Pan-Europei nu a mai putut veni, până la urmă, la București, D. Guști s-a văzut adus în situația de a conferenția el însuși. Ulterior, el a revizuit textul prezentat auditoriului, publicându-l sub titlul Problema Federației Europene¹. Opinia lui Guști este aproape identică cu aceea a lui I. G. Duca. Diferența constă în faptul că sociologul dă mai multe și mai detaliate exemple. Care este problema Europei?, se întreabă el. Iar răspunsul este: „1. dacă Europa nu se constituie și organizează pe țăramul economic, se va săraci din ce în ce mai mult pentru a cădea la nivelul unei țări colonizate; 2. Dacă Europa nu se organizează și nu se constituie din punct de vedere politic, va putea deveni în curând o vasală a unuia din cele trei blocuri albe unificate: Uniunea Americană, Uniunea Britanică ori Uniunea Rusă; 3. O dată săracită și vasală, Europa, desigur, va pierde și primatul civilizației”². Marele pericol ar fi o Europă săracă, o Europă vasală și o Europă barbară. Singura soluție pentru bolile țărilor europene ar fi unificarea prin federalizare. Acest fel de a forma o unitate este cunoscut în două forme: a statelor federale și a federațiilor de state³. Dimitrie Guști compară

1 Dimitrie Guști, „Problema federației europene”, în Arhiva pentru știința și reforma socială, IX, nr. 1-2, 21

februarie 1930, p. 1-23. Textul a fost republicat în Ovidiu Pecican, op. cit., p. 129-152.

2 Ovidiu Pecican, op. cit., p. 135.

3 Ibidem, p. 139.

>■■.<;■■■

■ ■; .-;•■■

Rontânia și Uniunea Europeană

173

proiectul unificării promovat de contele Coudenhove-Kalergi cu Memorandum-ul lui Aristide Briand. El pare să acorde mai mult credit politicianului francez și, convins că procesul de unificare este o certitudine pentru viitor, sociologul român declară că este gata să colecționeze toate documentele necesare unei bune informări a publicului¹. El declară că „Problema europeană este, în primul rând, o chestiune de conștiință europeană și de patriotism european”². De fapt, D. Guști subliniază importanța schimbării mentalităților ca prim pas înspre unificare.

A doua parte a anilor '20 (1926-1930) a dus în atenția publică românească mai mulți intelectuali și politicieni români proeminenți interesați de proiectul unificării europene. Cu toții au fost de acord că soluția ar fi aceea a federalizării, dar au fost câteva diferențe între modurile în care ei au crezut că procesul va avea loc. În următorii șaiszeci de ani dezvoltarea istorică a României, intrată pe rând sub succesive dictaturi - mai întâi de extremă dreaptă, iar ulterior, după a doua conflagrație mondială, de extremă stângă -, a lipsit elitele intelectuale de un cadru permisiv reflecției pe tema unificării europene. Doar intelectualii și politicienii aflați în exil (Al. Ciorănescu ori Leontin Constantinescu, dintre cei cu o abordare pragmatică a chestiunii, și Mircea Eliade ori E. M. Cioran, dintre cei care au tratat-o într-o perspectivă general-culturală) s-au pronunțat în domeniu. De aceea, joncțiunea cu mai vechea tradiție europenistă autohtonă, întreruptă la începutul deceniului al patrulea al secolului XX, s-a făcut parțial și palid deocamdată, în pofida faptului că discuțiile publice au cunoscut în noul context un reviriment real.

1 Ibidem, p. 151.

2 Ibidem.

. v •

MODELUL CULTURAL EUROPEAN AL LUI CONSTANTIN NOICA

În perioada de după 1989 Constantin Noica a continuat să fie prezent în viața publică românească în legătură cu mai multe teme propuse reflecției. Ar fi de amintit dintre acestea: cultura de performanță, căreia filosoful îi stabilise niște exigente, însă clare, repere; cultura alternativă sub comunism (Gabriel Liiceanu publica pe această temă un articol în 11, iar Adrian Marino revenea și el în publicistică asupra chestiunii); raportul dintre colaboraționism și opoziție (mai cu seamă în discutarea ineditei Rugăți-vă pentru fratele Alexandru); relațiile dintre România și Europa, dintre „noi” și „ei”, dintre Răsărit și Occident. Această prezență în câmpul cel mai fierbinte al disputelor post-decembriste, ca și punerea pe seama lui Noica a unor demisii și merite majore, deopotrivă, poate da o imagine asupra rolului important pe care umbra gânditorului de la Păltiniș era chemată să-l joace în noul context istoric. Într-o perioadă în care - s-a spus pe bună dreptate că - vacarmul a ajuns să se substituie tăcerii cvasi-totale de până atunci, s-a putut, totuși, distinge „cearta” din jurul lui Constantin Noica. Ceea ce nu e deloc puțin.

Cum una dintre prioritățile politice ale României anilor '90 a devenit integrarea în Comunitatea Europeană, și cum, pe de altă parte, Noica rămânea, pe mai departe, și în posteritate, simbolul maestrului spiritual autohton, una din mișcările previzibile și firești care s-a produs a fost apelul la

176

Ovidiu PECICAN

textele semnate de el în vederea găsirii de argumente pro și contra acestei tendințe. Mișcarea era favorizată nu doar de înscrierea în programul Editurii Humanitas a publicării integrale a moștenirii autorului, ci și de editarea, în noua ambianță libertară, a unor scrieri ce nu putuseră circula în România până atunci, precum publicistica lui I. Negoțescu din exil ori convorbirile necanonice ale lui Dan Petrescu și Liviu Cangeopol. S-au găsit astfel temeiuri pentru ca, pornind de la texte - ori numai „ziceri” - mai vechi ale filosofului (Scrisoarea către un intelectual din Occident ori sintagma „Germania untului”) să se descopere un Noica promotor al „atacurilor furibunde la adresa Europei actuale”¹. Mai puțin tentat să acrediteze un portret al filosofului ca anti-european, atent la ansamblul luărilor de poziție ale autorului Modelului cultural european, Adrian Marino scria, în 1992: „Nu analizăm acum deloc «ideea europeană» în concepția lui Constantin Noica. Ea este când «eurocentrică», uneori în mod excesiv, când complexată, plină de toate resentimentele unui exponent al unei «mici culturi», când - paradoxal! - admirativă. «Europa» însemna pentru Noica foarte multe lucruri, în același timp”². Deși nuanțat suplimentar, după cum se vede, portretul schițat mai sus dezvăluie un Constantin Noica oscilant și ambiguu. Valid sau nu, portretul se cere însă omologat pe baza analizei, în urma cântăririi argumentelor. În acest sens, o contribuție salutară, menită să elibereze - măcar în parte - umbra filosofului de acuze și neînțelegeri

1 I. Negoțescu, „Scrisoarea lui C. Noica din «Viața românească»”, în în cunoștință de cauză, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1990, p. 95-102.

2 A. Marino, „Cazul Constantin Noica”, în Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română, Iași, Ed. Polirom,

1996, p.78-103 (textul citat la p.92). Inițial eseu a apărut sub titlul „Dosarul Constantin Noica” în 22, III, 40, 9-15 octombrie 1992; 41, 15-21 octombrie 1992; 42, 22-28 octombrie 1992; 43, 29 octombrie -11 noiembrie 1992; 44,12-18 noiembrie 1992.

România și Uniunea Europeană

177

este cea, recentă, a lui Ion Militaru¹, unde se evidențiază viciile logice ale criticii întreprinse de I. Negoțescu asupra Scrisorii către un intelectual din occident și se repune textul noician în contextul adecvat al operei și crezului profesat de Noica². Chiar și astfel, însă, discuția cu privire la atitudinea gânditorului față de Europa rămâne în continuare fascinantă cvasi-exclusiv de Scrisoare... și de „Germania untului”. Procedul trebuie amendat, câtă vreme cele două referințe reprezintă numai o parte - și nu cea mai consistentă, măcar din punct de vedere cantitativ - din reflecția lui Noica asupra Europei. După cum se știe, ultima carte antumă a filosofului a fost *De dignitate Europae*, publicată inițial, pe capitole, în revistele *Ramuri*, *România literară* și *Viața Românească* (în anii 1986-1987) și reunită în volum, în traducerea germană a lui Georg Scherg, de Editura *Kriterion* (1988). Faptul că prima apariție românească în volum s-a produs abia în 19933 explică doar în parte receptarea superficială, nesigură a acestei contribuții care, în arealul problematic despre care vorbesc, reprezintă ultimul cuvânt al lui Noica și, în orice caz, luarea de poziție cea mai coerentă și mai structurată. Or, după cum lesne se poate observa, în Modelul cultural european e integrată -chiar la început, în chip de prefață - și Scrisoarea către un intelectual din Occident; ceea ce o contextualizează mai ferm decât o făcuse apariția sa de sine stătătoare în revista *Viața*

1 Ion Militaru, „Constantin Noica și critica Occidentului”, în *Euphorion*, an.VIII, nr.1, 1997, p.8.

2 Ibidem: "...o critică a occidentului venită din partea cuiva din est, mai precis din estui continentului, i se pare criticului inacceptabilă. Indiferent de valabilitatea acestei critici, ceea ce contează este, în fond, apartenența politică a subiectului. Negoțescu nu-i reproșează nici o clipă lui Noica faptul că nu ar avea dreptate sau că punctele nevralgice pe care acesta le descoperă pentru occident nu ar fi așa în realitate. Ceea ce-i reproșează Negoțescu lui Noica este raptul că el aparține unei realități mult mai viciate din chiar punctul de vedere din care el întreprindea critica”.

3 Modelul cultural european, București, Ed. Humanitas, 1993.

178

Ovidiu PECICAN

românească și o transformă într-un preambul, fie și un manifest, al paginilor ce-i succed.

În aceste condiții, discuția cu privire la Noica pro- sau anti-europeanul se cere, poate, relansată pornind tocmai de la ceea ce, prin forța împrejurărilor, a devenit „cântecul de lebedă” al gânditorului. O recapitulare, în linii oricât de stilizate, a poziției din Modelul cultural european se vedește, oricum, profitabilă pentru înțelegerea mai adecvată a raporturilor lui Noica cu Europa.

Demarând parcă în siajul „școlii morfologice” - și prin aceasta venind cumva și din apropierea lui Lucian Blaga - , Constantin Noica optează pentru abordarea culturii europene (și a culturilor, în general) în termeni logici și gramaticali. Autorul își construiește tipologiile culturale pornind de la raportul dintre regulă și excepție, distingând mai multe tipuri de excepții și stabilind care dintre acestea definește cultura europeană¹. Avansând printre categoriile gramaticale de la substantiv către adjectiv și de la acesta la adverb, pentru a se îndrepta apoi în direcția pronumelui și a lua, în fine, în discuție, numeralul și conjuncția, autorul reface parcă traseul scribilor medievali care alcătuiau, în atmosfera enciclopedismului secolului al XIII-lea, primele ordonări de anvergură ale cunoașterii Lumii Vechi, grupându-le, borgesian, în jurul unor constructe care, la o scrutare atentă, se dovedesc inauguratoare ale unei noi semioze.

Până astăzi, originalitatea acestui demers - întrerupt fatal de moartea filosofului - rămâne insuficient pusă în

1 Ibidem, p.25-26: „Toată cultura europeană va fi fost una în care, rând pe rând, excepțiile constituite ca valori autonome - valori teologice, etice, filozofice, științifice, economice, chiar creații tehnice - vor fi încercat să devină regula. [...] Cultura europeană a sfârșit prin a prefera ultimul raport, cel în care legile, generalurile, zeii au fost înlăturați și înlocuiți. [...] Cultura europeană pare să fie prima care să nu-și facă idoli în religia unui raport”.

România și Uniunea Europeană

179

valoare, în pofida unor tentative remarcabile¹. Prin această opțiune, Noica se învecinează, paradoxal, mai curând cu Umberto Eco decât cu europeniștii proveniți din sfera, oarecum „clasică”, a științelor sociale tradiționale.

Cred că relansarea discuției despre europenistul Noica ar putea începe, în modul cel mai profitabil, tocmai din acest loc. Rămâne însă ca semioticienii să se pronunțe cu întreaga lor competență asupra acestei chestiuni.

1 Ion Militaru, loc. cit.; Ion Ianoși, Constantin Noica între construcție și expresie, București, Ed. Științifică, 1998, p. 206-213.

ADRIAN MARINO ȘI EUROPA

Există astăzi la Cluj o tendință de recuperare a handicapului românesc în raport cu Europa, care pune tot mai mult în umbră tendințele autarhice ale anumitor politicieni locali. Ea se manifestă prin oameni și instituții.

Oamenii sunt purtătorii ideilor, instituțiile le exprimă. Facultatea de Studii Europene, gazda noastră de azi, este produsul instituțional concret al unei asemenea idei, iar faptul că inițiativa înființării ei - începând din primăvara anului 1994 - a venit din partea filosofului Andrei Marga, autorul unei sinteze pe tema Filosofiei europene, nu e

întâmplător, cred. La fel se revendică și George Soros, unul dintre marii reformatori actuali prin intervenție financiară, de la filosofia „societății deschise” a lui Karl Popper.

Tot de la Cluj pleacă și cărțile lui Adrian Marino care pledează pentru integrarea europeană a României. Am numit astfel nu doar cele mai recente trei titluri publicate de domnia sa (Pentru Europa¹, Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română² și Revenirea în Europa³), ci și altele, mai vechi (Ole! Espana⁴, Evadări în lumea liberă⁵). Dacă ar fi acum să evidențiez mai departe rolul Clujului de - poate - cel mai dinamic centru al militantismului proeuropean, aș mai putea adăuga aici măcar numele profesorilor Măria Bârsan și Nicolae Păun care au dedicat cercetări fructuoase aspectelor economice ale integrării.

Dar prilejul de astăzi e unul fast pentru că, pentru prima oară de la schimbările care au avut loc în 1989,

1 Iași, Ed. Polirom, 1995.

2 Iași, Ed. Polirom, 1996.

3 Craiova, Ed. Aius, 1996.

4 București, Editura Eminescu, 1974; ediția a II-a: Craiova, Ed. Aius, 1995.

5 Iași, Ed. Institutul European, 1993.

182

Ovidiu PECICAN

personalitățile vieții culturale și științifice pomenite mai sus se întrunesc în cadrul oferit de o instituție care e rodul gândirii europeniste și promotor al acesteia, facultatea noastră, în scopul de a dezbate chestiunile legate de viitorul Europei și României.

Nu intenționez să dau aici o imagine asupra celor mai recente cărți ale lui Adrian Marino. Ar fi imposibil, datorită complexității și densității lor. Ceea ce am făcut - și fac în continuare - a fost să le trec în bibliografia fundamentală a cursurilor propuse studenților europeniști. Sunt, cu toate acestea, câteva aspecte fără de care ar fi imposibil de înțeles ponderea pe care o are astăzi în dezbaterea publică scrisul lui Adrian Marino cu privire la „noi și Europa”.

Practic, adunând programatic între coperti de carte puzderia de publicistică prin care a intervenit - frecvent - în mișcarea de idei a ultimilor șapte ani, autorul a dovedit o conștiință lucidă cu privire la rolul care îi revine. Fiindcă demersul său, critica sa culturală (dar și socială) incisivă și penetrantă, disociativă și sistematizatoare, îl recomandă atenției noastre ca pe un continuator al liniei Maiorescu - Lovinescu. S-a spus în publicistica românească a ultimilor ani că acest rol dificil de asumat și greu de susținut cu consecvență (cum o dovedește cazul lui Nicolae Manolescu, criticul și istoricul literar autoexilat din domeniul său de referință în sfera practicii politice) a rămas fără un actor potrivit. Ba, mai mult, s-a contestat însăși utilitatea socială a unui asemenea rol în vremurile actuale. Citind însă pledoaria lui Adrian pentru Europa avem dintr-o dată revelația necesității stringente a unei asemenea conduite, precum și pe cea a faptului că omul de care era nevoie există.

Călăuzit de un bun instinct - pe care observăm că nu l-au putut perverti deceniile de totalitarism roșu - și de o formație cărțurărească pe măsură, având și avantajul unei

România și Uniunea Europeană

183

orientări corecte în hățișul relațiilor sociale de la noi și din lume, scriitorul a elaborat, din aproape în aproape, radiografia socio-culturală a țării sale și a elucidat coordonatele paradigmelor între care oscilăm. Din acest punct de vedere Adrian Marino face operă de desțelenire într-o epocă stufoasă și confuză, în care explozia faptică împiedică adeseori discernerea cumpănită. Iar dacă ar fi să alătur și alte nume de pe eșichierul vieții noastre publice, atunci ar trebui să îi pomenesc pe Andrei Marga (iarăși!) și, păstrând proporțiile, pe Gabriel Andreescu și H.R. Patapievici.

În Pentru Europa, autorul încerca să jaloneze drumul „ideii europene” printre români începând cu secolul al XVIII-lea și sfârșind cu acuta actualitate. Mai ales aici, pe dimensiunea prezentului, se vedea salutar efortul său de a despărți apele, punând în evidență „cele două Români”, cum le va numi el în volumul următor: una dominantă încă, rurală, comunitaristă și tradiționalistă; cealaltă minoritară deocamdată, citadină, individualistă și atașată valorilor schimbării. Cu o elocvență ce nu provenea din procedee retorice, ci din adeziunea empatică la valorile susținute, discursul se articula într-o pledoarie pentru modernizarea și adecvarea societății românești la contextul european din care face parte. Adrian Marino deconstruia astfel clișeul liniei tradiționalist-naționaliste din gândirea noastră (reprezentată cândva de Hasdeu-Eminescu-Iorga, confiscată oarecum de Ceaușescu și continuată de liderii extremismului românesc de azi), arătând că în acest moment adevărații patrioți sunt partizanii ameliorării vieții românilor prin democrație, concurență capitalistă și stat de drept.

Această opțiune - vitală, cum putem cu toții observa în zilele din urmă - îl desemnează pe Adrian Marino ca pe un gânditor de extracție... pașoptistă. Și el nu ezită să se

184

Ovidiu PECICAN

autodesemneze ca atare, câtă vreme idealurile democratice și libertare ale pașoptismului românesc au fost obturate, în acest secol, mai întâi de ecloziunea totalitarismelor interbelice, iar apoi de cea a totalitarismului comunist. Pe de altă parte, însă, prin încrederea pe care o are în valorile culturale, în menirea omului de cultură și în meditația rațională la problemele zilei, cu instrumentele muncii disciplinate, metodice, tenace, Adrian Marino

se recomandă atenției noastre ca un... iluminist sui generis. Ambele calități, și cea de iluminist, și cea de pașoptist, se leagă de niște schimbări radicale ale paradigmei, de niște revoluții. Poate că această conjuncție dintre atitudinea iluministă și idealul pașoptist indică atributele de care era nevoie în urma revoluției din 1989 în România pentru a îndeplini rolul de critic cultural și de direcție.

Reliefând cu pregnanță, în Politică și cultură, dihotomia dintre cultura oficială și cea alternativă, Adrian Marino demontează mecanismele reacționare și autoreproductive ale primei, schițează tipologia personajelor și a instituțiilor care o ilustrează și indică fără ezitări prin ce anume împiedică ameliorarea culturii noastre și a imaginii ei în străinătate. Totodată, analistul întreprinde sondaje în istoria culturii alternative, arată în ce limite a funcționat, prin cine și cum, care sunt organismele prin care se exprimă. E o condamnare cel puțin la fel de curajoasă precum cea a magistrului de odinioară la adresa „beției de cuvinte” ori a „formelor fără fond”. O reluare a ideilor într-o formă mai structurată și având atuul unor formule memorabile - în tradiția călinesciană pe care Marino o vede supraestimată - ar propulsa la locul ce li se cuvin teoriile acestea care nu doar că fixează un stadiu specific al evoluției unei culturi cum e a noastră, ci, în plus, deschide perspective clarificatoare asupra prezentului în rapidă metamorfoză.

România și Uniunea Europeană

185

Prin asemenea estimări, Adrian Marino transgresează analiza culturală propriu-zisă. După cum rezultă din observațiile sale, cultura alternativă are menirea de a restitui vieții noastre publice în general dinienșiunea sa democratică, europeană, progresistă. Paseismul și tradiționalismul, stimabile în cheie intimist-nostalgică, devin contraproductive atunci când sunt chemate să modeleze prezentul și viitorul. Omul de cultură viu, autentic, are menirea de a căuta soluțiile la problemele viitorului nu în trecutul aureolat de parțiale amnezii și nici într-o aburită și confecționată, adeseori, tradiție, ci acolo unde ele se află ele cu adevărat. Din acest punct de vedere, gânditorul manifestă o înțelepciune pragmatică în linia teoretizată de cărțile cele mai recente ale lui Andrei Marga. Fiindcă, e limpede, soluțiile României postcomuniste se află în atitudinea de deschidere către occidentul euroatlantic, în făurirea statului de drept și a instituțiilor democratice, în concurența valorică și inițiativa individuală.

Interesat să reconstituie atitudinea oamenilor de cultură - deci a „vocilor națiunii” - în fața provocării europene, Adrian Marino a alcătuit prima antologie de texte românești pe această temă, *Revenirea în Europa*. În acest fel, antologatorul își scoate propriile demersuri de sub semnul - impresionist - al izolării, arătând că e departe de a fi singurul român interesat de integrare. Să mai adaug și că antologia în cauză, alcătuită în mod declarat „în spiritul ideologiei democratice, de centru”¹, devine astfel un prim manifest al generației actuale de cărturari europeniști din România; prima manifestare a unei prize de conștiință colectivă.

¹ Adrian Marino, *Revenirea...*, p. VII.

186

Ovidiu PECICAN

Printre atâtea priorități și luări esențiale de atitudine, silueta autorului monografiilor despre Macedonski și a lucrărilor cu privire la „ideile literare”, biograful conceptului de literatură, dobândește o statură radical redimensionată. Îi mulțumesc că se află printre noi.

ORAȘ, SAT, SUPUS, CETĂȚEAN

Există un raport, insuficient investigat pentru Europa Centrală și de Sud-Est, între urban și rural de care se leagă evoluția către modernitate a societăților din zonă. În epoca premodernă, acest raport balansa către o supremație a ruralului, deci către autarhie, mici și mari autonomii, relații de supunere ierarhică feudală. Modernitatea a adus, în etapa industrializării ei - oricât de incomplete - în secolele al XIX-lea și al XX-lea, o modificare a raportului tradițional, impunând supremația (limitată, totuși) a urbanului. În acest fel se intra în marele joc al intercondiționărilor capitaliste și, mai apoi, socialiste, în impunerea individului și în subordonarea față de statul modern, național, în condițiile unui alt contract, care transforma foștii supuși în cetățeni. După 1989, odată cu colapsul economiei de tip socialist și cu trenarea reformelor socio-economice, orașele mici și mijlocii din zonă s-au reruralizat, fortificând o mentalitate ai cărei purtători s-au dizolvat ireversibil într-o masă urbanizată superficial. Modernitatea târzie și atragerea zonei în circuitul global surprind așadar o societate fracturată între o recădere într-o medievalitate și un capitalism timpuriu, rudimentar, pe de o parte, și o intrare a marilor orașe în circuitul computerizat și internetizat, pe de alta. Ce model de relație a cetățeanului cu statul se conturează în noile condiții?

La această întrebare nu este ușor de răspuns. Înainte de orice trebuie făcute câteva constatări. Astfel, se observă o polarizare radicală a societăților marcate de acest fenomen,

188

Ovidiu PECICAN

împărțite acum între o majoritate pseudo-rurală și o minoritate ultra-urbană. Dacă prima provine din crypto-ruralii orașelor - educați și crescuți în familii muncitorești de primă generație -, cea de a doua marchează trecerea într-un stadiu post-industrial și într-o lume globalizată. În acest context, noua falie socială este una greu de acoperit, despărțirea ținând atât de ambianța socio-economică în care indivizii își duc viața, cât și de mentalitatea flagrant neasemănătoare care le este caracteristică.

O asemenea evoluție pune în chestiune înseși solida-ritățile, fie ele premoderne (familia de sânge și familia spirituală, comunitatea rurală), fie moderne (solidaritățile etno-culturale, națiunea). În timp ce înșii reîntorși la o nouă ruralitate vor descoperi din nou legile comunitare dinaintea intervenției unificatoare și nivelatoare a statului modern, ceilalți, produși de ambianța atomizantă a marilor orașe, adeseori mai apropiați de prietenii întâlniți pe calea comunicațiilor internet (e-mail ori chat), vor împărtăși o altă tablă de valori sociale și își vor defini altminteri condiția cetățenească, orizontul de așteptare, apartenența la comunitatea în cadrul căreia trăiesc. Ce anume îl leagă de evoluția vieții sociale din România pe un tânăr inginer electronist care primește de lucru via internet, livrează produsul muncii lui pe aceeași cale și este plătit tot așa, dacă timpul liber și-l va petrece tot în fața ecranului de computer, navigând de la un site la altul și conversând cu cunoscuții lui din spațiul virtual? Câtă vreme linia telefonică, serverul la care este conectat și service-ul vor funcționa, nimic nu îl va sensibiliza la, să zicem, politica guvernului din acel moment din țara unde trăiește. La celălalt capăt al arcului social, noul proletariat agricol - sau cum s-ar putea el numi - se va regăsi solidar doar cu ceilalți membri din spațiul îngust și concret al familiei, respectiv satului său. În ambele cazuri, fărâmițarea și atomizarea

România și Uniunea Europeană

189

legăturii dintre stat și cetățean se va produce: aici prin transformarea cetățeanului în protagonistul unui nou tip de raporturi față de autoritatea guvernantă, colo prin recăderea în modelul anterior modernității. Ceea ce va rămâne, deocamdată, neschimbată în cazul ambilor va fi, fără îndoială calitatea de contribuabil, pe de o parte, iar pe de alta, egalitatea de principiu în fața legilor. Spun de principiu, pentru că, de fapt, inegalitatea dintre cei retrași în comunități rurale mai mult sau mai puțin închise în ele însele și cei cu acces la informația corectă și rapidă nu doar din țară, ci și din străinătate, transpare cu ușurință.

În noile condiții, chiar dincolo de apartenența la o anumită sferă profesională, ori de avere, cetățenii unui stat din Europa est-sud-estică se vor împărți în două tipuri radical diferite: unii, cei reveniți la solidaritățile de tip vechi, vor fi, iarăși, ce fuseseră odinioară, adică supuși ai unei instanțe care dictează și căreia nu i te poți nici asocia, nici opune eficient, pe când ceilalți vor putea fi pe bună dreptate considerați niște absenteiști, niște contumaci, fiind mai curând absenți din planul vieții publice și de la negocierile cu statul.

Înutil de subliniat pericolul pe care o asemenea realitate îl poate prezenta pentru dezvoltarea democrației.

Subminată chiar de la bază, aceasta va lăsa loc ori unor sisteme politice demagogic-populiste, ori unora care să guverneze în numele unei minorități situate departe de calea majorității.

O șansă a depășirii impasului ar fi integrarea într-o structură comunitară cum este Uniunea Europeană. Astfel, contumacii și-ar putea valida noile reflexe cetățenești la un dublu nivel, cel național și cel comunitar. Totodată, procesul de integrare s-ar face printr-o ajustare la toate palierele vieții sociale, antrenând cu sine evoluția căilor de comunicație, a economiei rural-agrar, transformând după

190

Ovidiu PECICAN

un model occidental verificat ruralitatea din zonă, scoțând-o din autarhie și făcând-o compatibilă cu dezvoltarea urbană. Deocamdată însă nu se întrevăd progrese încurajatoare în această direcție.

CENTRE FĂRĂ PERIFERII

În Europa ai zice că greco-romanii au inventat orașul. Poate că este așa, poate că nu. Așezările etajate ale neoliticului, distruse mai târziu de războinicii indoeu-ropeni, par să fi fost adevărate aglomerări umane ale vremii. Dar sunt prea părelnice și îndepărtate de noi pentru a putea ști ceva cu precizie. Rămâne, așadar, până la proba contrară, că orașul se leagă, pe vechiul continent, de numele grecilor și al romanilor. El pare să fie excrescența de case ordonate sau dez-ordonate de-a lungul unor coridoare comunicante care, toate, duceau la piața centrală (agora pentru unii, forum pentru alții). Aici lucrurile se complica, amestecându-se, ca în orice piață de oriunde. Tranzacții de mărfuri, dar și de idei ori, vai, de oameni, toate umpleau de o vitalitate și de o tensiune specifică un spațiu prin excelență plan, cel mai adesea patrulater. Învățătura primilor apostoli nu a modificat nici ea, radical, lucrurile, din acest punct de vedere. În locul templelor, pe latura răsăriteană, biserica, adevărat centru spiritual situat în inima activă a orașului. În cea mai frumoasă carte a lui, Vasile Lovinescu radiografia orașele medievale ale Europei, care-și înșiruiau radial ulițele către deschiderea platoului central, dominat de clopotnița Casei Domnului, într-un adevărat labirint șerpuit. Pe lângă funcția strategică - de a împiedica înaintarea dușmanului trecut de incinta fortificată către centrul administrativ și sacerdotal -, acesta din urmă ar mai fi avut și rolul inițiativ al traseului băjbăit Prin întuneric către lumină. Unde mai pui că multe dintre

192

Ovidiu PECICAN

biserici se continuau, în partea lor invizibilă, prin tuneluri secrete, menite să pună la adăpost, conducându-i departe, în afara zonei periclitate, pe mai marii locului. Nu există oraș important fără asemenea taine. În Aradul copilăriei mele circulau povești despre tunelurile săpate cu mult timp în urmă pe sub Mureș, până în cetatea austriacă în cinci colțuri și invers, de la ea până în anumite subsoluri din centru. Cât despre Cluj, aici parohul bisericii Sfântul Mihail trebuie să știe mai bine decât oricine despre ce este vorba, dacă ar fi să-i dau crezare unei doamne distinse, cu părul cărunț, care mi-a povestit cu însuflețire despre aceasta în timpul unei călătorii cu trenul spre Oradea, pe vremea studenției mele. Mircea Eliade a fost și el cutreierat de gândul subteranelor

Bucureștiului, dedicându-le pagini inspirate în povestirea Pe strada Mântuleasa, Prozatorul scria acele pagini în exil, neștiind că în decembrie 1989 revoluționarii de la metrou vor vorbi de existența unui întreg oraș subteran, pregătit de Ceaușescu special pentru apropiații și mercenarii lui, dotat cu buncăre și cu ieșiri în toate punctele capitalei.

În primăvara acestui an, invitat să susțin o conferință despre România în capitala Vandeei, am descoperit cu bucurie piața centrală a orașului inventat de însuși Napoleon. Cu inginerii alături, împăratul decisese - între două campanii - că orașul Roche-sur-Yon, modesta așezare feudală de până atunci, trebuia să conserve definitiv fizionomia pe care i-o putea el imagina în maniera atât de caracteristică sieși. Situând, așadar, pe o latură biserica și în fața ei municipalitatea, rezervase celelalte două linii drepte băncii și, respectiv, liceului și cazarmii. Astfel, mi s-a explicat, la Roche-sur-Yon a supraviețuit până astăzi spiritul pragmatic și vizionar care a făcut ca fostul artilerist să rămână în istorie multă vreme după ce cuceririle lui teritoriale s-au evaporat în cele patru vânturi. El predestina

Uniunea Europeană

193

cvasi-explicit acestui punct avansat al autorității lui într-un teritoriu socotit prin excelență drept contrarevoluționar un destin care urma să se desfășoare pe coordonata prosperității financiare, a bunei guvernări, a educației luminate și a spiritualității creștine. O altă piață decât cea de odinioară, dar, la urma urmei, aceeași. Aici însă conținând și statuia de bronz a bărbatului cu redingotă și bicorn.

În toamna lui 1994, la Cluj a poposit expoziția itinerantă dedicată Piețelor Europei. Privind fotografiile splendidelor spații deschise din metropolele vestice și răsăritene, toate de o incredibilă - deși discretă - asemănare, am realizat că marea aventură europeană, pe jumătate călătorie, pe jumătate negoț, își lăsase și ea amprenta aici. Mai peste tot se vedeau scaune scoase la soare, măsuțe și umbrele: cafenelele și terasele restaurantelor, caffeterie -locuri ale loisir-ului și ale întâlnirii. Le poți vedea și la Cluj, de jur împrejurul dreptunghiului central, oferindu-se cu generozitate trecătorilor. Dar cu Diesel, Flash ori Escorial, cu aceste coborâri în pivnițele vechiului oraș, se recuperează încă puțin din medievalitatea impozantă, și totuși apropiată, a locului. La fel și la Luvru ori în Domul milanez, contra unei taxe nu cine știe ce, poți coborî câțiva metri pentru a recupera imaginea zidurilor mai vechi decât vechimea care se oferă privirii la suprafață.

Orașele europene sunt, din acest punct de vedere, niște construcții mereu reluate, haotic ori disciplinat, suprapunând stiluri și logici arhitectonice dintre cele mai diverse. Ele sunt, însă, în primul rând toposurile marilor aglomerări umane și ideatice, creatoare de fantasme mitologice și ideologii. Aici s-au construit și s-au năruit palate, s-au înălțat și s-au destrămat baricade, iar actorii jocului puterii și-au spus mereu partitura, așa cum n-ar fi putut-o face niciodată într-un peisaj agrest populat cu câteva căsuțe rustice.

194

Ovidiu PECICAN

M-am născut la oraș, am trăit printre bitumurile ritmate de prezența reconfortantă a câte unui șir de copaci ornamentali și a rondourilor cu flori. Nu mă regăsesc nicidecum în natura pe care alții o caută ca pe un liman. S-ar putea deci să nu am dreptate spunând că Europa este, mai mult ca orice altă parte a lumii - fiindcă mai îndelung continuu! - țara metropolelor, a celei mai dense rețele urbane.

J.t

CAPITALA

În 1938, istoricul P. P. Panaitescu publica un eseu intitulat Cum au ajuns Bucureștii capitala țării?, reluat mai apoi, aproape neschimbat, în cuprinsul volumului Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială (1947). Încercând să explice cauzele ascensiunii politice a capitalei românești, autorul invoca locul de centru economic al țării, situat cum era în proximitatea resurselor petrolifere (Valea Prahovei) și în plină zonă cerealiară (Câmpia Dunării), nu departe de artera comercială de transport care era fluviul de la limita sudică a țării. Toate aceste circumstanțe economice ar explica aflulul de populație din București și ar justifica instalarea centrului administrativ al țării în acest oraș. Viziunea autorului este, cum se vede, una în care economicul și demograficul determină măsurile de ordin politic.

Una din cauzele afirmării în prim-planul vieții urbane românești a Bucureștilor ar fi fost aceea că orașul a luat ființă - pe vremea lui Vlad Țepeș - într-o zonă de densă locuire românească, un „codru” care îngloba Deliormanul (Pădurea Nebună) și Vlășia (Pădurea Românească), chiar la liziera codrului cu câmpia, într-un loc potrivit schimburilor comerciale (p. 165). Acolo existau și o serie de lacuri (Snagov, Căldărușani etc), iar sub raport spiritual funcționau, încă dinainte vreme, mănăstiri precum Snagov, Bolintin pe Argeș, Strugalea (către Giurgiu) ș. a. (p. 165). Având de la domnitori privilegiul de a ține târg, Bucureștii au devenit „târg”, adică așezare urbană. Vitalitatea

196

Ovidiu PECICAN

economică și aflulul populațional i l-a asigurat așezarea pe drumul ce lega Oltenia de balta Dunării. Ascensiunea orașului de pe Dâmbovită în detrimentul vechiului centru al Valahiei, Târgoviște, s-a petrecut în condițiile decăderii comerțului săsesc în principate survenite în contextul configurării dominației turcești (p. 167). În acest fel, Bucureștiul a devenit un centru al comerțului internațional din turcocație. În fine, a existat și

un motiv strategic de ascensiune a Bucureștilor: „în șesul muntean mijlociu, mlăștinis și străbătut de râurile Dâmbovița, Argeș și Neajlov” el era „un punct mai înalt de pază la marginea pădurii” (p. 168). În acest fel, pentru P. P. Panaitescu, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea erau întrunite principalele condiții care puteau propulsa Bucureștii în fruntea Valahiei. Din păcate însă, analiza istoricului nu continuă și pentru secolele următoare, astfel încât să furnizeze o interpretare a rolului preeminent pe care Bucureștii au ajuns să îl joace în raport cu cealaltă capitală românească, Iași.

Dacă ar fi făcut-o, el ar fi observat, poate, că ziua de 24 ianuarie 1859 propulsa pe tronul celor două state românești aduse împreună printr-o unire personală - rezultatul dublei alegeri a colonelului Alexandru Ioan Cuza ca domnitor al Moldovei și, respectiv, al Țării Românești -, un moldovean; dar, în același timp, ar fi sesizat că moldoveanul respectiv își stabilea capitala pe malurile Dâmboviței. Faptul s-a petrecut, poate, și ca o recunoaștere a rolului esențial jucat de munteni în realizarea riscatului act politic al realegerii lui Cuza. Fiindcă, dacă moldovenii avuseseră întâietate în a se pronunța asupra domnitorului celui nou, muntenii efectuaseră saltul, realizând efectiv unirea în singura manieră legitimă disponibilă. Intrarea lui Cuza Vodă la 11/ 23 februarie 1859 în București a marcat victoria definitivă a capitalei sudice asupra celei nord-estice. Iar în acest joc, elementul esențial a fost, de astă dată, nu importanța

România și Uniunea Europeană

Vil

economică (principatele urmau să se desprindă urgent din circuitul economic și al puterii otomane), ci aceea politică. Paradoxal, în etapa următoare influența Rusiei urma să devină mult mai importantă decât cea turcească, după cum o jalonaseră deja, în chip premonitor, acordul lui Cantemir cu Petru I, la Luck, în 1711, ocupațiile rusești din secolul al XVIII-lea și de la începutul veacului următor, în contextul războaielor ruso-austro-turce și, nu în ultimul rând, pierderea Basarabiei la 1812, ori dobândirea primului act constituțional românesc (Regulamentele Organice) din mâna reprezentantului țarului, generalul Pavel Kiseleff. Alierea cu rușii în războiul de cucerire a independenței (1877), iar mai apoi în vremea participării României la primul război mondial, până la revoluția bolșevică din octombrie (1916-1917), au jalonat intervalul care ar fi putut privilegia Iași, propulsându-i în poziția de capitală a țării într-o vreme când, tot mai mult, țara se pregătea - chiar și împotriva voinței politicianilor săi - de o integrare în circuitul dominat de statura marelui prieten de la răsărit. Dar nu a fost așa, decât într-un moment de acută criză, cu puțin înainte de pacea de la Bufta (din martie 1918), când, după ce a evacuat Bucureștii sub presiunea armatelor lui Mackensen și și-a trimis în imperiul țărilor tezaurul născând recuperat integral, casa regală, guvernul și parlamentul s-au stabilit în vechiul oraș de scaun al Moldovei, cu sentimentul unui provizorat care ar fi putut azvârli pe toți responsabili politici dincolo de granițele nordice ale prea micșoratei României. Nici măcar dominația de patru decenii a URSS, în perioada postbelică, nu a modificat această stare de fapt: Bucureștii au rămas capitala, de-acum consacrată, a României, neconcurată în nici un fel de metropolele regionale ale Ardealului, Banatului și Partium-ului.

198

Ovidiu PECICAN

Dacă s-a întâmplat așa, a fost - urmând logica lui P. P. Panaitescu - datorită proximității de capitală a câmpurilor petrolifere din zona Ploieștilor. Dar explicația își epuizează valabilitatea după război, când exploatarea nemiloasă pusă anterior în slujba intereselor agresive germane a dus la scăderea simțitoare a acestei categorii de resurse naturale. Pe de altă parte, așa-numita „transformare socialistă a agriculturii”, dublată de transferul mării mase de populație rurală în industrie, la oraș, a lichidat, după cel de-al doilea război mondial, și avantajul Bucureștilor de a fi locul de importanță comercială prin excelență al hinterlandului agricol din Câmpia Dunării, câtă vreme agricultura s-a estompat, pierzându-și locul prioritar de odinioară ocupat în raport cu celelalte ramuri economice. Din 1945 încoace, Bucureștii sunt capitală, deci, mai curând în virtutea unei priorități demografice, dar și a unei tradiții și continuități politice. La acestea se adaugă însă și o concepție cvasiunanimă a politicianilor români din epoca modernă și contemporană, conform căreia unitatea statală trebuie să aibă drept corolar un centralism politic.

P. P. Panaitescu însuși este un adept al centralismului în textul menționat aici. Ba, dacă ne amintim și de opțiunile sale politice în favoarea legionarismului, chiar al regimurilor ultra-autoritare. El consideră că este absolut natural ca orașul cel mai important al țării să fie desemnat drept capitala acesteia. Din această perspectivă, el identifică existența unor „capitale nefirești”, a căror prioritate în raport cu alte orașe, mai mari și mai importante din punct de vedere economico-social, se datorează „epocii politice raționaliste contemporane”. Pentru istoric, acest raționalism nu este un temei suficient și nici nu poate conferi legitimitate. Iată, spre exemplu, Washington - „o creație artificială” -, mult mai puțin important decât New York sau Chicago. „Dar nu trebuie să uităm că Statele Unite sunt un stat federativ, în

România și Uniunea Europeană

199

care viața provincială joacă un rol politic precumpănitor și autoritatea centrală e de mai mică importanță”. Autorului Interpretărilor românești, atât de deschis în ceea ce privește valorificarea aspectelor economice și sociale ale trecutului pentru o mai bună înțelegere a vremurilor de odinioară, i se pare, așadar, că numai într-un stat federativ provincia trebuie să joace un rol semnificativ. Deși nu este străin de orice interes pentru demografie, el pare să nu înțeleagă una dintre caracteristicile majore ale vieții românești dinainte de unificarea

statală: vocația policentrică a vieții de stat și a vieții culturale autohtone. Este, într-adevăr, de mirare acest lucru, câtă vreme, într-un alt text din același volum, anume De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate? (1938), el observa orientarea divergentă a statelor respective sub raport geografic - inclusiv hidrografic -, economic (în primul rând comercial), politic și cultural. Practic, fiecare dintre capitalele provinciilor istorice românești slujea drept debușeu economic, demografic, politic și cultural populației dintr-un teritoriu dat. Se poate crede că simpla modernizare a rețelei de comunicații și transporturi, însoțită de comunicarea politică, au modificat această situație, transferând toate funcțiile tradiționale ale capitalelor provinciale asupra metropolei naționale? Numai într-o viziune naivă și neinformată, desigur.

Ultimul deceniu de istorie a adus România într-o situație care a antrenat și va antrena în continuare modificări spectaculare ale destinului ei istoric. Surparea din interior a sistemului statal socialist, patronat de URSS (1991), urmat de agregarea CSI, și, paralel, procesele de extindere spre răsărit a NATO și a UE au modificat, chiar și fără afectarea - în linii mari - a granițelor europene anterior

200

Ovidiu PECICAN

stabilite, fizionomia continentului nostru. România și-a exprimat, cu relativă promptitudine, unitate de opinii și consecvență, dorința de a accede în organismele euroatlantice și occidentale, fapt care a marcat, implicit, și exprimarea acordului pentru delegarea anumitor competențe statale pe seama structurilor suprastatale în care dorește să accedă. În condițiile în care anul 2004 va marca intrarea noastră în NATO, iar anul 2007 va fi data accederii în UE, se poate spune de pe acum că evoluțiile internaționale în care România a devenit un actor dinamic au și vor avea repercusiuni notabile asupra tuturor compartimentelor vieții noastre publice și private. Odată devenită parte a UE, România se va comporta ca unul dintre statele confederate ale unei entități suprastatale care și-a diseminat instituțiile într-un teritoriu amplu (după cum se știe, „capitalele” UE sunt Bruxelles, Strasbourg, Haga). În aceste condiții, rolul Bucureștilor, actuala capitală a unei Români centraliste, va fi redesenat, câtă vreme metropola de pe Dâmbovița va îndeplini, în noile împrejurări, rolul unei capitale provinciale, într-o anume dependență de deciziile luate la Bruxelles și Strasbourg. Noua rețea de autostrăzi și de căi ferate, recondiționarea șoselelor naționale și lărgirea acestora, ca și liniile aeriene vor conduce, toate, la o integrare accelerată a țării în ritmurile, procesele și realitățile comunitare ale Uniunii. Cum printre politicile acesteia din urmă se numără și cele regionale, este de așteptat, pe viitor, atât o relansare a diverselor regiuni românești, cât și o regândire a raporturilor Bucureștilor cu celelalte metropole regionale autohtone (Iași și Suceava, în Moldova, Brașov, Cluj, Sibiu și Timișoara, la vest, Constanța și Craiova în sud). Capitala va înceta să mai însemne centrul prin excelență, care acumulează toate resursele umane, materiale și spirituale din teritoriu, delegându-și și distribuindu-și, în interior ca și în exterior, o

România și Uniunea Europeană

201

bună parte din atribuții și rezumându-se tot mai mult să fie un coordonator zonal pentru România. O asemenea dinamică nu are cum să marcheze slăbirea locului Bucureștilor în istoria românească, ci doar să îl modifice calitativ. Alături de acest oraș, alte reședințe urbane semnificative vor reveni în prim-plan, acompaniindu-i realizările și suplinindu-i prin forțe proprii disfuncțiile, într-un alt tip de solidaritate urbană, mai descentrată și mai democratică, în ultimă instanță. Noul curs nu va mai atrage, ireversibil, ca până acum, toate elitele țării către polul magnetic bucureștean, ca spre singurul loc unde ele se pot pune în deplină valoare și pot beneficia de toate resursele. Unele vor găsi amplasament în cadrul spațiului unional european însuși, în timp ce altele, mai numeroase, probabil, vor rămâne pe loc spre a urni mecanismele bunăstării și democrației românești. Limitarea exodului către capitală, posibilă și prin măsuri de deplasare în teritoriu a instituțiilor centrale ale statului, ar avea efecte benefice, pe termen mediu și lung, și asupra vieții bucureștenilor, scăzând prețurile din piețe, coborând plafonul chiriilor, reducând aglomerația. În restul țării, o asemenea măsură ar revigora centrele regionale cele mai semnificative, punându-le la dispoziție resursele umane, inteligența și spiritul de inițiativă devenite excedentare în capitală, care, uneori, sunt atât de deficitare în celelalte zone ale României. Nu toată lumea gândește însă în termenii unei asemenea echilibrări a raportului dintre reprezentanți și reprezentați. Pentru unii, Bucureștii au rămas și sunt un substitut al României înseși. Dorind o continuă extindere a capitalei, ei par că urmăresc, practic, să scoată din starea de dezvoltare lentă, inegală și incompletă restul teritoriului, așa-zisa provincie. De curând, unii reprezentanți ai PSD-ului au elaborat un plan de redimensionare a metropolei dâmbovițene într-o manieră ciclopică. S-a spus

202

Ovidiu PECICAN

că, pentru a putea găzdui toate instituțiile UE și NATO delegate într-un viitor apropiat la noi, s-ar cuveni ca Bucureștii să se amplifice de... nouă ori! Deja planul a fost criticat în presă de către unii gazetari și oameni politici. Este probabil că el nu va fi adoptat. Totuși, însăși formularea lui vorbește în mod semnificativ despre anumite dominante ale imaginarului politico-administrativ dominant, ca și de forța unei viziuni centralizatoare. Pentru că, la urma urmei, de ce nu s-ar deplasa în teritoriu, în mai multe mari orașe ale țării, acele instituții comunitare, oferindu-li-se întregul spațiu de care au nevoie pentru o dezvoltare armonioasă și creând, în același timp, și pentru alte orașe șanse suplimentare de dezvoltare și afirmare? Tot de curând, cu prilejul discuțiilor

vizând ameliorarea constituției românești, deputatul Emil Boc observa, judicios, că nu există nici un temei pentru a include într-un articol constituțional propoziția „Capitala țării este la București”, într-adevăr, de ce s-ar cuveni făcut dintr-o realitate defacto una de jure, programând imuabilitatea capitalei? în trecut, reședințele statului s-au modificat în funcție de împrejurări și într-o anume viziune pragmatică. De ce ar fi mai necesar acum decât altădată ca sediul actual al capitalei să se permanentizeze în forma actuală? Poate că un context deocamdată incomplet conturat, însă foarte dinamic, cum este reconfigurarea alianțelor și a frontierelor geopolitice, va solicita o nouă abordare, inventivă și flexibilă, pe care, deși nu o putem deocamdată prevedea cu precizie, nu există nici un temei pentru a o înlătura aprioric din discuție. Este de înțeles - nu neapărat și de acceptat în orice condiții - grija Bucureștilor de a-și rezerva și asigura o prioritate care este un fapt ce vine din trecut și trebuie luată ca atare. Ea provine nu doar dintr-un interes ale cărui beneficii au putut fi probate de-a lungul timpului, ci și, foarte probabil, din observarea unui proces care poate

România și Uniunea Europeană

203

îngrijora, câtă vreme nu mai asigură, necesarmente, o dominație necontestabilă - economic, social, cultural și, până la urmă, politic - a capitalei asupra hinterlandului (mărit, oricum, peste limitele îngăduite de o guvernare funcțională). Totuși, o analiză, oricât de superficială, arată cu claritate că forța centrului se întemeiază întotdeauna pe vitalitatea energiilor provenind din hinterland, așa încât o perpetuare a situației actuale va trebui să se întemeieze, vrând-nevrând, pe ameliorarea raporturilor centru -provincie. O asemenea ameliorare include recondiționarea drumurilor și a căilor ferate existente, amplificarea și diversificarea lor, înzestrarea teritoriului cu poduri suplimentare și o rețea capilară de șosele regionale care să permită accesul până în cele mai îndepărtate locuri, scoțându-le din izolare. Totodată, va fi necesar să se găsească soluțiile economice și administrative pentru anularea subdezvoltării din anumite zone, mai ales cele montane, făcând mai fluid accesul la resurse și ajutând oamenii să dobândească necesara experiență managerială pentru a rezolva prioritățile absolute ale locului. Pentru o asemenea vastă, diversificată și necesară operațiune, centrul va trebui să învețe, de voie sau de nevoie, să delege anumite atribuții înspre teritoriu, să asigure din taxele publice părți mai semnificative decât până acum dinamicii despre care este aici vorba; practic, Bucureștii vor trebui să învețe că privilegiul unei capitale nu este acela de a fi cel mai puternic dintre orașele țării, ci cel mai bun administrator al averii comune, în folosul comun al tuturor. Deși nu prea sunt semne că s-ar dori așa ceva, nu este exclus ca, sub imperiul noilor configurări geopolitice, acest lucru să se petreacă, în folosul tuturor.

„BUCUREȘTIUL TREBUIE SĂ DEVINĂ UN

CENTRU DE ATRACȚIE”:

UN PROIECT UNIVERSITAR INTERBELIC

PENTRU INTEGRAREA ROMÂNIEI ÎN

COMUNITATEA ȘTIINȚIFICĂ

INTERNAȚIONALĂ

Recenta apariție a cărții lui Arnold Van Gennep despre Riturile de trecere a permis publicarea în addenda a părții inedite a corespondenței pe care celebrul folclorist a purtat-o cu un prieten român¹. Din ea rezultă că cerce-tătorului i se propusese un post de profesor universitar la București, inițiativă de care nu erau străini nici partenerul de conversație epistolară, Mihail Vulpescu, nici profesorul universitar Ovid Densușianu. Datorită unor împrejurări

1 Patru scrisori - dintre care două nedatate, iar celelalte două din 1927 - către Mihail Vulpescu, o cerere de înființare a unei catedre universitare pentru etnografie comparată și folclor adresată ministrului român al Instrucțiunii Publice și două expuneri de motive, dintre care prima însoțește cererea, iar a doua e, cu siguranță, destinată Reginei (la care se face referire în corespondență). Textele, prefațate de Lucia Berdan, „Arnold Van Gennep și folclorul românesc”, au fost publicate - sub titlul comun de „Addenda” - în Riturile de trecere, Iași, Ed. Polirom, 1996, p.177-193. Anterior, din totalul de 21 de scrisori, Gheorghiță Geană publicase o selecție în Etnologica, București, 1983, p.34-44 și 193, traduceri a șase epistole fiind incluse în studiul -/Proiectele românești ale lui Arnold Van Gennep”, în Studii și comunicări de etnologie, Sibiu, t. IX, 1995, p.11-122. Din corespondența lui A. Van Gennep cu românii au mai fost publicate până în prezent trei scrisori adresate lui Artur Uwovei, în Scrisori către A. Corovei, București, Ed. Minerva, 1970, ed. de Măria uiza Ungureanu, p.411-418.

Nu cunoaștem corespondența cu Ovid uensușianu.

206

Ovidiu PECICAN

deocamdată neelucidate¹, A. Van Gennep n-a mai ajuns însă să îl ocupe, spre paguba învățământului universitar românesc interbelic. Impresionant în cele câteva scrisori recuperate din acest schimb epistolar este, însă, tonul lor și problematica dezbătută. Pornind de la proiectul aducerii savantului la universitatea din capitala României, Van Gennep era vizat, pare-se, și într-un context mai larg, definibil într-un anume sens ca unul diplomatic. El trebuia să devină un soi de ambasador al Bucureștiului în comunitatea științifică universală, iar modul cum înțelege să reflecteze la această eventuală misiune - pentru care își dădea deplinul acord - ne determină să credem că acela care îl abordase (muzicianul și etnologul Mihail Vulpescu) cu intenția respectivă² nu greșise deloc. Van Gennep

avea deja - după cum rezultă din prima scrisoare - propriile idei în privința strategiei de abordat și voia „să ducem lucrurile la bun sfârșit cât mai repede”³. Pentru a-și începe acțiunile, însă, avea nevoie de o numire oficială și de bani. Din a doua scrisoare aflăm că savantul trebuia să devină organizatorul oficial al celui de-al II-lea Congres Științific de Etnografie și de Etnologie, dar era încă în așteptarea unei înștiințări oficiale. Densușianu îi scrisese, solicitând și detalieri despre cum ar trebui să arate o catedră pregătită special pentru el. Pentru a da un impuls suplimentar numirii sale, el spune că

1 Ele țin ori de lipsa banilor (căci savantul voia un salariu de 60.000 de franci pe an), ori de modificarea politicii odată cu schimbarea guvernului, ori de adoptarea unei alte soluții (avută în vedere de alte personaje românești influente, după cum reiese din corespondență, unde e pomenită în acest sens o anume doamnă Văcărescu, poate Helene Vacaresco, care „va manevra pentru a ne elimina, pe dumneavoastră și pe mine [din joc - n.O.P.]”, aliată cu un anume Dupierreux și „banda lui”, față de care interlocutorul se arătase imprudent, dezvăluindu-și intențiile apropo de Van Gennep).

2 Știm aceasta din faptul că lui îi adresează Van Gennep toate scrisorile referitoare la acest proiect, inclusiv cererile oficiale și expunerea de motive adresată reginei (cf. scris, din 14 aprilie 1927).

3 Scrisoare nedată, în A. Van Gennep, Riturile de trecere, p. 185.

România și Uniunea Europeană

207

„...nu îmi trece prin gând să îi 'înlocuiesc' sau să îi 'înghit' pe cercetătorii din țara dumneavoastră. Eu doresc extinderea și recunoașterea publică a științei mele, utilizarea metodelor și instrumentelor pe care le-am perfecționat timp de 30 de ani”. Van Gennep era convins că „odată profesor la B.[ucurești], voi avea o influență asupra guvernului de aici [din Franța - n. O.P.], asupra lui Berthelot și a celorlalți, în favoarea tuturor românilor care ar lucra în același domeniu”¹. În a treia scrisoare, el revine: „Imediat după numirea mea, voi acționa cu putere la Geneva în favoarea Bucureștiului², însă ce influență poate avea demersul meu pentru congresul dumneavoastră, dacă nu aveți un specialist internațional, în timp ce Viena îl are pe Haberlandt iar Praga pe Polivska, care sunt mari savanți; spuneți-i Reginei, fără supărare, că România este încă «excentrică» în mișcarea giratorie central-europeană, iar dificultatea constă tocmai în a o clasa altfel; aceasta e forța Vienei, chiar de ar avea numai 500 de locuitori. Praga, de altfel, se descurcă foarte bine, Cracovia se pune din nou în mișcare, dar dacă e vorba de cealaltă parte a Dunării, este o treabă de zece ani de propagandă și de eforturi; trebuie să vă impuneti, eu voi fi prezent doar pentru a trasa calea și a impune jaloanele; comparații dvs. sunt cei care trebuie să persevereze; în orice caz, voi aduce savanți de valoare la expoziția dvs. și voi avea studenți buni la cursurile mele. // Pe scurt, trebuie să i se explice Reginei că mișcarea trebuie inversată, iar Bucureștiul trebuie să devină un centru de atracție. Dacă va dori în continuare să mă susțină, rezultatul va fi rapid vizibil, căci voi face personal propagandă în

¹ Scrisoare nedată, în Ibidem, p. 186-187.

E vorba despre alegerea Bucureștiului ca oraș de desfășurare a celui de-al D-lea Congres Internațional al Etnologilor.

208

Ovidiu PECICAN

toate orașele universitare din întreaga Europă”¹. Van Gennep avea, prin urmare, o viziune foarte clară asupra ierarhiilor dominante la ora aceea în lumea universitară europeană. El știa că, pentru a susține pretenția de a fi organizatorul unui congres prestigios trebuie să existe niște nume de rezonanță în țara respectivă, nume care să se fi ilustrat convingător, la nivelul exigențelor mondiale, în domeniul de interes despre care e vorba. Pe de altă parte, o altă problemă este cea a concurenței făcute de trei dintre țările - respectiv universitățile - Europei Centrale: Austria, cu universitatea Vienei, Cehoslovacia, cu universitatea din Praga, și Polonia, cu universitatea din Cracovia. Mișcarea populației studențești se împarte între cele trei, dintre care Viena are un prestigiu atât de consolidat, încât și dacă ar avea o populație de numai 500 de oameni, tot nu și-ar pierde prioritatea. Arnold Van Gennep nu ezită să aprecieze - cu luciditate - că România este ultima venită în acest concert universitar central-european. Pentru a o include în el ar fi nevoie de un deceniu întreg de eforturi constructive și de propagandă. În acest proiect în care se vede inclus, etnologul își rezervă un rol clar: de strateg și om de contact. Prin această precizare, savantul face cunoscut că e dispus să-și pună abilitățile și prestigiul în slujba clasării mai bune a României și a universității bucureștene printre celelalte universități din zonă. Totodată, el precizează că specialiștilor români le revine un rol esențial în realizarea proiectului. El leagă clar succesul acestor acțiuni concertate de nucleul existent al comparațiștilor români care, prin specializarea în studii comparate, ca și prin întreținerea relațiilor academice cu colegii străini, ar crea și întreține necesarul climat de efervescență menit să

¹ Scrisoare către Vulpescu, datată 14 aprilie 1927, Bourg la Reine, în Ibidem, p. 188.

România și Uniunea Europeană

209

facă din Bucureștiul universitar o atracție pentru studioșii străini.

Deosebit de grăitoare este și Expunerea de motive care însoțește cererea oficială înaintată Reginei. După ce explică la punctul I înțelesul pe care îl dă termenului de etnografie, iar la următorul care e stadiul de dezvoltare al disciplinei în câmpul studiilor universitare (peste 80 de catedre în lume), la punctul III textul spune: „România prezintă pentru învățământul de acest tip o posibilitate remarcabilă de a deveni un centru mondial: 1. prin

situarea sa geografică, studenții trebuind în prezent să meargă foarte departe pentru a se instrui, iar catedrele de Etnografie și de Istorie comparată a civilizațiilor neexistând propriu-zis decât în Europa Occidentală; 2. obiceiurile populare de tot felul și rămășițele de civilizație primitivă sunt încă foarte răspândite și vii în toată țara, astfel încât cursul teoretic și metodologic poate fi ușor completat prin explorări (de teren); se pot indica studenților subiecte de teză și de cercetări personale interesante."1 Oricât de mari sunt potențiali tășile pe care, pornind de la situația etnologiei în finalul primului deceniu interbelic, A. Van Gennep le întrezărea pentru România, nu trebuie conchis că aprecierile învățatului erau și nerealiste. Avantajele pe care țara noastră le avea - și, aș adăuga, le mai are încă - țineau de poziția sa „la întretăierea drumurilor etnologice”, de specificul preponderent rural al societății (și, implicit, al culturii sale), ca și de posibilitățile unei fertile munci de teren2. De altfel, la punctul IV, Arnold Van Gennep adaugă,

1 A. Van Gennep, *Riturile...*, p. 190.

2 în pofida celor cincizeci de ani de comunism, care în planul educației au însemnat alfabetizare masivă (deci acces la cultura scrisă și modificare a prestigiului pe care îl avea anterior cultura orală rurală), iar în planul vieții social-economice au marcat industrializarea masivă, cu dezrădăcinarea maselor țărănești, transplantarea lor la oraș și transformarea în muncitorime

210

Ovidiu PECICAN

pe deplin lămuritor: „Ideea este de a atrage la București, date fiind aceste condiții favorabile, studenți din toate țările și de a propune colegilor universitari de aceeași specialitate să trimită în România studenții lor pentru a găsi subiecte de teză. // Cum domnul A. Van Gennep vorbește curent engleza, germana, italiana, rusa, puțin olandeza, poloneza și înțelege celelalte limbi romanice, germanice și slave, știind de asemenea araba, un pic turca, maghiara și finlandeza; cum, pe de altă parte, el este, după treizeci de ani de activitate științifică, în relații personale cu aproape toți colegii pe care i-a întâlnit în călătoriile și în misiunile sale; cum, de asemenea, a vizitat majoritatea muzeelor de această specialitate, el crede că poate asigura formarea, destul de rapid, la București a unui nucleu de studenți de toate naționalitățile și din toate țările”1. Savantul consideră, deci, ca fiind niște factori esențiali prezența la universitate, în cadrul unei catedre de profil, a unei personalități de prima mână, cu o pregătire filologică solidă atât în domeniul limbilor de circulație, cât și în cel al limbilor din regiune. Legăturile personale ale unui asemenea personaj care să beneficieze de recunoaștere internațională ar permite procurarea de studenți străini, a unor colaborări de marcă și, prin acestea, o bună propagandă pentru viața universitară românească. Etnologului nu-i scăpau nici implicațiile de bătaie mai lungă ale unor asemenea demersuri, fiind partizanul unei cât mai grabnice internaționalizări a vieții universitare din țara noastră, după cum reiese din punctul V: „Acest punct de vedere, care este în fond o internaționalizare a cursului propus, și prin urmare a unei părți a învățământului de la Universitate, va avea în mod necesar repercusiuni asupra situației morale, urbane, posibilitățile de a cunoaște civilizația tradițională a satului sunt încă multiple în România.

1 Ibidem.

România și Uniunea Europeană

211

dacă nu chiar politice, a României. Studenții sunt întotdeauna excelenți agenți de propagandă în favoarea Universității și a țării în care și-au făcut studiile. Un curs de etnografie are, prin însăși natura subiectelor tratate, un caracter internațional”1. Consecințele de relevanță zonală nu s-ar fi oprit aici, căci „După organizarea învățământului de acest fel, se va putea profita de formarea unui nucleu de studenți pentru a organiza un Congres internațional sub înalta protecție a Universității, înglobând în acest congres, sub formă de secțiuni autonome, discipline ca: lingvistica, bizantinologia, arheologia, istoria și geografia României. în acest fel se va accentua, dacă Universitatea e de acord, acest caracter internațional care ar putea face din București un centru de atracție cum erau în Evul Mediu Bologna, Montpellier și cum sunt acum Paris, Londra etc. // Pentru un stat din Europa Orientală, ar fi o inițiativă interesantă și o situație demnă de a fi creată și dezvoltată, cu atât mai mult cu cât civilizația europeană se întinde în Asia anterioară...” (punctul VIII)2. Procedând conform recomandărilor acestea, ministerul Instrucțiunii Publice din România ar fi ajuns, probabil, până la sfârșitul perioadei interbelice, să situeze învățământul universitar românesc, măcar în parte, printre centrele de greutate ale vieții științifice a continentului. în viziunea lui Van Gennep, universitatea bucureșteană ar fi devenit placa turnantă pentru întreaga Europă răsăriteană, atrăgând inclusiv studenții Asiei Mici în această capitala noastră. Faptul nu trebuie, desigur, înțeles ca o tentativă de a orientaliza învățământul academic românesc. E vorba, mai degrabă, de transformarea acestuia într-un releu al sistemului formativ occidental într-o viziune care anunța cu clarviziune amplele programe - de la TEMPUS la EUREKA, SOKRATES,

1 Ibidem, p. 191. 2 Ibidem, p.m.

212

Ovidiu PECICAN

ERASMUS ori LEONARDO - pe care le vedem astăzi încercând să instaleze un învățământ mondializat prin intermediul networkurilor universitare.

Van Gennep reia argumentația, într-o altă expunere de motive, alăturată, de astă dată, cererii adresate ministrului Instrucțiunii Publice1, arătând că printre scopurile cursului și conferințelor se numără și acela „a) de a face

cunoscute românilor metodele moderne și noi ale științelor care se ocupă de moravuri, obiceiuri, arte, literaturile populare ale tuturor popoarelor; [...] c) de a atrage la București studenți străini și de a face din București un centru științific de același tip ca Parisul, Londra etc." El mai voia să organizeze „la București o Expoziție de Arte populare românești, la care ar veni savanți din lumea întreagă și care ar fi dispuși să trimită în continuare studenții lor la București”².

Argumentația se articulează pe două linii: un punct de vedere politic, unde se spune cu luciditate și fără menajamente că „Lupta pentru influențele intelectuale a început. Viena ar putea fi înlocuită cu orice alt oraș dunărean; lupta va fi între Buda, Belgrad și București; orașul care va atrage mai mulți studenți și savanți, pe scurt, care va fi centru de atracție, nu numai european, ci și asiatic anterior, va asigura țării sale un loc 'european' și internațional.” în acest moment o luptă de acest fel se conturează între Viena, Praga, Bemberg, Cracovia și Varșovia; este important, deci, a avea savanți de reputație mondială pentru a începe această mișcare. // Avantajele științifice în România sunt considerabile; [...] Cursul propus poate fi însoțit de cercetări în teren; și lucrările și tezele studențești din toate țările vor constitui o bună propagandă pentru România”. Vedem astăzi câtă dreptate avea A. Van Gennep să pomenească de concurența

1 Ibidem, p. 192.

2 Ibidem, p. 193.

România și Uniunea Europeană

213

universităților, când nu numai că SUA, Marea Britanie și Germania dețin prioritatea în domeniul producerii și administrării de programe de cercetare științifică, dar când România are de luptat pentru a reduce handicapul redutabil și față de universitățile central-europene (Praga, Budapesta).

Punctul de vedere local presupune și el demersuri concentrice: „Fiind străin, A. Van Gennep poate pune de acord și să centralizeze diferite grupe locale de savanți, să facă cunoscute lucrările lor în străinătate și să le creeze relații personale internaționale. // Expoziția de Arte Populare, mai mult decât puterea sa de atragere și de propagandă în străinătate, ar avea avantajul de a crea în propria țară o mișcare de interes național și de dezvoltare a conștiinței unității românești. // [...] Ideea centrală este: a face din București un centru intelectual internațional, începând prin etnografie și folclor”¹. Pus în act, parțial, de Dimitrie Guști și de alți cărturari (Henri Stahl, Traian Herseni), întruchipat de inițiative precum cea a înființării Muzeului Satului, programul acesta nu s-a materializat în sensul vizat de Arnold Van Gennep. În contextul istoric dat, când România se confrunta cu diversitatea de situații moștenite prin unirea de la sfârșitul anului 1918 (Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banatul) și cu o problematică minoritară complexă, la începutul anilor '30 s-a optat tot mai mult pentru alternativa statului etnic, care nu avea cum să favorizeze transformarea Bucureștiului într-o capitală intelectuală cosmopolită, cu o populație universitară internațională. Eșecul acestei politici s-a văzut nu doar în plan strict politic, prin succesiunea dictaturilor de extrema dreaptă până la război, ci și ulterior, când, odată cu instalarea dominației sovietice asupra țării, rolul de centru

1 Ibidem, p. 193.

214

Ovidiu PECICAN

academic pentru Europa Răsăriteană și Asia Mică ar fi fost, poate, un avantaj în raporturile cu Moscova¹. Rămâne indubitabil un lucru: proiectul gândit de Mihail Vulpescu, Arnold Van Gennep și, poate, și Ovid Densușianu poate sluji astăzi drept reper în tentativele de redimensionare ale vieții universitare românești. El poate fi avut în vedere chiar la Facultatea de Studii Europene, unde a demarat de curând - pentru prima dată în România - o linie de studiu în domeniul antropologiei culturale est-europene și unde există un Centru de Studii Răsăritene ce pot, împreună, să constituie cadrul unor cât mai profitabile dezvoltări ulterioare².

> .

1 E cunoscut procedeul sovietic de a selecta tineri în vederea urmăririi cursurilor universitare la Moscova. E greu de spus în ce fel - și dacă - existența unei asemenea universități bucureștene ar fi determinat puterea sovietică să utilizeze posibilitățile existente aici ori, dimpotrivă, dacă o universitate de așa largă respirație n-ar fi fost spațiul privilegiat care să hrănească o rezistență mai suplă, mai diversificată și mai inteligentă.

2 Pentru motivele de mai sus ar fi un gest de recunoștință morală ca, în momentul inaugurării primei catedre de antropologie culturală românești la Cluj, aceasta să primească numele marelui etnolog și prieten al românilor Arnold Van Gennep.

ÎMPOTRIVA EUROPEI, PE FAȚĂ

1. Reacție la un discurs reacționar

Sub titlul Dinamica dezmembrării, numerele 9 și 10 (14 ianuarie 2002, p. 1, 4, respectiv 21 ianuarie 2002, p. 8) ale suplimentului cultural Litere, arte & idei al ziarului Cotidianul publică un studiu semnat de dl. Radu Portocală. Textul pornește de la pretextul recentului „Memorandum către Parlament pentru construcția regională a României” -printre semnatarii căruia mă număr -, dar țintește mult mai departe, punând sub semnul întrebării întreaga tentativă politică a statelor europene de agregare într-o federație comună. Raționamentul autorului se înlanțuie, în linii mari, cam așa: proiectul regionalist s-ar dori o primă etapă a dezmembrării statului român. Acest proiect, prin referințele lui explicite, ca și prin cele implicite, ar fi în consonanță cu ideea noii construcții a

Europei. La o analiză atentă, este de părere dl. Portocală, principalul efort al Europei unite ar fi acela de a anihila entitățile statale naționale. De altfel, e firesc să fie astfel - i se pare autorului -, câtă vreme proiectul unificării europene a apărut ca expresie a dorinței germane de a-și crea avanposturi înspre răsărit și de a distruge statele naționale. În această logică, Hitler și Troțki sunt recuperați în calitate de părinți fondatori ai discursului europeanist unificator, iar concluzia ce se configurează nu poate fi decât una: că europenismul e un alt imperialism, iar adepții IUi sunt niște trădători.

216

Ovidiu PECICAN

Printr-un asemenea balet ideatic, dl. Portocală are meritul istoric de a fi, la mai bine de un deceniu de la revoluția din 1989, primul autor român care contestă radical și pe față orientarea actuală a politicii românești ca și, în general, evoluțiile fundamentale ale Europei postbelice. Totodată, sub raportul caracteristicilor discursului său, eseistul se recomandă privirilor drept un etatist exclusivist, apologet al naționalismului etnic, iritat de actuala linie de dezvoltare politică continentală. De fapt, ce regretă eseistul? Mai întâi epoca de glorie a națiunilor (dar și faptul că statul-națiune român nu poate dospel și crește după plac). La acest capitol, nimic nou: în Schimbarea la față a României, Emil Cioran era mult mai tranșant și, de ce să nu o spunem, și mai inspirat stilistic. Dar analizele mai recente, precum și evoluțiile istorice propriu-zise din perioada interbelică și de după au arătat în ce eroare se află acest tip de profetism, așa încât nu știu dacă mai există vreun spirit lucid care să îl urmeze. În orice caz, dacă România ar rămâne pe mai vechile ei liniiamente - naționaliste (ca în epoca interbelică și în cea a ultimului dictator) și autarhice (precum în ultimele decenii comuniste) - la ce ar conduce aceasta? Ei bine, la simpla izolare geopolitică, o vede oricine vrea să o vadă, cât timp sistemul de sateliți patronat odinioară de URSS a dispărut sub loviturile istoriei. În fața acestei simple realități, dl. Portocală îi propovăduiește așadar țării sale sihăstria și asceza prin înfometare, ca un autentic iubitor de patrie imaginară. Trăind pe alte meleaguri, domnia sa operează probabil cu concepte pure, și nu cu realitatea unei comunități naționale care își caută făgașurile cu eforturi și tenacitate, uneori și cu inteligență, pe piețele lumii, ca parte a acestora. Ca urmare, nici nu are ce pune în locul perspectivei unificării europene; cel mult foamea, frigul și lipsa de speranță de altă dată împreună cu perspectiva unei derive și periferizări prelungite sine die.

România și Uniunea Europeană

1 VJ

Trebuie spus însă că, spre a-și demonstra tezele atât de discutabile, dl. Portocală întreprinde - fără preocupări majore de probitate intelectuală - o lectură manipulativă, de tip cașcaval (lăsând, așadar, găuri semnificative în argumentație) a istoriei ideii de Europa. Cum se întâmplă că sunt titularul unui curs universitar pe această temă de mai mulți ani, am avut prilejul de a frecventa bibliografia pe care, cu deplină nonșalanță, autorul o ignoră sau, poate, se mulțumește doar să o treacă sub tăcere. Or, ce rezultă din asemenea lectură? Că proiectul unificator este mult mai vechi în Europa decât îi convine dlui Radu Portocală să o recunoască. Că, pe urmă, utopia unificatoare nazistă și proiectele troțkiste au fost departe de a monopoliza discuția despre crearea unei singure Europe. Că, în al treilea rând, personalități prestigioase ale vieții politice, economice și culturale românești s-au pronunțat încă din anii '20 în favoarea făuririi acestei Europe visate.

Nu este, poate, inutil să ne folosim cu toții de prilejul oferit pentru a afla că, de exemplu, în ceea ce privește primul aspect, un istoric redevabil ca Jean-Baptiste Duroselle descoperă proiecte unificatoare în Europa încă din vremea vechilor greci și, mai apoi, a sentimentului de apartenență la Christianitas. Și asta doar pentru a mă rezuma la un singur exemplu, ce e drept, ilustru.

Este, totodată, important de demontat imaginea simplificatoare - și deci falsă - pe care dl. Portocală o propune cu privire la europenismul fascist și cel bolșevic. După cum se știe, atât în cadrul extremei drepte germane, cât și în acela al extremei stângi sovietice au existat mai multe curente de opinie. Dacă Hitler a înțeles să proiecteze ° Europă germană și totalitară, eurofascismul italian mergea într-o altă direcție, refuzând tutela germană și

218

Ovidiu PECICAN

alcătuită din Crossräume (spații mari), Reiche (imperii) și Nationen (națiuni)?! Cât despre planurile lui Troțki, este bine de știut că ele au fost contrazise nu numai de opiniile divergente ale lui Lenin și de urmașul acestuia, Stalin. Și asta se întâmpla numai în cercurile gândirii extremiste. Dacă dl. Portocală ar fi privit și la restul concepțiilor europeniste din epocă ar fi descoperit secretul lui Midas: că mai toată lumea trăia din plin sentimentul crizei europene după întâiul război mondial (trebuie că moda interbelică a lui Oswald Spengler îi spune ceva și preopinientului meu!) și, în dreaptă consecință, mulți inși reflexivi, politicieni sau nu, întrezăreau soluția fortificării și securizării Europei prin unificare. Dacă însă fiecare o vedea pe aceasta înfăptuită altminteri, nu poate fi decât firesc. Nu-mi permit să-i fac recomandări de lectură dlui Portocală pentru că nu sunt sigur că acest remediu i-ar fi de folos. Dar cititorii acestui articol pot să se adreseze cu toată încrederea sintezei lui Ladislau Gyemânt Preistoria construcției europene (Cluj-Napoca, Ed. Fundației pentru Studii Europene, 1999), fiind siguri că vor descoperi acolo faptele de natură să le lărgescă salutar orizontul în acest domeniu.

Ajung, în fine, și la întreaga tradiție europeanistă interbelică din România, pe care m-am străduit personal să o reconstitui, alcătuiind o utilă - deși sumară încă - antologie. Răsfoind-o, oricine s-ar putea convinge că oameni de

diferite orientări politice și ocupându-se cu cele mai diverse lucruri au încercat să evidențieze caracterul dezirabil al unificării europene. Astfel, Octavian C. Tăslăuanu milita, în 1925, în articolul *Insomnia Europei*, pentru unificarea continentală, afirmându-și prioritatea afirmării acestei idei în raport cu Eduard Beneș. El vedea procesul de coagulare debutând la Răsărit și în Centrul Europei, urmând ca abia apoi Occidentul să se alăture acestei macro-entități regionale. Tăslăuanu era departe de a

România și Uniunea Europeană

219

fi un solitar. În articolul *Statele Unite ale Europei* (1929), Mihail Manoilescu vorbea deja ce strategie e mai potrivită pentru unificare. El lua în discuție proiectul unei unificări vamale, dar paria mai curând pe unificarea politică. „... Observatorii superficiali - spunea el -, doritori de compromisuri comode, recomandă uniunea vamală europeană, ca un stadiu de tranziție pentru realizarea idealului suprem, care e federalizarea. [...] ... Noi preferăm soluția Statelor Unite ale Europei... [...] Soluția Statelor Unite poate fi utopică, din punctul de vedere al posibilităților de înfăptuire, ea este însă logică și rațională.” Un an mai târziu, în 1930, I. G. Duca susținea o conferință despre Statele Unite ale Europei, unde susținea ipoteza de lucru a unificării politice în detrimentul celei privitoare la unificarea economică. „Motivul? Ca să realizezi politicește Statele Unite ale Europei ai nevoie să lupți numai cu câteva prejudecăți, pe când ca să realizezi economicește aceste State Unite trebuie să lupți cu interese, cu mari și aprige interese.” La 1 iunie în același an Dimitrie Guști susținea -în locul contelui Coudenhove-Kalergi, care absenta în ultima clipă - conferința Problema federației europene. După o analiză lucidă a perspectivelor unificatoare și a obstacolelor din calea acestora, marele sociolog încheia în pilde grăitoare: „Europa trece printr-o criză mortală, nu din cauza slăbiciunii vârstei, ci pentru că nu este organizată; pentru că pe un spațiu restrâns trăiesc douăzeci și șapte de state, într-o stare de groaznică anarhie. Ce ați spune D-voastră de o societate, compusă din douăzeci și șapte de persoane, înarmate, pe față sau pe ascuns, cu otrăvuri, bombe, cuțite, în care săracii ar pândi pe vecini și ar fi gata să se îmbogățească, prin orice mijloc, pe socoteala lor; o societate care ar fi dominată de ură, invidie, intrigă, sete de răzbunare, și care nu ar voi să renunțe la această a ei libertate. [...] Soarta aceasta ar aștepta Europa neunită.” Nu

220

Ovidiu PECICAN

ne mai rămâne, după asemenea vorbe, decât să le punem alături de afirmațiile falsificatoare de trecut, ale dlui Portocală. Ce să fi fost cu toți acești români din generația unificatorilor de la 1918? Voiau să-și distrugă iresponsabil propria creație? Ori se contaminaseră, cine știe, de trotskism și nazism (acesta din urmă avânt la lettre)! Abia aștept să văd ce demonstrație iscusită va mai confecționa condeiul dlui Portocală în acest sens. Până una-alta, trimit pentru antologia din care am extras fragmentele de mai sus, la cartea mea *Europa - o idee în mers* (Cluj-Napoca, Ed. Fundației pentru Studii Europene, 1997, ed. a II-a: Ed. Limes, 2000). Cum se vede, chestiunea pe care o pune articolul de care mă ocup nu este doar aceea a interpretării forțate. El prezintă omisiuni semnificative și voluntare. De ce? Din rea-credință, fără îndoială. Precum mulți alți comentatori ai memorandumului celor treisprezece regionaliști, dl. Portocală eludează discuția despre nevoia de primenire administrativă, calificând-o drept subterfugiu pentru o trădare așa-zicând transparentă. El refuză programatic precauția pe care autorii au formulat-o (respingerea apriorică a acuzei de secesionism etc), „psihanalizând” oțova și expeditiv. Sagacelui și perspicacelui analist îi vine foarte la îndemână să invoce trecutul atunci când îl servește, însă îi e cu totul nesuferită menționarea de către subsemnatul a vechilor autonomii românești (aici, nu e vorba, domnia sa se plasează în cea mai ilustră companie, alături de demnitari de prim rang ai țării noastre și profesori de istorie deveniți peste noapte ideologi de partid). Nu era mai simplu să privească înspre Uniunea Europeană? Procedând astfel, ar fi văzut că în sistemul ei statistic, în cele mai multe cazuri, nu se iau în considerare cele 15 state membre, ci un sistem de 77 regiuni la nivelul NUTS 1 (Nomenclatura Unităților Teritoriale pentru Statistică),

România și Uniunea Europeană

221

204 regiuni la nivelul NUTS 2 etc. Același sistem de regiuni se ia în considerare la construcția bugetului european și la alocarea fondurilor structurale, fapt care duce imediat cu gândul că în contextul european actual, ca urmare a adâncirii continue a integrării, conceptul de stat național unitar, centralizat și cu o suveranitate deplină, nu mai rămâne actorul unic. Măcar din punct de vedere economic, soluția dezvoltării prin regionalizare și chiar federalizare pare a fi una de succes.

Desigur, în scenariul dlui Portocală, asemenea realități nu fac decât să confirme pofta imperialistă a Germaniei, căci autorul confundă - negru pe alb - Uniunea cu această protagonistă a sa. Altfel spus, dl. Portocală atribuie celorlalte 11, respectiv 14 state ale Uniunii, rolul de marionete manevrate abil de o Germanie versatilă, ale cărei poște nu s-ar fi potolit. Măi să fie! Oare Franța europenistă -dar nu mai puțin mândră de identitatea ei -, (împreună cu inspiratorii acestei politici, Jean Monnet și cei ce i-au urmat) să fie brusc redusă la rolul de executant mut și impersonal al politicii germane? Dar Italia, de unde a pornit marele elan unificator al lui Spinelli și Einaudi, și ea este obedientul serv al Germaniei? Dar Beneluxul, dar Spania -toate și toți urmează negreșit opiniile Berlinului? Cu asemenea finețuri de interpretare, dl. Portocală nu poate convinge decât pe cine e gata convins, ca domnia sa.

Atât însă nu pare de ajuns. Să vedeți ce se va mai întâmpla când va intra Rusia în UE, avertizează sumbru

autorul. Păi ce să se întâmple, distins domn? Ne vom regăsi în cel mai rău caz în îmbrățișarea intimă - căci frățească - a ursului de la răsărit, de unde nici nu știu cât ne-am desprins în ultima decadă. Noi chiar că nu putem avea mari surprize dinspre Moscova, le știm și pe cele bune, și pe cele rele.

222

Ovidiu PECICAN

în fine, ros de atâtea spaime apocaliptice, dl. Portocală încheie tipic, centralist cât încap: „Este rolul guvernanților, oricare vor fi ei, să asigure coeziunea națională și integritatea teritorială a țării”. Dar dacă rolul lor ar fi să facă tot ce știu pentru a ne asigura un nivel de trai mai decent, o atmosferă mai respirabilă, un climat de dezbateri mai calm, fără falși profeți și animat de abordări mai raționale și mai respectuoase? Într-o asemenea ambianță, în care patriotismul de cuvinte nu e convocat la masă în loc de pâine și ceai (hrana săracului, din ce în ce mai inaccesibilă în România!), coeziunea națională s-ar prezerva firesc, de la sine. Cât despre integritatea teritorială a țării, ea e păzită bine, nu cred că o dezbateră civică - politizată neprofesionist și demagogic - o va clinti din loc.

? 2. Copilăriile domnului Radu Portocală

Dl. Radu Portocală, găzduit cu generozitate în două numere succesive ale LA&I (nr. 9 și 10), publica de curând un articol amplu care încerca să discute polemic ideea regionalizării României. Propusesem aceasta, eu și alți câțiva prieteni, ca alternativă la cosmetizarea încremenirii administrative a țării noastre practică de actualul guvern și ca o posibilă soluție - credeam - pentru stăvilierea corupției birocratice. Uzând de dreptul său de a se pronunța într-o chestiune de interes public, dl. Portocală se aplica, așadar, subiectului și încerca, după puteri, să

1 După publicarea textului precedent în IA&I, editorul acestui supliment, dl. Dan C. Mihăilescu, a găzduit în paginile publicației sale web Asymetru răspunsul dlui Radu Portocală (în nr. 8-9/ mai 2003). Domnia sa a refuzat să trimită la tipar și prezentul... răspuns la răspuns. Reluarea acestor pagini aia se face în scopul informării cititorilor români care nu au acces la revista <” Dan Culcer, printre colaboratorii căreia se numără și Radu Portocală.

România și Uniunea Europeană

223

deconstruiesc propunerea noastră arătând nu că ar fi nepotrivită din pricini legate de realitățile locului și nici că, eventual, nu ar fi fost destul de coerent meditată. Asemenea obiecții au fost deja formulate și, fără îndoială, ele s-ar putea discuta pe îndelete, cu condiția să nu se fi ivit dintru început acuze - neîntemeiate și jignitoare - de trădare, neconstituționalism, încălcare a legii (cu trimitere la Codul Penal) etc. Din nefericire pentru climatul și stilul de dezbateri autohton, astfel de diagnostice patetice și de nesusținut, venind din partea politicianilor grăbiți, s-au regăsit, mai direct sau nu, și în luările de poziții ale unor intelectuali independenți. Unul dintre aceștia este, cred, și dl. Portocală care, în vacarmul acuzațiilor retorice de tipul celor menționate, s-a gândit că ar fi nimerit să ofere câteva argumente suplimentare, însă de același fel, procuraturii și poliției. Cum o spuneam și anterior, într-un răspuns la articolul domniei sale, preopinutul meu și-a construit argumentația întreprinzând - voit și declarat - o lectură contrară celei oneste, binevoitoare sau măcar neutre. Negru pe alb, domnia sa scria despre memorandum, „asumând... riscul de a «deturna diversionist» ideile pe care le puneam în joc”. La drept vorbind, odată pornit pe acest drum, dl. Portocală putea foarte bine să „psihanalizeze” în registrul suspiciunii intențiile memorandumului și fără să se mai ostenească să arate că el emană din logica antinațională a Uniunii Europene. Dă chiar bine ca într-un cor de înjurături, în care bașii sunt cei din justiție, tenorii -partidele, iar soprana de coloratură însuși premierul țării, sa îngâni la unison cu ei aceeași melodie. În loc de asta, preopinutul meu a preferat să descrie Europa comunitară ca pe un proiect hitleristo-troțkist. Dacă tot nu contează complexa realitate, ci doar selecțiile aleatorii ori după bunul Ostru plac, la tel de bine și cu aceeași lipsă de griji putea >1 dl. Portocală despre ea ca despre un proiect

224

Ovidiu PECICAN

carolingiano-bizantin, unul napoleonian sau birocratic-imperialist de tip habsburgic. Într-o asemenea argumentare, sigur că atenția mea s-a îndreptat înspre demontarea eșafodajului înălțat, oarecum frenetic și fără preocupări prea mari de exactitate, de autor. Recunosc acum că am greșit.

Întâi, că nu poți lua în serios o asemenea construcție, inexactă. În al doilea rând, că ea se năruie de la sine prin maniera abordării, dincolo de orice conținut specific. Revelația acestei erori în care mă aflam am avut-o abia odată cu apariția numărului 13 din LA&I (din 11 februarie a. c.) unde dl. Portocală publică o replică la adagiile mele, Apărarea unui exclus. Acolo, după ce mă execută printr-un portret în aqua forte, destul de amuzant în felul său, polemistul încheie printr-un post scriptum care m-a făcut să surâd înduioșat. Dl. Portocală a suportat bine și cu stoicism cam tot ce îi spusese cu privire la conținutul ideatic al articolului său. Îl deranja însă enorm că nu mă cucerise stilistic și că, vezi bine, eu - care, iată, aveam și scăpări din fuga condeiului - îl socoteam, sub acest raport, mai prejos de... Cioran. Aici, deh, n-am ce să fac. Lucrurile stau, într-adevăr, astfel. Însă dincolo de anecdotă, parcă l-am înțeles dintr-o dată pe dl. Portocală. De fapt, domnia sa se comportă ca un copil bosumflat. Mai întâi confundă stilul de gândire și pe cel de expresie, luate în ansamblu, cu o simplă sintagmă scoasă din context și care sună nepotrivit. Pe urmă socotește că, demonstrând că nici eu n-aș avea stil, el însuși are ceva mai

mult. Să o recunoaștem, e amuzant și dl. Portocală merită, dincolo de orice, o anume simpatie. Aceeași logică poate fi regăsită și în refutarea contraargumentației mele. Expun eu niște puncte de vedere personale? Dl. Portocală pretinde că aș vorbi în numele autorilor memorandumului! (Eroare, fiindcă n-am reprezentat și nici nu voi reprezenta vreodată pe altcineva decât

România și Uniunea Europeană

225

pe mine însumi.) La scara întregii discuții, în fine, dl. Portocală pretinde că vorbește despre memorandumul privind regionalizarea, dar iată-l referindu-se amplu la... Uniunea Europeană. E delicios, zău! Mai apoi, când combat viziunea lui cu privire la UE, dânsul mă mustră că nu mă ocup de regionalizare. Asta îmi amintește de un film recent în care protagonistul pornea dușul trăgând apa la toaletă. Ingenios, deși nepotrivit. Dar amuzant, fără posibilitate de tăgadă!

Consecvența acestei proceduri la dl. Portocală este cu adevărat remarcabilă. Salturile cvasimortale de la un sens la altul nu îl sperie deloc. Astfel, uitând că vorbeam despre Europa ca despre o construcție politico-administrativă (economică, de securitate și culturală, mai putem adăuga), autorul Apărării unui exclus își încheie articolul vorbind despre o altă Europă: cea geografică („Europa este un continent - și nimeni nu poate fi contra unui continent”, zice dânsul; dar nu e numai terminala unui continent?!) și cea a diversității etnoculturale. Ca domnul Jourdain, ca atâția dintre noi, iată-l și pe dl. Portocală având revelația europenității sale în virtutea prezenței lui pe teritoriul bătrânei Evrope; fie și împotriva Europei comunitare.

Nu mă mai supără, așadar, prea mult diagnosticele dlui Portocală. Cunoscut destui oameni care consideră realitățile timpului și ale locului în funcție de puterea asociativă a mării lor, necenzurată de rigoarea logică a maturității. Unii dintre ei judecă întregul război mondial secund pornind de la lectura frenetică și profund empatică a cărților lui Sven Hassel. Oare nu tot astfel procedează și acest domn, pentru care consecvența argumentării e o povară cam antipatică?

- Prin urmare, dl. Portocală are dreptate să mă califice drept stalinist (căci, vezi bine, l-am „demască” drept ^tieuropenist și reacționar) și totalitar (pentru că îl trimit citească și altceva), intransigent și exclusivist. Cum

226

Ovidiu PECICAN

altfel?! Profund democrat, rațional și întemeiat pe scârba existențială care îl reține prin spațiul Schengen, el ne predică aceeași atitudine față de UE. Cu condiția să rămânem pe dinafară, noi, ceilalți!

N-aș vrea să se înțeleagă din cele de mai sus că strădania mea se îndreaptă către combaterea dlui Portocală. Cum s-a putut vedea, cred, m-au interesat mai curând mecanismele argumentației domniei sale. Prilejul este însă binevenit pentru a detalia cititorilor câteva dintre opiniile mele cu privire la chestiunea regionalismului. Ele reprezintă accente personale într-o tentativă de grup care a înregistrat și alte nuanțări.

Personal, am fost interesat de la bun început de potențialul de specificități istorice oferit de diversele zone ale României. Prin aceasta trebuie înțeles că în mintea mea reorganizarea administrativă nu s-a referit nici o clipă doar la Transilvania. Întâi de toate, pentru că aceasta - așa cum arată ea în imaginarul colectiv de astăzi - înglobează și așa-numitele „părți vestice” (sau Partium), adică Aradul, Bihorul, Sălajul, Sătmarul și Maramureșul, ca să nu mai pomenesc și Banatul. Apoi, Transilvania propriu-zisă, este ea însăși un mănunchi de „țări”, cele mai multe fiind prestigioase în istoria românilor și posedând o tradiție comunitară ce merită să fie studiată și valorizată în conformitate cu obiectivele mai bune funcționări a mecanismelor sociale și a realizării unui alt fel de coeziune. Am numit, de exemplu, Țara Birsei, Țara Făgărașului, Hunedoara, Țara Moșilor, Țara Secuilor etc. Expedierea superficială a discuției, ca pe o tentativă paseistă, de „negare a Marii Uniri” sau o „întoarcere la evul mediu” (cum sună opinia formatoare de alte opinii a profesorului meu Liviu Maior) nu poate decât să perpetueze ignorarea acestui potențial prețios de relansare a vieții noastre

România și Uniunea Europeană

227

comunitare, ratând iar valorizarea creatoare a tradiției atât de des invocate retoric, însă nu și urmate în ce are ea mai bun.

Aceeași bogăție te întâmpină și în zona sudică a țării - unde sunt vizibile cel puțin trei mari unități teritoriale, la prima vedere (Oltenia, Muntenia și Dobrogea) -, cât și în răsărit (fiindcă Moldova conține din start așa-zisa Țară de Sus și Țara de Jos; ce să mai vorbim despre vechile particularisme păstrate până astăzi în Țara Vrancei, studiată de H. H. Stahl, în Bucovina ș. c. 1.?). Oare nu a venit timpul să ne interogăm serios asupra valorii contribuțiilor lui Dimitrie Guști și a școlii lui sociologice, care a constituit un model pentru cercetătorii central-europeni și occidentali? E de mirare că, de pildă, dl. Ilie Bădescu, un adept al corporatismului, nu a sesizat încă acest potențial pentru clădirea unor noi relații sociale în România. La fel de mirabil rămâne că și adepții pluralismului, varietății, liberalismului rămân prudenți în fața posibilității despre care vorbesc. Cred că recenta susținere a dlui Scheele, publicată pe prima pagină a ziarului Adevărul, după care România ar trebui să eficientizeze regiunile de dezvoltare asociindu-le mai serios regiunilor istorice, readuce în atenție asemenea puncte de vedere.

Nu aș trece prea repede cu vederea nici peste experiența interbelică a regiunilor înființate de Carol al H-lea, ori

peste cea a regiunilor lui Gheorghiu-Dej. Una a fost rodul unei gândiri nationalist-autoritariste, cealaltă s-a datorat unui pro-sovietic și unui autoritarist comunist. Dar dincolo de această desemnare, care califică tipologic, fără analiză, e de văzut dacă regiunile au funcționat. Or noi nu avem încă asemenea analize, care s-ar cere grabnic întreprinse. În ambele cazuri pare evident că, sub raport economic și social, organizarea respectivă nu a indus o criză, ci a funcționat și a creat o anume prosperitate.

228

Ovidiu PECICAN

(Abdicarea lui Carol se leagă de un eșec politic, iar criza din succesiunea lui Dej e rezultatul politicii nivelatoare ceaușiste, a raportărilor de cifre false și a slugărniceii slujbașilor statului de atunci, mi se pare). Oricum, indiferent ce declarații publice s-ar face, situația ar merita o expertiză atentă, fiindcă nu e judicios să ne jucăm cu destinele țării.

Am fost și sunt de părere că art. 1 din constituție nu este necesarmente de înlocuit, spre deosebire de ceea ce opinează alții dintre colegii mei de grup. Nu pentru că nu s-ar putea găsi o formulare mai fericită decât a dlui Iorgovan, ci pentru că sunt conștient de temerile și rezistențele înregistrate în mediile politice de o asemenea eventualitate. M-am pronunțat în acest sens public, încă la conferința de presă în cadrul căreia am lansat propunerea de dezbateră cu privire la regândirea administrativă („memorandumul”). Problema este însă una reală, și nu sunt eu cel care o constată primul, ci mai curând unul dintre cei din coada unui șir indistinct de inși (vezi, de pildă, volumul dlui Daniel Barbu, Republica absentă, Ed. Nemira, 2000). Chestiunea ce se pune este: vrem o dominație clară și fățișă a majorității asupra minorităților de orice fel? Sau chiar dorim să edificăm o democrație în spiritul revoluției franceze (libertate, egalitate, fraternitate)? În primul caz vom constata că „dominația” o exercită bărbații români maturi și în vârstă care aparțin ortodoxiei și care sunt preponderenți politic. Femeile, în marea lor majoritate, pensionarii, handicapații motor (fără complicații psihice), aparținătorii de celelalte culte religioase (catolici de orice fel, protestanți și neoprotestanți de toate nuanțele) vor fi cetățeni second hand. Soarta a vrut ca eu să fiu get-beget român, bărbat matur și ortodox. Dar aceste date nu sunt pentru mine un motiv suficient pentru a mă simți mai important decât ceilalți membri ai comunității care nu sunt la fel ca mine. E și motivul pentru

România și Uniunea Europeană

229

care mă interesez profesional nu numai de minoritarii etnici, ci și de feminism, de exemplu (fac parte din Grupul de Studii de Gen al universității noastre). Cred că nu toți românii sunt vindicativi, frustrați, dominatori, ci mulți dintre noi dorim să trăim printre oameni care - măcar teoretic - au garantate șanse egale de afirmare în viață. O asemenea poziție este singura care permite o solidarizare a cetățenilor „de rangul unu și de rangul doi” (deocamdată) în jurul unui proiect responsabil de viitor comun, singurul care ar face din noi - „majoritarii” și „minoritarii” de tot felul - niște inși solidari în cadrul națiunii române. O viziune contractuală, deci, un alt pact, mai rațional și mai puțin emoțional. Nu simt nevoia să mă încrunt la femei pentru că sunt bărbat, nici la unguri fiindcă mă gândesc la revoluția pașoptistă, nici la bapțiști fiindcă sunt ortodox și nici la homosexuali fiindcă eu nu sunt ca ei. Cred că toți am vrea ca lucrurile să ne meargă bine.

În acest sens spuneam că sintagma „stat național român unitar” poate fi păstrată dacă prin național vom viza pe toți membrii națiunii române, garantându-le explicit și prin măsuri concrete șanse egale, iar prin unitar vom subînțelege solidaritatea tuturor membrilor comunității noastre naționale în virtutea acestui nou pact de cooperare, în numele prosperității și binelui comun. Totodată, unitar poate - chiar trebuie - să însemne și garantarea diversității, de la o zonă la alta, fără a socoti că numai nivelarea asigură unitatea. Nu vi se pare umilitor că oșenii sunt convocați mereu la ospățul națiunii numai pentru portul lor popular și țâpăriturile specifice? De ce să se reducă la atât diversitatea? Poate că oamenii de acolo au soluții de viață valoroase și specifice, adaptate la zonă, pe care le putem admira fără a dori să le ștergem de pe fața pământului... Italia este un stat unitar, deși e organizată regional. Iar Franța, la fel.

1

1 ,i

230

Ovidiu PECICAN

Mă opresc deocamdată aici, convins că discuția poate continua. Și nu văd nici un motiv ca alte puncte de vedere să nu survină. Cu condiția bunei credințe și a minimele precauții de a propune ceva mai bun, dacă atâta nu pare satisfăcător ori suficient.

O PROVOCARE: EUROPA

1. De la marginea la frontieră

Summit-ul comunitar de la Copenhaga este, s-a spus pe drept cuvânt, un moment istoric pentru Europa. Mărirea Uniunii cu încă zece state marchează, orice s-ar zice, un avânt impetuos, un succes de proporții. Ceea ce ni se părea a fi o tatonare ezitantă a viitorului, este, de fapt, un elan nemaiîntâlnit. În mai puțin de cincisprezece ani, Europa a trecut pe la Maastricht, Amsterdam și Nisa, pentru a ajunge, în fine, și la Copenhaga. Altfel spus, Piața Comună s-a transformat în uniune, a apărut noțiunea de „spațiu Schengen” - cu acoperirea într-un vast areal geografic occidental lipsit de granițe interne -, s-a creat „spațiul euro”, unde moneda unică europeană este la ea

acasă și s-a trecut la elaborarea unei constituții europene. Ceea ce aduce însă cu adevărat nou momentul Copenhaga este, fără îndoială, extinderea UE la dimensiuni spectaculoase. Ea rezolvă marea dilemă a anilor trecuți, când lumea se întreba dacă Europa va opta pentru o adâncire, o aprofundare a uniunii sau pentru lărgirea teritorială prin includerea, fie și în parte, a statelor candidate. Dacă Schengen, euro și constituția europeană sunt probele vizibile ale rapidelor mișcări occidentale pentru consolidarea și adâncirea procesului, la Copenhaga se iau primele măsuri cu adevărat radicale de creștere spațială și demografică proprie. Zece state nu sunt de ici, de colo, chiar dacă ele reprezintă doar o parte (e drept, majoritară) din lista candidaturilor. Rămân,

232

Ovidiu PECICAN

deocamdată, pe dinafară România și Bulgaria, învecinate nu doar geografic și unite de un întreg trecut, ci și de vicisitudinile prezentului, fie că o vor, fie că nu.

Observând că, iarăși, nu ne-am dovedit pregătiți să întâmpinăm cum se cuvine șansa istorică unică a modificării geopolitice din zonă, nu voi stărui, de astă dată, în amărăciunea pe care închiderea ușilor metroului comunitar chiar în nasul nostru mi-o provoacă. Mi se pare util și important de constatat că, în ciuda acestui fapt, fie și indirect, România câștigă din extindere alături de celelalte țări, mai norocoase. Este limpede că, din momentul extinderii teritoriale a Uniunii, România va deveni o țară de la frontiera răsăriteană a acesteia. Vecinătatea directă cu federația statelor occidentale nu o poate lăsa indiferentă pe aceasta, interesată de securitatea proprie și de pregătirea viitorului ei. Practic, putem spune că am avansat din situația de marginali către cea de vecini ai Europei Unite. Mișcarea aceasta echivalează, nici mai mult, nici mai puțin, decât cu un preacces la UE. Este clar că în planurile artizanilor Europei Una figurează cuprinderea, într-o etapă ulterioară, și a celorlalte candidate. Chiar dacă valul proxim nu se va consuma în 2007, cum mulți români speră, el nu poate întârzia foarte mult pentru că Europa se află angajată într-o cursă contra cronometru pentru păstrarea și chiar întărirea poziției ei în competiția cu statele și zonele mai avansate (SUA, „tigrii Asiei”). Nici nu se pune problema ca statul nostru să fie ocolit de această evoluție, câtă vreme nu suntem - geografic vorbind - o insulă izolată în mijlocul vreunei mări, și cât timp majoritatea forțelor politice din interior se declară fâțiș adepților unei asemenea soluții. Prin însuși faptul că Uniunea Europeană va fi avansat până la hotarele noastre, peste puțin timp statutul partenerial al României se va schimba esențialmente, consolidându-se. Iar acest lucru va aduce și bani mai mulți - rambursabili și

România și Uniunea Europeană

233

nerambursabili - meniți să ajute la accelerarea dezvoltării acestui areal cât mai aproape de standardele comunitare.

Cum am încercat să arăt, schimbarea în bine care se profilează nu va fi în vreun fel apanajul priceperii clasei noastre politice. Este de ajuns ca membrii ei să nu-și dea în petec prea tare pentru ca evoluțiile menționate să se înscrie într-un ritm firesc, fără întârzieri neprogramate. Situația se repetă, căci, din acest punct de vedere, și invitația adresată României de către NATO este de pus mai curând în legătură cu alegerile din Turcia și cu rezultatele lor decât cu extraordinarele modificări ale realităților românești. Dincolo de cauze, însă, rămân faptele. Iar acestea spun clar că, în mai puțin de un anotimp, România a avansat mult pe calea pe care s-a angajat, asigurându-și securitatea și devenind un partener din directă proximitate pentru UE.

2. Arthur și noii lui cavaleri

Alegerea drept loc de semnare a tratatului ce marchează intrarea celor zece noi state în UE a Atenei nu este întâmplătoare. Nu încape îndoială că decizia de a descinde în Peloponez a fost luată pentru a mai reaminti odată, acum când țările Europei Centrale pătrund în clubul select al Occidentului european, că rădăcinile pe deplin asumate ale culturii vestului vin, totuși, din spațiul Greciei antice.

Într-adevăr, Atena este, astăzi încă, în centrul atenției lumii ale cărei valori sunt, într-un sens cât se poate de larg, cele euroatlantice. Mirabila experiență a democrației ateniene, prestigiul filosofiei sale, jocurile pan-hellenice de odinioară, apoi felul în care cultura greacă a cucerit, definitiv și irevocabil, pe romanii cuceritori, aventura lui

234

Ovidiu PECICAN

Alexandru Macedon (al cărui mentor, Aristotel, a dat, împreună cu Platon, unele dintre cele mai consistente învățături evului mediu apusean) nu lasă nici o îndoială asupra rolului fundamental pe care toate aceste merite istorice ale Atenei l-au jucat în istorie. Dar nici dincolo de ocean lucrurile nu sunt mai puțin lipsite de anvergură.

O dezbatere vie a opus în ultimii ani istoricii americani care se confruntau tocmai în privința viziunii lor despre moștenirea Atenei în SUA. Unii experți, de culoare, au acuzat Atena că ar fi furnizat părinților fondatori ai civilizației nord-americane un model limitat de democrație, care includea sclavagismul. Fondată în sine, observația a stârnit, totuși, riposte vii, câtă vreme este un anacronism - și, deci, o nedreptate - să judeci cu mintea și cu experiența de acum realități și mentalități din vechime. O altă discuție vie a stârnit și cartea istoricului american Martin Bernal, Atena neagră, în care expertul căuta să demonstreze că esența valorilor ateniene, și deci ale Greciei antice, ar fi „importată” din... Africa de nord (Egipt etc). Practic, și acestei teze i s-a răspuns în cadrul unor polemici acuite, arătându-se, pe bună dreptate, că nici o cultură nu este închisă etanș, că schimburile de valori culturale, adaptările și împrumuturile nu sunt lipsite niciodată de un nivel al prelucrării proprii. Ar fi, în concluzie, eronat să se generalizeze ideea de „furt” ori „transfer de identitate” la nivelul unei întregi culturi și civilizații.

Existența acestor discuții în spațiul multicultural american arată cât de importante sunt valorile trecutului european și african în stabilirea status quo-ului prezent. Chiar dacă lucrurile se negociază altfel, nici la nivelul Europei ele nu diferă esențialmente. Cine a citit mai multe cărți de europenistică, de pildă - eu am făcut-o -, a putut constata că nu este indiferent de unde provine autorul care le scrie. Astfel, francezii insistă, adeseori, asupra Europei

România și Uniunea Europeană

235

națiunilor ca și a rolului Imperiului Carolingian în forjarea „primei” conștiințe europene, neuitând să identifice o primă Europă în zona triumfiului greco-romano-creștin. Acceptând experiența romană și carolingiană, germanii și nordicii subliniază rolul esențial al Nordului în forjarea civilizației occidentale. La fel, experții răsăriteni identifică niște tentative de reunire cu caracter european și în răsăritul continentului, în primul rând punând în evidență experiența de mare continuitate istorică a Imperiului Bizantin, dar neuitând să sublinieze și rolul Rusiei. Se vede, deci, că apartenența la un anume areal european joacă un rol semnificativ în retrasarea istoriei comune a Europei.

Alegerea Atenei ca loc de desfășurare a ceremoniei de astăzi - care marchează cea mai semnificativă extindere a UE de la începuturile postbelice ale agregării ei ca organism democrat supranational și supranațional de pe bătrânul continent - are, prin urmare, un sens simbolic ce merită să fie descifrat. După ce, prin vizita papei Ioan Paul al II-lea la București, în 1999, se dădea un semnal (venit de la o mare autoritate spirituală și morală) de deschidere a porților Europei către răsăritul ortodox, astăzi, la Atena, nu se recunoaște doar rolul istoric al Greciei lui Pericle în forjarea spiritualității europene, ci se pun bazele unei acceptate și trainice solidarități democratice între Occidentul european catolico-protestant și Răsăritul ortodox.

România are de ce să aplaude acest eveniment: alături de Bulgaria, ea se află în următorul val de aderare, primul cu adevărat ortodox dintr-o Europă în plină, dinamică, restructurare.

236

Ovidiu PECICAN

3. Avertismente și reacții

În zilele din urmă două înalte oficialități occidentale au atras foarte serios atenția României că tergiversarea rezolvării chestiunii corupției a devenit extrem de sensibilă, putând împiedica integrarea ei în Comunitatea Europeană și în cea euroatlantică. Tâfnosă, doamna Rodica Stănoiu, ministrul Justiției, a replicat că n-ar trebui să fim trași atâta de urechi dacă se doresc rezultate. Ei da, asta era problema. Corupția de la noi n-a putut fi stăvilită pentru că nu ne lasă în pace comentariile din exterior. Este surprinzător câtă neînțelegere poate cuprinde un asemenea răspuns dat peste umăr.

Întâi, este limpede că dacă dl. Michael Guest, ambasadorul SUA la București, face o asemenea observație, nu vorbește fiindcă, pur și simplu, așa îi vine. Domnia sa este trimisul ple-ni-po-ten-ți-ar al marelui arbitru internațional care sunt, din 1989 încoace, Statele Unite. Pentru cine vrea să înțeleagă, atenționarea vine direct din biroul oval de la Casa Albă și se cuvine luată în serios, nu în derâdere ori minimalizată grobian.

Să fim bine înțeleși: și mie mi-ar plăcea să ne putem dispensa de asemenea observații. Dar pentru asta nu e destul să faci pe puternicul și pe independentul. Trebuie chiar să fii astfel. Când un funcționar de la Fondul Monetar Internațional, nici măcar același tot timpul, îți dictează să nu mărești salariile, să privatizezi sau să dai afară din slujbele lor păguboase ce măresc gaura neagră a economiei naționale atâtea mii de oameni, făcându-se ascultat de guvernul care depinde de aprobarea următoarei rate de credite nerambursabile, e limpede că nu ești nici puternic și nici independent. Oho, mi-ar plăcea mie să fie ca în manualele alea mincinoase de istorie unde românii înving mereu, sunt cei mai buni, cei mai harnici și cei mai mândri

România și Uniunea Europeană

237

locuitori de pe planetă. Numai că, uite, eu am greșit planeta și pe Pământ lucrurile nu stau tocmai așa. Aici, dacă niște cetățeni disperați prinși clandestini pe un vas extrem oriental în largul coastelor Canadei sunt dați la rechin, nu poți face nimic. Aștepti să facă poliția canadiană pentru tine, dacă vrea și dacă poate. Iar când marinarii tăi fac foame prin porturile lumii, dai din umeri: nu tu i-ai pus să urmeze flota vândută unor armatori dubioși, pe nemica toată, n-aveau decât să crape acasă, în șomaj, împreună cu noi ceilalți.

Deci chestia stă cam așa: dacă prim-ministrul țării ia poziție de drept în fața omului cu manșete pepit de la Banca Mondială ori, după caz, de la F.M.I., ce mai e de comentat când vine emisarul direct, special numit pentru așa treabă, al președintelui Bush?

Dacă nu ești doamna Rodica Stănoiu, gata la replici prea prompte pentru un politician autentic, te uiți și când anume au venit criticile americane. Ele nu au survenit nici cu prilejul descinderii lui Bush jr. la București, nici înainte de războiul din Irak. Dl. Guest - și celălalt personaj proeminent, secretar de stat american - au vorbit acum, când guvernării noastre își frecau mulțumiți mâinile că socoteala le-a ieșit la fix. Ce socoteală? E limpede ca lumina zilei! Ei și-au spus - și cine se îndoiește, să se uite la creșterile nestânjenite de prețuri și la protestele stradale - că vor cumpăra de la americani înghețarea situației interne printr-o angajare entuziastă și fără limite, aproape pe degeaba, de partea Americii, în conflictul care a divizat Occidentul. De ce a negociat România, dacă tot voia să profite de context, această alianță la limita de jos a profiturilor, stârnind furia UE? Și de ce s-a obstinat să repete aceeași manieră inabilă, nediplomatică, de a se angaja, dovedită întâia oară în chestiunea excepției soldaților americani pe teritoriul României de orice

238

Ovidiu PECICAN

răspundere juridică posibilă, când putea cel puțin să o facă cu tact? Răspunsul nu poate fi decât unul singur: toate concesiile, cu prețul unui singur, fundamental, avantaj. Garantarea status quo-ului politic pentru PSD și „prietenii” săi, încremenirea oricărei primeniri economico-sociale și politice.

Semnificația mesajului lui Michael Guest în acest moment tocmai aceasta este: spălați-vă rufele în familie, căci cu gurile voastre slinoase nu puteți pătrunde printre noi. E un mesaj salutar pentru cei mai mulți dintre cetățenii României și, în orice caz, indiferent de simpatiile lor politice, este unul care ne îndreptățește să sperăm la mai bine. Uite că dacă alor noștri le e totuna cum trăim aici, la talpa țării, americanilor le pasă. E și asta un efect benefic, deși de bumerang, al politicii românești: până la urmă americanii ne-au luat în serios, vor să fie și la noi democrație și egalitate de șanse. Băieți, dați mafiile la lustruit. Scoateți poporul ăsta amărât la liman, și poate vă va ierta de amintirea sumbră a ultimilor ani de istorie românească.

UNIUNEA EUROPEANĂ: UN ALT PAS ÎNAINTE

Uniunea Europeană a atins un punct critic în procesul dezvoltării ei. Să înghiți dintr-o dată zece noi state nu este un lucru simplu, iar consecințele „digestive” ale actului rămân, în bună măsură, imprevizibile pe termen scurt. Și totuși: a stagna acest proces de creștere înseamnă un pericol letal. Este o lege a dezvoltării, a vieții și a existenței terestre ca stagnarea să preceadă dispariției. Elanul acestui val al lărgirii UE uimește doar prin anvergura sa. „Mica Europă” se vede astfel obligată să pună în cumpănă identitatea ei comunitară - certă, dar insuficient de adâncită - cu vocația extinderii într-o zonă controlată până mai ieri de comunismul răsăritean. Fără îndoială că zece ani nu au fost de ajuns pentru a estompa definitiv și a dilua în profunzime vechile caracteristici ale marxism-leninismului, cu atât mai mult cu cât el s-a suprapus, în Europa Centrală și de Est, peste mai vechi forme de colectivism și autoritarism. Cele mai vizibile au rămas sechelele naționaliste, care s-au prevalat de condiția lor de purtătoare ale unuia dintre mesajele cele mai proeminente ale modernității. Timpul scurs de la emergența statelor naționale în această zonă a Lumii Vechi a fost suficient de scurt și de contorsionat

240

Ovidiu PECICAN

pentru ca prestigiul acestei ideologii de dincolo de ideologii să nu se fi erodat integral, în pofida responsabilităților sale în persecutarea evreilor (care a culminat prin shoah), în limitarea drepturilor comunităților etnolingvistice și culturale minoritare, ca și în izbucnirea războaielor fratricide. Mirajul herderian al solidarității de limbă, tradiții și peripeții istorice ale macrocomunității persistă și cunoaște chiar reelaborări, printre care transferarea națiunii etnice în evul mediu este doar una de care se fac responsabili istoricii.

Cu toate acestea, comunitatea europeană nu se poate opri din marșul ei incomplet. Ea nu a atins limitele extinderii sale nici pe departe, ba chiar a trecut numai de prima bolgie. Europa Centrală pe care astăzi UE se pregătește să o integreze a cunoscut, e drept, comunismul, dar - spiritual vorbind - acesta s-a implantat, totuși, într-o tradiție comună Mitteleuropei și Vestului: religiozitatea catolico-protestantă. A doua bolgie, pentru care Europa se pregătește, va fi încă mai dificilă. Țări majoritar ortodoxe, precum România și Bulgaria, se pregătesc, la rândul lor, să adere. Diferenței dintre comunismul acestora și capitalismul occidental - mai bine de jumătate de secol de istorie - i se adaugă, de astă dată, și un trecut multiseclar separat, câtă vreme despărțirea creștinismului estic de cel apusean s-a produs la începutul mileniului secund, în 1054. Este adevărat, Grecia deja anunță, din chiar inima Europei comunitare, surprizele diverse care așteaptă pe oricine speră într-o procesualitate rectilinie, fără hârtoape și opreliști. Și unele, și altele vin dinspre mentalitățile croite divers, în secole de metamorfozare divergentă, în conformitate cu modele și reprezentări proprii celor două arealuri. Va fi îndeajuns o decizie politică pentru a modifica această stare de fapt? Fără îndoială că nu, acesteia trebuind - în mod imperativ - să i se adauge și o serie de dezvoltări la

România și Uniunea Europeană

241

nivelul conștiințelor colective, în urma cărora corecțiile de destin să fie deopotrivă încuviințate, iar acceptarea

diferenței să nu mai constituie o piedică de netrecut. „Iubește-ți aproapele ca pe tine însuși” ar putea - sau, s-ar cuveni - să devină, în acest context, un celebru vechi adagiul creștin preschimbat într-un slogan profetic, menit să pregătească viitorul.

Cât de complex se dovedește tot acest curs devine și mai limpede dacă privim la polaritățile născute în interiorul UE de recentul război din Golf. În timp ce „nucleul dur” al europenității (Franța și Germania) și-a exprimat neechivoc rezervele față de politica intervenționistă a SUA, alte state, nu mai puțin ilustrative pentru ceea ce înseamnă Europa (Spania și Marea Britanie) au ales calea ralierii la conduita americană. Per ansamblu, Europa a câștigat, atât respingând intervenția violentă într-un alt stat, cât și sprijinind instalarea democrației în Irak. Totuși, în tabăra UE s-au conturat cu acest prilej două curente deopotrivă exponenți ale democrației; ceea ce arată că nici măcar aici, în chiar inima Europei celor șaisprezece, agregarea comunitară nu a atins încă zonele unor sensibilități fundamentale, care mai lasă loc la surprize.

Și totuși: indiferent alături de care dintre cele două Europe se va alinia sau s-a aliniat deja România, un lucru rămâne neîndoielnic: țara noastră își are locul în UE.

MULTICULTURALISMUL LIBERAL

Apărut în prestigioasa colecție „Opus” a Editurii ieșene Polirom - probabil cel mai amplu și mai complex furnizor de carte socio-umană de nivel academic din România în acest moment -, volumul lui Levente Salat, *Multiculturalismul liberal*. Bazele normative ale Existenței minoritare autentice (Iași, Ed. Polirom, 2001, 360 p.), reluând esențialmente o teză de doctorat, constituie un eveniment. Preocuparea pentru problematica dezbătută aici fusese deja anunțată prin includerea în aceeași colecție a uneia dintre cărțile lui Arend Lijphart - *Modele ale democrației* (2000) - și revenirea cu un alt titlu de același politolog mai recent (*Democrația în societățile plurale*, 2002). Deschisă de dezbateră „modelului consensualist” de democrație, chestiunea tatonării atente, nuanțate, a conviețuirii mai multor comunități etno-culturale în societățile conduse după reguli democratice revine prin contribuția lui Levente Salat în prim-plan, oferind vieții noastre publice salutare sugestii. De astă dată perspectiva este, după cum o indică și titlul cărții, una asumată liberală. Practic, specialistul anunță că va supune unui examen critic teoria lui Will Kymlicka, văzută ca bază doctrinară a rezolvării problemei centrale a conviețuirii democratice în societățile multiculturale. Deja în acest punct se poate observa noutatea și îndrăzneala demersului, câtă vreme dintre textele gânditorului canadian până în acest moment abia dacă au intrat câteva în circuitul românesc. Totodată, modelul tradițional al investigării

244

Ovidiu PECICAN

monografice este decis depășit, cât timp autorul luat în discuție nu numai că se află în plină putere creatoare, dar tezele lui sunt viu disputate în actualitate. Practic, fixându-și interesul în zona circumscrisă mai sus, Levente Salat a ales, cu o bună intuiție, un subiect și stringent, și cu șanse de a rămâne pe agendă mult timp de aici înainte. În același timp, recursul la opera gânditorului prin excelență al multiculturalismului liberal din zilele noastre, îl situează pe autor în zona celor câțiva experți care, în România de după anul 1990, mai ales grupați în jurul colecției de carte „Societatea politică” a Editurii Nemira (coordonator Cristian Preda), a colecției „Civitas” de la Institutul European (concepută de Lucian Dârdală), și mai recent și la Polirom, au preluat pe cont propriu explorarea liberalismului și dezbateră, în aceste cadre, a doctrinei liberale.

Desigur, *Multiculturalismul liberal* - structurat în patru mari părți -, este un demers condus cu o mână sigură dincolo (și dincoace!) de Will Kymlicka. Punerea problemei îi prilejuește investigatorului un excurs în istoria gândirii democrat-liberale, de la clasici (James Madison, Alexis de Tocqueville, John Stuart Mill) până la cele mai recente contribuții. Liberalismul doctrinar se bucură astfel de o solidă trecere în revistă prin fanta decupajului tematic specific, ceea ce este, probabil, cea mai bună opțiune în materie de retrospective critice, alternativa fiind prezentarea descriptivă, ordonată cronologic, a marilor și micilor contribuții într-o istorie neutră, de eficacitatea pedagogică a căreia mă îndoiesc și pe care Levente Salat nu o are în vedere. Rând pe rând sunt desfoliate chestiunea conviețuirii multiculturale, a conflictelor dintre comunitățile etnice diferite, a modalităților de soluționare a acestora (diferitele modele teoretice articulate), problema geno-cidelor. Apoi se trece la examinarea amănunțită a poziției

România și Uniunea Europeană

245

lui Will Kymlicka, socotită - cu prudență metodologică - drept „o posibilă soluție”. Atitudinea investigatorului nu se referă la o eventuală neîncredere în modelul elaborat de gânditorul canadian. Practic, se ia o distanță necesară pentru că una este să elaborezi un model și cu totul altele sunt realitățile din teren, în diversitatea și complexitatea lor evolutivă. De altfel, nici contribuția lui Kymlicka nu a fost scutită de interpelări din partea colegilor de breaslă, unele dintre acestea fiind consistente și capabile să adâncească problematica, solicitând noi abordări. Și în acest punct, Levente Salat intervine oportun, ordonând argumentele critice într-o tipologie (p. 212-213) și filtrându-le prin propria sensibilitate interpretativă. În fine, veritabil politolog, exegetul se interesează de consecințele normative ale întregii discuții, retrăsând legăturile dintre teorie și cabinetele politice ori instituțiile statale, dar lăsând pe seama statelor și a politicienilor punerea în practică sau ignorarea lor. Consecvent în atitudinea lui rezervată, de comentator aplicat al unor evenimente intelectuale oarecum decupate din ansamblul lor flamboiant, autorul s-ar dori, aparent, un expert neimplicat, atent să nu deformeze printr-

o poziționare proprie prea subliniată discursurile evocate și, nu o singură dată, concurente. De fapt, prin tot ceea ce întreprinde - de la opțiunea tematică până la arhitectura specifică a cărții sale și la acceptarea ori refutarea unor articulare ideatice -, autorul se dovedește creativ, îndrăzneț și, lucru care nu trebuie tăcut sub tăcere, coerent cu sine. Prin Multiculturalismul liberal, o contribuție obligatoriu de dezbătut în diverse cercuri și din diverse unghiuri, schimbul public de idei din România se poate îmbogăți și nuanța substanțial. Tot acum, în arena publică autohtonă își face simțită prezența o voce distinctă, excelent articulată, ce completează salutar peisajul deja existent.

246

Ovidiu PECICAN

Notând aici și prezența, la sfârșitul volumului, a unei bibliografii de mare noutate și consistență, dintre titlurile căreia multe intră în atenția cititorului din România pentru întâia dată, închei reproducând profesiunea de credință a autorului însuși: „Părerea mea este că motivele mobilizării etnopolitice nu vor dispărea până când principiile echității etnoculturale, formulate în cadrul teoriei liberale a drepturilor minoritare sau într-o versiune asemănătoare, îmbunătățită, nu vor fi acceptate și puse în aplicare printr-un consens universal, similar celui care s-a concretizat în adoptarea Declarației universale a drepturilor omului” (p. 336). Pesimism sau optimism? Să interpreteze fiecare după cum crede că e nimerit opțiunea politologului.

RELIEFURI SOCIALE

A vorbi despre „defavorizați social” înseamnă să folosești o terminologie de-acum adoptată de-a binelea. Și totuși, termenul nu mi se pare tocmai potrivit. Dacă există defavorizați, înseamnă că sunt și favorizați. Deci lumea se împarte și astăzi, când - ne place să credem - construim o ambianță democratică, în avantajăți și dezavantajați, în privilegiați și neprivilegiați. Cu alte cuvinte, lumea aceasta rămâne, fundamental, o lume medievală, a celor care au și a celor care nu au. O lume a favorurilor, în care unii se bucură de acestea, iar alții sunt lăsați deoparte. Deși ordinea instaurată după căderea Vechiului Regim, ordinea burgheză adusă de suflul nou al Revoluției Americane (1784) și al celei Franceze (1789), a pus la baza ei, în mod explicit, criteriul meritului, și nu al sângelui, iată, nici măcar după acțiunea nivelatoare a socialismului nu s-a putut depăși gândirea în care favorul capricios ori privilegiul individual și microcategorial (o anume profesiune, un anume grup uman, orientat politic sau după alte temeuri selective) să conducă la obținerea de avantaje în raport cu ceilalți.

Să fiu bine înțeles! Nu spun că toți oamenii sunt sau pot *i egali. Diferențele de la un ins la altul sunt vizibile chiar și cu ochiul liber. Totuși, socotesc că, în virtutea drepturilor celor mai fundamentale ale omului, fiecare individ ar fi ferit șansa de a trăi, de a învăța, de a se forma cât mai complex în funcție de propriile chemări lăuntrice și de a-și Pune în valoare propriul potențial uman.

248

Ovidiu PECICAN

Până la urmă însă, chestiunea celor care rămân niște marginali în raport cu setul de șanse trecut adineaori în revistă este cea care contează, meritând o dezbateră continuă, și nu terminologia, oricând mai mult sau mai puțin aproximativă. Că îi vom numi, așadar, „săraci”, „paria”, „dezmoșteniți”, „marginali” ori „defavorizați”, esența problemei nu se schimbă. Dar poate că nu este indiferent nici numele generic cu care îi desemnăm pe aceștia, câtă vreme în schimbarea condiției lor umane și sociale există și elemente de natură morală și de mentalitate care le afectează existența. Pentru a mă face mai bine înțeles, voi spune doar că nu e destul ca un asemenea om să fie scos din starea lui precară sub raport material. El trebuie restaurat și în integralitatea respectului de sine, al bucuriei de a se oglindi în ochii celorlalți ca un - nu zic egal, ci aidoma unui echivalent al lor.

Adaug, la toate acestea, și faptul că a fi „defavorizat” social înseamnă o pluralitate de lucruri. Cunosced oameni care aparțin unor familii prospere sub raport economic, bine educați și relativ bine văzuți în societate. Dar faptul că ei aparțin unei religii nedominante - să zicem unui cult neoprotestant - îi face „suspecți” în ochii altora, marginalizându-i în raport cu o serie de situații. O formă de defavorizare socială în România actuală este încă, prin urmare, apartenența la o religie alta decât cea ortodoxă, a majorității.

Poți fi un subiect mai puțin central al vieții sociale și politice din România, în pofida atâtor asigurări - inclusiv prin intermediul legii fundamentale a statului, Constituția -și pentru că, deși cetățean român cu acte în regulă, ai o origine etno-culturală diferită. Din nefericire, pe fundalul unei mentalități conservatoare persistente, și ca urmare a sărăciei masive din țara noastră, mulți concetățeni discriminează frecvent asemenea oameni, socotind că există

România și Uniunea Europeană

249

temeuri pentru a le interzice acestora exercitarea unor drepturi, dintre care nu cel mai puțin important este dreptul la stimă. Când un român este un infractor, chestiunea este că el a încălcat - în mod individual - legea, nicidecum că are pielea mai brună decât alții. Și lucrurile rămân, din acest punct de vedere, neschimbate, chiar dacă românul acela are o avere care îi permite să miruiască și să corupă nu doar unul, ci pe mai mulți „majoritari”. Oricât ar părea de paradoxal, românul respectiv va rămâne un defavorizat, pentru că stima umană la care avea, principal, dreptul i s-a retras în legătură cu prejudecăți rasiale, nu cu prestația sa de element al unei comunități.

Există și defavorizați sexual, cărora li se refuză - în virtutea diverselor coduri morale tradiționaliste, care se suprapun în ideea inflexibilității lor - dreptul la voce publică. Nu trebuie să fii homosexual pentru a te declara împotriva ipocriziei sociale, Refuzul despre care pomenesc aici este nu atât un mod de a a-ți afirma propriile opțiuni identitare, cum se crede adeseori, ci mai cu seamă unul prin care celălalt este ostracizat, pus la zid. Iar în această calitate a sa, el trebuie reconsiderat, în măsura în care „nici un om nu e o insulă”, cum spunea Ernest Hemingway într-un faimos motto românesc.

Cine știe dacă nu a sosit timpul să remodelăm spațiul social în așa fel încât, neuitând ce e bine și ce e rău, să nu emitem sentințe definitive, lăsând loc „răului” să devină „bine”, și nouă înșine să devenim mai buni.

FABRICA DE EUROPENI

Stimați colegi, onorată asistență!

Încep prin a face cuvenitele urări de bun venit celor mai tineri dintre noi, studenții anului I, pentru care aceasta este prima zi de viață universitară în facultatea noastră. De asemenea îi salut pe toți cei prezenți ca pe unii care, mânați de interes intelectual, îndatoririle de serviciu, ori de dorința de a participa la o ceremonie de începere a anului universitar se află alături de noi aici și acum. Fie ca răstimpul ce se deschide în această clipă să vă aducă, să ne aducă tuturor, sănătate și împlinire!

Fiecare debut de an academic are darul de a îndemna la o nouă reflecție asupra tentativelor pe care le facem. Este un prilej de a ne întreba încotro se îndreaptă ele, ce eforturi implică și cu ce rezultat. Avem deja în spate două generații de absolvenți și unele concluzii - parțiale și provizorii, firește - sunt deja posibile. Iată de ce vă propun în cele ce urmează să gândim împreună, nu știu cât de sistematic și nici cu câtă justețe, asupra drumului pe care pășim toți cei ce, într-un fel sau altul, pariem pe Europa aici, la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj. Firește că gândurile pe care vi le împărtășesc vor avea o marcată amprentă

1 Lecție inaugurală susținută în fața studenților anului I de la Facultatea de Studii Europene, secția de Studii Europene, luni, 27 Septembrie 1999, ora 10.

252

Ovidiu PECICAN

1

personală, subiectivă, drept care țin de pe acum să le asum ca atare, fără pretenția că ar putea fi mai mult decât atât.

Ne aflăm, deci, la Facultatea de Studii Europene, una dintre cele optsprezece facultăți ale universității clujene. La înființarea ei, în 1994, această instituție cuprindea vreo 3 birouri, 3 săli de cursuri și seminar, și era slujită de 6 angajați permanenți, printre care o secretară și o documentaristă. Restul cadrelor didactice care urmau să dea consistență activităților cuprinse în curricula veneau de pe la alte facultăți ale universității. Nu vă ascund că, în momentul când s-a pus problema mutării cărții mele de muncă de la institutul de cercetări unde lucram pe atunci la Universitate, m-am interogat foarte serios dacă se cuvenea sau nu să fac acest pas. Sigur că pentru aceasta pleda numele profesorului meu de filosofie, domnul ministru al Educației Naționale, Andrei Marga. Dar importantă mi s-a părut și promisiunea unei mari aventuri pe care o întrezăream în proiectul unei Facultăți de Studii Europene la Cluj.

Să ne gândim o secundă la semnificațiile acestei idei a profesorului în contextul Transilvaniei și al lumii academice a momentului. În ultimele două secole, provincia noastră istorică a fost văzută ca patrie prin excelență a românilor, locul mitic din care au pornit, spre est și spre sud, cele două descălecături medievale, al Moldovei și al Țării Românești. O întreagă istoriografie militantă, dornică să contribuie la agregarea integrală a statului național, a aglomerat argumente istorice care făceau din acest teritoriu - aflat până la 1918 în componența unui mare imperiu central-european - inima României, izvorul ei demografic cel mai important și locul fără care viața românilor este cu neputință de imaginat. Datorită faptului că în Ardeal românii au conviețuit vreme de secole împreună cu maghiarii și germanii, cu evreii, cu sârbii, cu țiganii, cu

România și Uniunea Europeană

253

bulgarii, s-a considerat, pe drept cuvânt, că păstrarea identității etnice și culturale în asemenea condiții este o probă de vitalitate, dar și de conservatorism. Pe scurt, percepția de care se bucură Transilvania astăzi în România este aceea a unui spațiu românesc esențial și întrucâtva conservator până și în tentativele sale de adaptare la spiritul novator al vestului.

Or, iată că, dintr-o dată, apăsă la Cluj o instituție care, prin însuși proiectul ei, submina acest clișeu, situându-se programatic pe celălalt versant. Căci Facultatea de Studii Europene își focaliza interesul asupra Europei, și nu asupra realităților locului. Și privea România ca pe o componentă a ansamblului economic, politic și administrativ structurat în Occident, încercând să configureze un context geopolitic viitor, nu referindu-se obstinat la trecutul mai vechi și mai recent elaborat sub presiunea Răsăritului. În fine, cum integrarea europeană presupune și delegarea, parțială, a suveranității, devine limpede în ce măsură o asemenea facultate asuma unele riscuri într-o ambianță punctată nu o singură dată de tipete xenofobe și declarații demagogice.

Convingerea mea era însă că vocea inconfundabilă a României nu poate lipsi din concertul european. Porneam de la evidența geografică a apartenenței țării la același spațiu continental cu statele vest și central-europene.

Aveam apoi în vedere numeroasele trăsături comune decelabile în cadrul civilizației noastre, ceea ce făcea cu

putință și o altă înțelegere a istoriei noastre, ca premisă a proiectării mai fructuoase a viitorului. Una peste alta, diferențele, ca și similitudinile, făceau din România un petic al mozaicului european esențial pentru reconstituirea întregului.

Dar cum să convingi pe ceilalți concetățeni de adevărul necesității accederii la statutul de membru deplin al Comunității Europene? Cum să faci vizibile avantajele

254

Ovidiu PECICAN

asocierii oamenilor care trăiesc triști izolarea dintr-un sat de munte lipsit de lumină electrică și uniți cu alte sate printr-o potecă tăiată prin pădure? Ori cum să atragi atenția asupra profiturilor unei atitudini pro-europene muncitorilor care în 1990 strigau „Nu ne vindem țara!”, iar acum au ajuns șomeri, descurecându-se prin diverse artificii de azi până mâine? Cum să îndepărtezi din mintea atâtor tineri obsesia emigrării definitive, visul refugiului într-o zonă a prosperității, după o copilărie și o adolescență la limita supraviețuirii? Cum să faci femeile să creadă în egalitatea șanselor lor în raport cu bărbații într-o ambianță dură unde pare că numai cei foarte puternici și lipsiți de scrupule își găsesc calea?

Singurul răspuns pe care îl întrevădeam și îl mai întrevăd ca profesionist al învățământului era legat de articularea coerentă a unui vis. Mă refer la visul foarte concret care i-a determinat pe oameni să se revolte împotriva tiraniei în decembrie 1989. Este vorba despre visul care pe unii dintre cei plecați i-a întors din drum, iar pe alții i-a oprit de la a pleca: schimbarea. Schimbarea completă, radicală, a vieții de umilințe și nevoi, de minciuni și furtisaguri, de aranjamente dubioase și provizorii, de teamă și presiuni perverse.

Pentru unii speranța pomenită aici s-a numit „trecerea la economia de piață”. Pentru alții ea a purtat numele de „reformă”. În ce mă privește, visez la integrarea europeană ca la una dintre căile cele mai directe, mai probabile și mai sigure menite să producă efectul scontat. Atunci când întreaga parte de vest a continentului unde locuim a dovedit că barierele politice, naționale ori social-economice pot fi depășite, găsindu-se modalitățile concrete de asigurare a liniștii și prosperității propriilor cetățeni/ modelul de urmat se impune aproape de la sine.

România și Uniunea Europeană

255

Creând primele generații de experți europeniști, Facultatea de Studii Europene poate fi - și chiar este - fabrica unde se făurește o nouă elită responsabilă de destinul României. Nu cred că actuala clasă politică, apărută peste noapte din trena fostului Partid Comunist și agrementată din plin cu oportuniști harnici și scilipitori, cu demagogi viguroși ori tehnocrați cu spiritul îngropat în propria meserie va redresa România din criza pe care, de altfel, mai mult o generează decât o gestionează. Cred, însă, din plin că noua elită instruită după programe compatibile cu cele occidentale și beneficiind de instruirea prin intermediul unui corp profesoral strălucit, din țară și din străinătate, poate schimba în mod hotărâtor o balanță ce, deocamdată, înclină periculos spre lipsa de perspectivă și marginalitate.

Să nu ne facem iluzii. Din cei peste o sută de absolvenți anuali ai acestei facultăți o parte se vor valida în alte domenii, iar altă parte va alimenta exodul spre alte țări și continente. Dar indiferent dacă vor fi aici ori aiurea, dacă vor sluji un câmp profesional ori altul, cu toții vor fi dobândit ceva esențial: un orizont de așteptare european, niște repere valorice în ordine culturală și pragmatică, poate un standard.

Ce altceva poți aștepta de la o facultate ca aceasta? O diplomă? Desigur, și asta. Recent, diplomele Facultății de Studii Europene au ajuns să cântărească și mai mult decât până acum. Mă refer la recunoașterea lor de către Germania, datorită acordului de cooperare cu Universitatea "in Miinster. Dar dincolo de diplome, ceea ce poate fi descoperit alături de noi este un drapel, o cauză, poate o speranță.

Cineva ar putea crede că acestea sunt niște cuvinte mari enite să confere noblețe scopului foarte uman, poate chiar eschin, al propășirii României sub copertina Uniunii

256

Ovidiu PECICAN

Europene în căutarea chivernisirii. Altfel spus, României nu i-ar reveni nimic de făcut în afară de a sosi la un ospăț unde masa a fost deja așternută. Rezultatele acestui mod „șmecher” de a gândi s-au și văzut în politica noastră și se vor mai vedea, din păcate, o vreme. Încercăm, pasămite, să obținem maximum de profit respectând numai de ochii lumii principii pe care părea că le-am adoptat de bună voie. De fapt, Europa are nevoie deplină de noi. Nu de șmecheria noastră, ci de inteligența, creativitatea și capacitatea noastră de adaptare. Permiteți-mi să citez câteva fraze ale unui ilustru om politic al ultimilor ani, doamna Margret Thatcher: „... Esența acestui secol o constituie colapsul imperiilor. Au mai rămas doar două: China [...], și Uniunea Europeană, care reușește să reducă suveranitatea parlamentară și să abolească domnia legii, pentru care ne-am luptat, în favoarea celei mai ramificate birocrății pe care a cunoscut-o vreodată planeta (subl. O.P.). Și încă sub dominația Germaniei -nu-mi place deloc”¹. Doamna Thatcher vede așadar în Uniunea Europeană un soi de imperiu birocratic. Și URSS fusese un asemenea imperiu, dar guvernat de alte reguli și de altă ideologie. Dar, dincolo de deosebirile ideologice, un imperiu rămâne un imperiu, iar birocrăția este pretutindeni tot birocrăție. Dacă o ascultăm pe „Doamna de fier” a Marii Britanii, dacă îi luăm în seamă avertismentul, atunci strategiile pe care le vom aplica pentru a penetra în Uniunea Europeană se vor modela și în funcție de caracterizarea comunității ca un imperiu birocratic.

S-ar părea că s-a iscat o dificultate. Pe de o parte afirmam cu toată convingerea că Europa are nevoie deplină de noi, românii, de talentul și inițiativa noastră. Pe de alta, ar părea să rezulte că această nevoie nu este decât un avatar al foametei dintotdeauna a imperiilor de a „înghiți”

1 Nathan Gardels, Schimbarea ordinii globale văzută de marii lideri ai lumii, București, Ed. Antet, 1998, p. 109.
România și Uniunea Europeană 257

planctonul ce le apare în cale. Unde mai pui că, în plus, Europa nici nu pare deosebit de tentată să ne înghită încă?! Mulți sunt de părere că, paradoxal, ea așteaptă să cădem de pe picioare mai întâi pentru a o face.

Cred că toate acestea nu sunt de fel contradictorii. Ele apar mai curând ca fiind complementare. Da, Europa birocratică ne pune opreliști, instituie reguli, canoane, temporizează și constrânge. Pe de altă parte, Europa academică, Europa oamenilor de rând, ne primește în vizite și schimburi de experiență, descinde la noi și ne descoperă cu uimire natura încă sălbatică, bisericile de lemn, oamenii frumoși și drumurile desfundate, forța de muncă și pofta de viață, câte și mai câte. O Europă economică administrativă, oficială, ezită în fața barbarilor care suntem, în timp ce cealaltă, neoficială, privată, vie și dinamică, ne recuperează cu grabă, interes și adeseori simpatie după jumătate de secol de separație.

Se cuvine să producem visători lucizi pentru ambele chipuri ale Europei. Fără a proceda astfel, nu am fi decât niște utopici fără pic de acoperire, ne-am desprinde total și iremediabil de realitatea lumii în care, totuși, trăim, plutind într-o perpetuă derivă.

Pentru chipul diurn și vivace al Europei, facultatea noastră oferă cursuri de istorie și civilizație europeană, de analiză a proiectului european și de introducere în literatura, cultura și mentalitățile Europei. Cei care ni se alătură găsesc aici șansa unor întâlniri cu oameni de calibru, cărți de calibru, idei de calibru. Interesul pentru spiritualitatea și mișcarea de idei europeană se cuvine însă susținut la o cotă incandescentă. La Facultatea de Studii Europene nu merită să vii pentru a promova examene. Asemenea probe de virtuozitate pot fi trecute și pe la alte facultăți. La noi este fundamentală vocația visului. Cine visează la marea cultură, la depășirea granițelor exterioare

258

Ovidiu PECICAN

și interioare, la afirmare continentală, dar se împiedică în bibliografiile obligatorii, neajungând la o meditație personală în marginea lor, și chiar la suplimentarea facultativă, cu de la sine putere și prin proprie decizie, a lecturilor, e mai bine să se gândească de două ori la drumul său. Fiindcă orice student a optat pentru un drum intelectual, cărturăresc. Iar acest din urmă cuvânt provine de la vocabula „carte”. Nu poți fi cărturar fără carte, cum nu poți fi intelectual fără a căuta să înțelegi. Ca să pricepi și să cunoști trebuie să îți întrebări. Iar întrebările vin dintr-o conștiință străbătută de mirare în fața lumii, contribuind la rândul lor la întreținerea incandescenței acesteia. Esențială mi se pare, prin urmare, în acest context, combustia intelectuală, fermentația de idei, ieșirea din inerție. Aici rămâne de căutat, dragi colegi, nivelul de excelență și performanța, nu în erudiția sterilă și cumulativă, ori în colecțiile de note supreme din indexuri. Cultura și cunoașterea, s-a spus de mult acest lucru, este acea materie insesizabilă, evanescentă, care stăruie ca un halou în jurul siluetelor noastre la bună bucată de vreme după ce am uitat citatele exacte, trimiterele la pagină și chiar anumite conținuturi. Ea este, pesemne, mai curând o dispunere de accente, o anume frazare a ideilor și un tip de eleganță a discursului.

A fi intelectual în Europa și pentru Europa înseamnă, desigur, altceva decât în Asia ori America. După secole de reverie mulată pe tipare grecești, după milenii în care idealul corpului sănătos conjugat cu o minte sănătoasă a stăpânit marile spirite preocupate de educație, a fi intelectual în Europa înseamnă spirit rațional dirijat spre activitate întru realizarea ideii. În China, India sau Japonia, cărturarul locului își proiectează adeseori viața ca pe un simplu cadru pentru meditație. Acțiunea sa se reduce la dimensiunea sa interioară. Facultatea noastră vă invită,

România și Uniunea Europeană

259

stimați studenți, să frecvențați asiduu și intens ideea de Europa în toate ipostazele ei, căutând soluții pentru chestiunile de mare interes nesoluționate încă. Împingeți cunoașterea până la limitele ei, iar pe acestea depășiți-le! Și în acest chip veți deveni egali egalilor noștri din Occident, uimindu-i, făcându-vă necesari lor, întregind profilul unei lumi, lumea noastră.

Nu se poate însă spera să devii un bun europenist fără a cunoaște Europa însăși. Și nu este destul să o aduci la tine acasă prin intermediul profesorilor străini, a seminariilor comune cu studenții unor universități occidentale ori prin intermediul ecranului de calculator. De aceea, anual, Facultatea organizează excursii de studiu pe la instituțiile comunitare fundamentale, prilej de familiarizare pe viu cu suflul vieții europene din marile orașe occidentale. Astfel, Europa dobândește concretețe, modelul devine grăitor iar provocările sale la adresa spiritului dumneavoastră devin directe.

Cu ce vă înarmează facultatea aceasta pentru a face față însă provocărilor birocratice ale Europei? Cu excelente cursuri de integrare economică, de politici sociale europene și de legislație comunitară; cu o bună cunoaștere a sistemelor ecologice europene, a modelelor pedagogice și a tipurilor de învățământ universitar european. Cu stagii de practică în instituții centrale și locale ale statului, în organizații non-guvernamentale. Mai sunt, desigur, destule de împlinit pentru ca dimensiunea pragmatică a pregătirii studenților europeniști să devină pe deplin

mulțumitoare. Dar drumul pentru punerea în aplicare a celor învățate în cursuri și seminarii a fost inaugurat, iar profiturile sunt considerabile. Ce înseamnă, în acest sens, la noi la facultate, să studiezi disciplinele economice? Aș răspunde că profitul vine dinspre perspectiva amplu comparativă, din viziunea integratoare, din exersarea gândirii critice și testarea

260

Ovidiu PECICAN

soluțiilor creatoare. La fel, discutarea legislației europene indică fără nici un dubiu că legislațiile naționale sunt cazuri particulare crescute pe un fond comun, cu destule elemente specifice, însă până la urmă posibil de adus la un anume numitor comun. Dintr-o dată perspectiva se adâncește, peisajul se completează și crește în dimensiuni, iar gândirea provocată fertil își croiește făgaș într-o ambianță mai bogată cromatic și mai provocatoare.

Dar sunt și destule profituri de alte nuanțe. La Facultatea de Studii Europene se intră cunoscând o limbă străină și se iese știind cel puțin încă una. Acestor instrumente filologice indispensabile comunicării li se adaugă inițierea în munca cu computerul și cursul de navigare pe Internet. Laboratorul de informatică al facultății se află în plină expansiune și asigură racordarea cvasi-instantanee la ritmurile trepidante ale informației universale. Nu pot sublinia de ajuns importanța acestei realizări, care deschide acces liber, necenzurat la resurse de toate categoriile de pe mapamond. Până nu demult România se afla dincolo de bariera informațională, introducerea televiziunii satelitare, a telefoniei celulare și a Internetului marcând poate o revoluție la fel de importantă ca și cea politico-socială și economică ce a încheiat era socialismului. Familiarizarea cu aceste medii de informare contribuie la cizelarea capacității de selecție, la perfecționarea cunoștințelor filologice și la intrarea în contact direct cu problematicile proeminente ale momentului.

Ce imagine se compune acum, după această succintă trecere în revistă a direcțiilor noastre de acțiune? Una atentă la pregătirea teoretică și la instrumentele de lucru, în primul și în primul rând. Componenta practică, deși pe cale de a se agrega mai convingător, este încă în suferință. Nu este de mirare că lucrurile stau astfel. Organismele oficial însărcinate cu integrarea europeană a României au, ele

România și Uniunea Europeană

261

însele, de făcut față unor priorități pentru care nu se găsesc întotdeauna pregătite. Eficiența și inteligența sunt câteodată destul de departe de o caracterizare corectă a rezultatelor la care se ajunge. Pe de altă parte, dificultățile agiornamento-ului legislativ, caracterul ezitant al aplicării reformei, întârzierea și caracterul incomplet al privatizării, creșterea șomajului și accelerarea inflației sunt caracteristici ale peisajului vieții noastre care explică îndeajuns greutatea de a întări legăturile dintre universitate și ansamblul social. Punem, prin urmare, suficiente cunoștințe la dispoziția absolvenților noștri pentru confruntarea care îi așteaptă, pe de o parte cu balaurul birocrăției europene, iar pe de alta cu neîncrederea unei societăți românești obișnuită să se replieze înapoia gardului natal? Eu cred că nu. Dacă ar fi să-l ascultăm pe unul dintre profesorii de peste hotare care vin cu bucurie printre noi, ca să dăm o șansă în plus tinerilor europeniști ce vor veni în contact cu tehnocrații Uniunii Europene, ar trebui ca la admitere să introducem ca probă obligatorie și un concurs de... frumusețe. Printre tehnicile de succes în negocieri s-ar cuveni, după opinia acestui coleg, să se numere și seducția. Oricât ar părea de bizare aceste spuse, le creditez pe deplin. Orice s-ar crede în mediile atinse de unele excese ale aplicării strategiei corectitudinii politice ori modelate de efectele prea acuzate ale feminismului, frumusețea fizică rămâne un factor important în modelarea relațiilor interumane în Europa. Suntem încă foarte aproape de greci!

Managementul propriei persoane, disciplină care a dat naștere unor cursuri de înalt nivel, precum și unei întregi literaturi, ar trebui introdus în programele noastre cât mai curând. Titluri precum „Cum să ieși învingător dintr-o negociere”, „Cum să faci cea mai bună impresie” ori „Cum să te porți cu oamenii dificili” v-ar putea înarma cu un soi de cunoaștere indispensabilă baletului social în care Europa s-a lăsat

262

Ovidiu PECICAN

antrenată și în care, la rândul dumneavoastră, încercați să intrați. La fel ca în vechile școli de diplomație, și la facultatea noastră ar trebui inițiate cursuri de bune maniere, de la modurile salutului până la adecvarea vestimentației în raport cu personalitatea celui în cauză și cu evenimentul, ori de la manevrarea cuviincioasă a tacâmurilor până la învățarea purtării unei corespondențe diferențiate după împrejurări. Fără auxiliare prețioase ca acestea, întreaga pregătire teoretică și practică, oricât de brillantă ar fi, se poate irosi datorită unei impresii pe cât de fugare, pe atât de dezagreabile produsă în vreun moment cheie.

Introducerea sistemului creditelor transferabile și în universitățile românești readuce în atenție, ca din nou posibile, peregrinările universitare. Cunoașterea Europei poate astfel lua chipul petrecerii unor stagii mai mult sau mai puțin îndelungate în universități occidentale. Pentru a facilita această internaționalizare a vieții academice, Comunitatea Europeană a inițiat și promovează programul SOKRATES, familiar și universității și facultății noastre.

Se prea poate ca, la finalul studiilor, unii dintre dumneavoastră să își găsească locurile de muncă și câmpul de activitate predilectă în Europa birocratică. Pentru cei care o doresc acesta ar fi un eveniment fericit. Cu toate acestea, scopul urmărit de facultatea noastră este să producă experți europeni pentru nevoile României. După cum se poate deja vedea, integrarea este un proces de durată, întreprins pe etape și la mai multe niveluri. Ea

angrenează forțe și energii considerabile, iar traversarea sa necesită cunoștințe specializate. Pentru a-și găsi locul pe care îl merită în acest context profesional, europeniștii vor trebui să facă față concurenței celor care, dacă nu au o cunoaștere la fel de aprofundată, au, în orice caz, avantajul ocupării deja a unor poziții cheie. Dar spre deosebire de alte cazuri, în care bătălia pentru inserarea tinerilor în România și Uniunea Europeană

263

complexul mecanism social și profesional existent deja la înfățișarea unui simplu conflict între generații, pentru absolvenții Facultății de Studii Europene situația este mai dificilă. Ei au de luptat nu doar cu concurența celor mai slab pregătiți teoretic, însă care au avantajul unei experiențe practice mai lungi sau mai scurte, precum și pe acela al unei bune situări în angrenaj. Ei trebuie să înfrunte o mentalitate dominantă care privește cu suspiciune infinită tot ceea ce este străin de corpul nostru social, care exaltă tradiția nu pentru virtuțile ei reale, ci pentru a o opune noului, o mentalitate care nu găsește necesar să răspundă provocărilor prezentului și să pregătească viitorul decât recăzând peste vechile răspunsuri, de mult răsuflate.

Din acest punct europeniștii pot apărea o adevărată avangardă pentru România. Și ei chiar sunt una, cu condiția să asume o asemenea condiție, de purtători ai drapelului unei cauze nu numai nobile, ci și absolut necesare pentru toți românii. Fiindcă e poate timpul să o spun cât se poate de clar: patriot nu este acela care exaltă țara în cuvinte ditirambice, fără să dea greutate acestora prin acțiuni constructive concrete. Patriot adevărat, în acest moment al istoriei noastre, este acel ins care construiește un prezent și un viitor mai bun pentru patria sa. Or, care ar putea fi acest viitor? Reîntoarcerea la civilizația rurală subdezvoltată a trecutului? Nicăieri în lume satul nu a generat progres social, iar autarhia gospodăriei românești de odinioară, reproducă azi datorită condițiilor penuriei economice, nu duce la nimic bun. Să fie atunci viitorul o cât mai caldă îmbrățișare cu fratele mai mare de la Răsărit? Când acolo criza a atins culmi înspăimântătoare - atât pe plan politic, cât și economic -, a visa la o întoarcere către soluțiile rusești înseamnă lipsă de realism și de responsabilitate civică. Orientarea către Comunitatea Europeană se impune aproape de la sine prin foloasele pe care ea le poate aduce

264

Ovidiu PECICAN

pe termen mediu și lung. Intrarea României în structurile de securitate occidentale este, fără nici un dubiu, opțiunea pentru un cadru liniștit de dezvoltare socio-economică. Și chiar dacă această dezvoltare nu va cunoaște doar calmul unei progresii liniare, măcar spaima de conflicte armate, de masacre și lovituri de teatru dureroase pentru toată lumea poate fi cu certitudine înlăturată.

Iată de ce, vocația de europenist se întâlnește, cred, cu misiunea de europenist, scoțând această opțiune de sub semnul improvizăției și al rutinei. Iată de ce, fie că va deveni om politic, birocrat, om de cultură ori ins angajat în sfera administrației ori serviciilor, europenistul se va putea configura și ca reprezentant al unei categorii profesionale mai aparte, cu o identitate proprie, destul de precisă, și mai ales cu o identitate aureolată. Nu vreau să spun vorbe mari, probabil că am și spus deja destule, însă cred că așa cum în fața generației de la 1848 a stat idealul unirii principatelor și al modernizării structurilor, așa cum bunicii și străbunicii noștri au avut de împlinit unificarea totală a românilor, tot astfel înaintea noastră stă bătălia pentru integrarea României în Europa unită. Această bătălie a și început și, după toate aparențele, va mai dura o vreme până să se încheie. Ea vizează accesarea la un spațiu care se vrea unul al democrației și egalității, al liberului acces la circulație și piața muncii, un spațiu al drepturilor omului și al păcii, al domniei legii. Depinde, fără îndoială, și de fiecare din noi ca Europa să devină așa, sustrăgându-se alunecării către un regim al birocrăției atotputernice și opresive care amintește Castelul lui Franz Kafka.

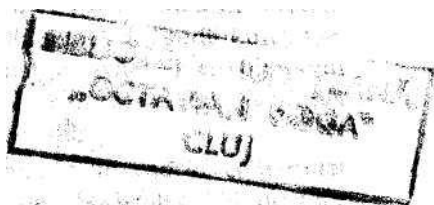
Facultatea de Studii Europene nu conferă nimănui talent și energie, geniu sau vocație. Ea transformă însă diletanții în profesioniști autentici și înarmează cu necesarul de cunoștințe pentru viitorul care se configurează. Mai sunt destule de făcut pentru a o întări și perfecționa. Nimic din

România și Uniunea Europeană

265

toate acestea nu se poate face fără dumneavoastră, dragi colegi, pentru bunul motiv că toate cele care se fac vă privesc în modul cel mai direct. O facultate - ca și orice altă instituție - nu este suma obiectelor care o compun, ci suflul irezistibil care adie peste comunitatea umană reunită în jurul intereselor profesionale, de breaslă, care îi fac obiectul. Facultatea de Studii Europene este fiecare dintre cei care o compun, de la membrii staff-ului și personalul auxiliar, până la ultimul dintre studenți. Suntem cu toții responsabili de cele care merg, eventual, prost și ceea ce este bun vine din efortul fiecăruia.

Celor proaspăt sosiți le doresc să-și cristalizeze cât mai curând vocația și să-și găsească locul pe care-l merită printre noi. Îi primim cu bucurie și fraternitate întru aceleași idealuri. Celor din anii mai mari le urez ca eforturile lor zilnice să își găsească încununarea pe care o merită. Și îi salut pe toți cei prezenți aici, astăzi, cu cuvintele: „Europa ne așteaptă!”

NOTĂ BIBLIOGRAFICĂ

„Europa e făcută din mai multe Europe” interviu difuzat la Radio Cluj în decembrie 2000; apărut în Tribuna, an. XIII, nr. 33-44, septembrie - octombrie 2001, p. 6-11 [realizat de Alexandru Pintelei]; publicat incomplet în ediția I a volumului România și Uniunea Europeană, Baia Mare, Ed. Fundației CDIMM Maramureș, 2000, p. 74-84;

Secolul european și secolul american a fost lecția finală la absolvirea promoției 1999, secția Studii Europene; ulterior, textul a însoțit voi. al IV-lea din sinteza Istoria Europei a lui Pierr Milza și Serge Bernstein, Iași, Institutul European, 1998;

Europele marginii terestre în Provincia, an. II, nr. 8-9, august - septembrie 2001, p. 12-13 și nr. 10, octombrie 2001, p. 10; reluat în volumul antologic Provincia, Târgu Mureș, Liga Pro Europa, 2002, p. 231-241;

Europa între două orizonturi a fost cursul festiv ținut la absolvirea promoției 2000 a Facultății de Studii Europene, secția Studii Europene; reluat în ediția I a volumului România și Uniunea Europeană, Baia Mare, Ed. Fundației CDIMM Maramureș, 2000, p. 35-40;

Cele două Europe intervenție în cadrul conferinței internaționale organizate de Societatea Studenților Europeniști cu prilejul „Zilei Europei”, Cluj, 9 mai 1999; reluat în ediția I a volumului România și Uniunea Europeană, Baia Mare, Ed. Fundației CDIMM Maramureș, 2000, p. 41-43;

Călătoria mea a fost inclusă în volumul coordonat de Ștefan Borbely, Experiența externă, Iași, Institutul European, 268

Ovidiu PECICAN

col. „Secolul XX” (ceilalți autori ai cărții: Liviu Bleoca, Mircea Boari, Ioana Bot, Corin Braga, Magda Cârnci, Andrei Codrescu, Andreea Deciu, Cristina Dobrotă, Ion Bogdan Lefter, Silviu Lupașcu, Mariana Neț, H.-R. Patapievici, Cristian Preda și Emma Tămăianu), 2000;

în boxe: statul a apărut ca introducere la volumul lui Yves Ternon, Statul criminal, Iași, Institutul European, 2002, p. 5-13;

Biserică, globalizare și postistorie: anti-Babel sau eră apocaliptică? Comunicare prezentată la simpozionul internațional Interferențe spirituale în societatea globalizată. Ortodoxia deschisă spre lume, organizat de Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, 2003; tipărit în volumul Biserica în era globalizării, Alba Iulia, 2003, p. 235-242;

Ortodoxie și... avangardă? Rolul bisericii în integrarea europeană a României text inedit, pregătit pentru o conferință susținută în 21 noiembrie 2002, la Casa de Cultură a Municipiului Alba Iulia la invitația înalt Prea Sfinției Sale Andrei, arhiepiscopul Albei Iulia și a Facultății de Teologie Ortodoxă a Universității „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, în cadrul serilor duhovnicești organizate de Arhiepiscopie; deși apropiată ideatic de acest text, conferința propriu-zisă, rostită liber, a fost altceva;

Cele două Românii și societatea de supraviețuire: studiu de caz comunicare în limba engleză la seminarul comun organizat de Facultatea de Studii Europene a Universității „Babeș-Bolyai”, din Cluj, și de Facultatea de Științe Politice, Westfälische-Universität, Münster, Germania, desfășurat la Cluj, în aprilie 1999; versiunea engleză a textului a fost inclusă în volumul Ovidiu Pecican (ed.), România and the European Integration, Cluj, EFES, 1999, p. 31-35; versiunea românească a fost inclusă în ediția I a volumului România și Uniunea Europeană, Baia Mare, Ed. Fundației CDIMM Maramureș, 2000, p. 59-66;

România și Uniunea Europeană

269

Meditații althusiene a apărut în Provincia, an. III, nr. 8-9 (24), august-septembrie 2002; nepublicat în volum; „Europa cu mai multe viteze” în gândirea românească interbelică a fost o comunicare susținută cu titlul „Multi-Speed Europe” în Romanian Interwar Thinking la seminarul comun organizat de Facultatea de Studii Europene a Universității „Babeș-Bolyai”, din Cluj, și de Facultatea de Științe Politice, Westfälische-Universität, Münster, Germania, 2 iunie 1998; text apărut în ediția I a volumului România și Uniunea Europeană, Baia Mare, Ed. Fundației CDIMM Maramureș, 2000, p. 54-58.

Modelul cultural european al lui Constantin Noica reluat în ediția I a volumului România și Uniunea Europeană, Baia Mare, Ed. Fundației CDIMM Maramureș, 2000, p. 67-69;

Adrian Marino și Europa a fost inițial o intervenție în cadrul conferinței dedicate contribuțiilor europeniste ale lui Adrian Marino, desfășurată la Facultatea de Studii Europene, la 13 ianuarie 1997; a apărut în Caietele tranziției, an I, nr. 1, 1997, p. 22-23; reluat în ediția I a volumului România și Uniunea Europeană, Baia Mare, Ed. Fundației CDIMM Maramureș, 2000, p. 70-73;

Oraș, sat, supus, cetățean intervenție în versiunea franceză purtând titlul Viile, village, sujet, citoyen în cadrul

Zilelor Europene (Les Journees Europeennes) organizate de Centrul Cultural Francez Cluj în colaborare cu Universitatea „Babeș-Bolyai”, mai 2002; inedit;

Centre fără periferii în Tribuna, an. I, nr. 4, 1-15 noiembrie 2002, p. 2;

Capitala a apărut în Tribuna, an. II, nr. 21, 15-30 iulie 2003, p. 1; partea a doua, cu titlul inițial Din nou despre capitală, a fost publicată în aceeași revistă, nr. 22, 1-15 august, 2003, p. 3; nepublicat în volum;

„Bucureștiul trebuie să devină un centru de atracție”: un proiect universitar interbelic pentru integrarea României în comunitatea științifică internațională a fost o comunicare prezentată în cadrul Sesiunii de comunicări

270

Ovidiu PECICAN

a profesorilor și studenților de la Facultatea de Studii Europene din aprilie 1997; versiunea engleză a textului a fost prezentată cu titlul „Bucharest Has to Become a Centre of Attraction». An Academic Project in the Period Between the Two World Wars in Order to Integrate România into the International Scientific Community”, la Conferința Internațională European Studies Today, desfășurată la Cluj între 29 și 30 septembrie 1997, fiind ulterior inclusă în volumul Dan Grigorescu și Nicolae Păun (coord.), European Studies Today, Cluj, EFES, 1998, p. 148-154; reluat în ediția I a volumului România și Uniunea Europeană, Baia Mare, Ed. Fundației CDIMM Maramureș, 2000, p. 59-66;

împotriva Europei, pe față a apărut cu același titlu, dar însoțit de subtitlul „Reacție la un discurs reacționar” în suplimentul Litere, Arte, Idei, al ziarului Cotidianul, nr. 12 (286), an. VII, 4 februarie 2002, p. 1, 7; „Copilăriile domnului Radu Portocală” - inedit;

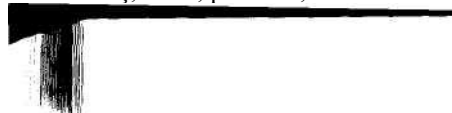
O provocare: Europa însumează mai multe articole apărute în ziarul Ziua de Ardeal, în anul 2003;

Uniunea Europeană: un alt pas înainte a apărut în buletinul informativ al CDIMM Maramureș, Baia Mare, august, 2003;

Multiculturalismul liberal a apărut în Altera, an. VIII, nr. 19, 2002, p. 189-191;

Reliefuri sociale a apărut în buletinul Partener, Sighet, august 2003;

Fabrica de europeni a fost lecția inaugurală susținută la Facultatea de Studii Europene, luni, 27 septembrie 1999, ora 10; publicată în ediția I a volumului România și Uniunea Europeană, Baia Mare, Ed. Fundației CDIMM Maramureș, 2000, p. 12-22;

Carter

<http://librarievjrtuala.netfirms.com>

Dacă doriți o carte și nu o găsiți în librării, căutați-o prin intermediu) unei baze de date structurată pe domenii, autori sau edituri.

Tot aici puteți cumpăra sau vinde cărți second hand.